

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet u Sarajevu
Odsjek za komparativnu književnost i bibliotekarstvo

**ULOGA BIBLIOTEKARA U MEDIJSKOM OPISMENJAVANJU
NOVE GENERACIJE ČITATELJA**
Završni magistarski rad

Autor: Ognjen Savić

Mentor: prof. dr. Mario Hibert

Sarajevo, 2020.

Sadržaj:

UVOD	4
IN MEDIAS RES	6
I.....	6
II.....	7
III.....	11
IV.....	15
NOVI MILENIJUM – NOVA PISMENOST	21
I.....	21
II.....	26
III.....	30
POVRATAK NA POČETAK	34
I.....	34
II.....	41
III.....	44
IV.....	51
V.....	57
VI.....	62
APENDIX	68
ZAKLJUČAK	71
LITERATURA	73

Uloga bibliotekara u medijskom opismenjavanju nove generacije čitatelja

Abstrakt

Ovaj rad ima intenciju da u kontekstu istorijski definisanog identiteta biblioteka kao institucija knjige i znanja, a u vremenu novih informaciono-komunikacionih tehnologija i masovnih medija čije karakteristike sublimira internet kao temeljna komunikacijska platforma, osvjetli nužnost aktivnog djelovanja bibliotekara unutar programa medijske pismenosti – ključnog oblika pismenosti u savremenom dobu – i pri tome analizira i detektuje knjigu kao najpogodniji medij za sticanje znanja i vještina kritičkog mišljenja i time je postavi na centralno mjesto u procesu medijskog opismenjavanja nove generacije čitalaca rođene u eri digitalne tehnologije.

Ključne riječi: biblioteka, bibliotekar, knjiga, čitanje, znanje, informaciono-komunikaciona tehnologija, mas-mediji, medijska pismenost, kritičko razmišljanje

UVOD

Posljedice „eksplozije“ informacija, razvoja novih informaciono-komunikacionih tehnologija i konvergencije mas-medija, manifestovane u radikalnim promjenama na socio-psihološkom planu i kognitivnom nivou, kao i sve raznovrsnijim, sofisticiranijim i kompleksnijim oblicima manipulacije ljudima u ekonomske, političke, ideološke, klasne i religijske svrhe, u najkraćem su u toj mjeri postali notorno zabrinjavajuća činjenica da se globalno sve glasnije i izraženije govori o medijskom opismenjavanju kao neupitno novoj paradigmi elementarne pismenosti savremenog čovjeka. U tom kontekstu međunarodne organizacije koje se bave pitanjima ljudskih prava i nacionalna zakonodavstva mnogih svjetskih i evropskih zemalja već odavno su preporučile i/ili naložile uvođenje medijske pismenosti u obrazovne sisteme, kao i izradu nacionalnih strategija medijskog opismenjavanja građana u čije su programe uključene etablirane kulturne i obrazovne institucije, u koje svakako spadaju i biblioteke. Istodobno, ubrzano prilagođavajući bibliotečke usluge virtuelnom dobu i težeći (ponajviše u teorijskom diskursu) da preispitaju svoje mjesto u novoj (digitalnoj, veb) realnosti, odnosno sve temeljnije (auto)promišljajući o društveno-angažovanoj prirodi bibliotečke profesije i historijski utemeljenoj ulozi bibliotekara kao aktivnih participijenata u demokratizaciji i emancipaciji društva, odbrani fundamentalnih ljudskih prava i sloboda i neograničenom pristupu informacijama i širenju znanja, dovelo je do toga da su i biblioteke uočile esencijalnu vrijednost medijske pismenosti i stoga već u mnogim državama prihvatile participaciju u ovom kompleksnom procesu. U tom kontekstu ovaj rad ima namjeru da, s jedne strane, u generalnom dodatno osvjetli nužnost (samo)pozicioniranja bibliotekara kao humanistički orijentisanih, društveno-odgovornih subjekata čija je misija da zagovaraju, osnažuju i praktikuju kritičko vrednovanje informacija i njenih medijskih izvora, ali i da, s druge strane, dodatno preispita model takvog društvenog aktivizma u sferi medijske pismenosti. Pri tome se misli na redefinisanje prostora koji zauzima knjiga među masovnim medijima i na valorizaciju akta čitanja kao jednog od esencijalnih instrumenata u izgradnji medijski pismene i intelektualno autonomne nove generacije čitalaca, a u čemu bi biblioteke i bibliotekari morali da zauzmu jednu od ključnih i vodećih uloga, između ostalog i zato što su knjige semiološki i semantički historijski vezane za biblioteke i bibliotekare i njihovu epistemološku funkciju. A imajući na umu da

su u eri interneta i hiperteksta, uz koje je već rođeno nekoliko generacija bibliotečkih korisnika (koje se u javnom i naučnom diskursu sve više označavaju kao Net generacija), sami položaj knjige i znanja bitno rekontekstualizovati u teorijskom i utilitarističkom diskursu biblioteka, presudnu pozornost u medijskom opismenjavanju trebalo bi posvetiti upravo toj novoj generaciji čitalaca kojoj je nužno redefinisati, čak demistifikovati kako stare tako i nove informaciono-komunikacione tehnologije i mas-medije, a sve kako bi bili osposobljeni za dekonstrukciju stvarnosti koju u današnjem svijetu determinišu upravo mediji, prvenstveno internet kao ključni savremeni infrastrukturni sistem u prenosu informacija i znanja. Stoga ćemo u ovom radu najprije tretirati pojmove medija, masovne komunikacije i informaciono-komunikacionih tehnologija i sagledati na koji način se zahvaljujući njima konstruiše realnost i mijenja odnos prema znanju, zatim ćemo obratiti pažnju na prirodu i strategije medijskog opismenjavanja i prikazati na koji način su biblioteke uzele učešće u tom procesu, da bismo najzad detektovali važnost uključivanja knjige u programe medijske pismenosti namijenjene novoj generaciji čitalaca, od koje, skloni smo da ustvrdimo, zavisi i budućnost samih biblioteka.

IN MEDIAS RES

A svako sredstvo komunikacije koje je moguće isključiti, ne može biti nezavisno.

Džon Ralston Sol

I

Eruptivni razvoj masovnih medija u drugom i početkom trećeg milenijuma i njihov enorman uticaj na oblikovanje makro i mikro društvene sfere savremenog svijeta, zapitanost nad načelima i načinima kroz koje se manifestuje medijska komunikacija i kako ona utiče na percepciju stvarnosti i razumijevanje društvenih fenomena i odnosa, odnosno pitanje medijske pismenosti kao fundamentalne okosnice svakog recentnog i budućeg tretiranja pozicije i snage pojedinca u zajednici, izvjesno je jedan od gorućih i markantnijih pitanja savremene naučne i laičke javnosti. Komunikolozi, informatičari, informacijski stručnjaci, antropolozi, psiholozi, sociolozi, filozofi, politikolozi, ekonomisti, pravnici, novinari, pisci, umjetnici, muzeolozi, bibliotekari, arhivisti, doslovno da ne postoji ni jedan nivo stručnog i laičkog diskursa u kojem se ne identifikuje presudan uticaj i značaj masovnih medija i informacionih i komunikacionih tehnologija u kreiranju i oblikovanju odnosa u društvu, što bi se moglo podvesti pod tezu da *masovno kumuniciranje i komuniciranje u cjelini određuje stupanj demokracije u društvu, te da se zbog toga društva procjenjuju prema stupnju komuniciranja*¹. Razlog za takvu vrstu široke preokupacije medijima i medijskom pismenošću leži u činjenici da je danas zapravo nemoguće govoriti i analizirati bilo koji društveni fenomen, pa ni tretirati bilo koju vrstu društvenog sadržaja, događaja ili programa, a da se pri tome ne potegne pitanje medijske konstrukcije te i takve stvarnosti. Kao što je Abraham Mol govorio, *mediji faktički kontrolišu čitavu našu kulturu, propuštajući je kroz svoje filtere, izdvajaju pojedine elemente iz opšte mase kulturnih pojava i pridaju im posebnu težinu, povećavaju vrednost jedne ideje, obezvređuju drugu, polarizujući tako čitavo polje kulture. Ono što nije dospelo u kanale masovnih komunikacija, u naše doba maltene ne utiče na razvoj društva*².

¹ Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 72.

² Kara-Murza, Sergej Georgijevič. *Manipulacija svešću*. Beograd: Prevodilačka radionica Rosić, 2008. str. 303.

Otuda je za razumijevanje tog fenomena neophodno promisliti o pojmu i karakteru medija, o ekspanziji novih oblika medija i sociološkom kontekstu koji se zahvaljujući mas-medijima mijenja.

II

Riječ medij dolazi od latinskog *medius*, što znači srednji, odnosno predstavlja 1) sredinu i skup uvjeta u kojima se nešto događa (u smislu diskursa), 2) osobu koja može biti posrednik između nečega i nekoga na spiritističkim i sličnim događajima, 3) tvar koja je nositelj energije u konkretnom radnom procesu ili u duhovnom smislu, te 4) sredstvo za masovno komuniciranje³. Rječnik (nekadašnjeg) srpskohrvatskog književnog jezika pojam medija definisao je prvenstveno kao sredinu u kojoj se nešto nalazi⁴, a u pojmovniku *Novi mediji i društvene mreže*, teoretičar masovnih komunikacija Stanko Crnobrnja pojam medij vezuje za *one kanale ili alate koji su u stanju da skladište, prenose i isporučuju informacije i podatke*⁵, pri tome napominjući da je riječ medij često sinonim za masovne ili informativne medije. I doista, izuzev mističnog značenja i vezivanja za spiritističke seanse, pojam medij danas skoro i da se ne koristi u drugom značenju osim kao sinonim za savremene medije, iako, s druge strane, nije opšteprihvaćeno što se u tom kontekstu sve ima smatrati medijima. Tako, na primjer, normativno, *Zakon o medijima Crne Gore* navodi da su mediji *štampa, radio i televizija, servisi informativnih agencija, teletekst i drugi oblici periodičnog objavljivanja urednički oblikovanih programskih sadržaja sa prenosom zapisa zvuka ili slike na način koji je dostupan javnosti*⁶, dok u medije ne ubraja, na primjer, publikacije koje su namijenjene obrazovnom procesu, a knjige, čak ni kao pojam, ne navodi ni na jednom mjestu u čitavom Zakonu, već se one tretiraju kroz druge pravne akte u pravnom sistemu Crne Gore, kao što je *Zakon o izdavačkoj djelatnosti*. Slično je i sa hrvatskim *Zakonom o*

³ Rotar, Nada Zgrabljčić. *Mediji – medijska pismenost, medijski sadržaji i medijski uticaji*. U: Medijska pismenost i civilno društvo. Sarajevo: Mediacentar, 2005.
file:///C:/Users/Win/Desktop/2005_Nada_Zgrabljic_Rotar_Medijska_pismenost_i_civilno_drustvo.pdf
(pristup 20. mart 2020)

⁴ *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*. Knjiga treća. Beograd: Matica srpska. Zagreb: Matica hrvatska, 1982. str. 328.

⁵ Crnobrnja, Stanko. *Novi mediji i društvene mreže : pojmovnik*. Beograd: Centar za medije i komunikacije, 2014. str. 85.

⁶ *Zakon o medijima*. 2002. U: Službeni list RCG, br. 51/02, 62/02. <http://media.cgo-cce.org/2013/06/14-Zakon-o-medijima.pdf> (pristup 16. mart 2020)

medijima, koji pak knjige eksplicitno navodi kao pojam koji se ne vezuje za pojam medija⁷. Međutim, skloni smo da u ovom radu takva rješenja označimo kao nepotpuna u domenu činjenice da su i knjige *sredina* koja dopire do masovne publike i koja se koristi za prenos informacija, pa ćemo cijeniti potpunijom definiciju Šarlija Bijagija, autora knjige *Uticaj medija: uvod u mass medije*, po kojem industrija masovnih medija obuhvata novine, magazine, radio, televiziju, filmove, nosače zvuka, knjige, internet i nove medije⁸. U prilog tome možemo se pozvati i na Režisa Debrea, francuskog filozofa i novinara, osnivača discipline mediologija, koji – napominjući kako su mediji postojali od trenutka kada se pojavila neka informacija za prenošenje – medijasferu istorijski dijeli na četiri povijesne grupe: *logosferu*, koja uključuje vrijeme i produkte pisanja i rukopisa, *grafosferu*, koja obuhvata period štampanja knjiga i novina, *video-sferu*, koja podrazumijeva doba elektronike u XX vijeku i *hipersferu* u okviru koje svjedočimo digitalizaciji i kompjuterizaciji⁹. Dakle, po Debreu, pod medijima bi nedvosmileno trebalo da podrazumijevamo i knjige (ma koliko da njihov nastanak vezujemo za drugi istorijski period), što je iznimno važno u pogledu naše intencije da knjigu i čitanje tretiramo kao neizostavni element medijske pismenosti i dio promišljanja o samom karakteru medija, o ulozi i načinu na koji su razni mediji uticali, odnosno i dalje utiču na oblikovanje i percepciju stvarnosti.

U početnom stadijumu objašnjenja pojma i karaktera medija čini se da je uvijek umjesno pozvati se na Maršala Meklauna, čuvenog američkog teoretičara komunikacija, koji je, nadovezujući se na Ernsta Kapa i Sigmunda Frojda¹⁰, ustvrdio da su mediji produžeci ljudskog tijela i mozga, da medij nije samo prenosnik poruke, već i da je isključivo poruka, odnosno da medij nije sadržaj, već sama poruka¹¹. Na tragu njegovih refleksija da su ljudi uvijek bili pod većim uticajem prirode samog medija nego komunikacionog sadržaja, mnogi potonji naučnici i istraživači dodatno su potvrdili da *moć poruke zavisi od medija koji je prenosi*¹², ili da *na duži rok sam medij, više nego*

⁷ *Zakon o elektroničkim medijima* (NN 153/09 i 84/11) <https://www.zakon.hr/z/196/Zakon-o-elektroni%C4%8Dkim-medijima> (pristup 16. mart 2020)

⁸ Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 71.

⁹ Reljić, Slobodan. *Bukvar medijske pismenosti*. Beograd: Aadevska knjiga. Univerzitet u Beogradu. 2018. str. 93.

¹⁰ Kitler, Fridrih. *Optički mediji*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2018. str. 24.

¹¹ Meklaun, Maršal. *Poznavanje opštita: čovekovih produžetaka*. Beograd: Prosveta, 1971. str. 48.

¹² Šušnjić, Đuro. *Ribari ljudskih duša: ideja manipulacije i manipulacija idejama*. Beograd: Čigoja štampa, 2008. str. 105.

sadržaj, utiče na naše razmišljanje i djelovanje¹³. Štaviše, ne samo mediji u današnjem značenju te riječi, već svi tehnološki izumi utiču na naše poimanje svijeta, jer, kako kaže filolog Volter Dž. Ong, *tehnologije nisu tek spoljašnja pomoćna sredstva nego i unutrašnje transformacije svesti, pogotovo onda kad utiču na samu reč*¹⁴. Iako se odnosom čovjeka i tehnike čovjek bavio još od antičkih vremena (što detektujemo i u grčkoj mitologiji eklatantno kroz mit o Prometeju koji je kažnjen od strane Zeusa jer je ljudima dao vatru i (kroz nju) razne alate i *tehniku* zahvaljujući kojima su ovi mogli da postanu moćni poput bogova), pa preko filozofa i naučnika renesanse i prosvjetiteljstva, sve do Hegela i Marksa u XVIII i XIX vijeku koji su se bavili pitanjem mašina i proizvodnje dominantno u kontekstu ekonomije i politike, u savremenom svijetu najglasnije o tome pogovorio je upravo Meklaun u svojoj čuvenoj knjizi *Poznavanje opštila čovekovih produžetaka*, tretirajući veliki broj medija i komunikaciono-tehnoloških izuma, počev od govorne i pisane riječi, preko odjeće, novca, sata, stripova, oglasa, bicikla, aviona, sve do štampe, televizije, radija, telefona i najzad električnih uređaja, i pri svemu tome futuristički anticipirajući savremene komunikacijske modele kao što su digitalni mediji i internet. Kako je rekao, lične i društvene posljedice svakog čovjekovog *produžetka proističu iz nove razmere koju u naše poslove uvodi svaki naš produžetak, ili svaka nova tehnologija*.¹⁵ Tako, ilustrativno rečeno, tvrdio je da je pisanje tekstova na pisačkoj mašini izmijenilo jezik i književnost, a kao jedan od dokaza toj tezi naveo slučaj britanskog pisca Henrija Džejmsa kome je pisaća mašina, odnosno diktiranje modifikovalo poetiku, jer je kucajući a ne pišući tekstove Džejmsov stil dobio *nekakvo slobodno, bajoliko svojstvo*¹⁶. Kako kaže, *kao pospešivač, pisaća mašina dovela je pisanje, govor i objavljivanje u tesnu vezu. Iako predstavlja samo jednu mehaničku formu, ona je u nekim pogledima delovala implozivno, pre negoli eksplozivno. U eksplozivnom svojstvu, potvrđujući postojeće postupke pokretnih slova, pisaća mašina je neposredno delovala na regulisanje pravopisa i gramatike*.¹⁷ Slično ilustrativna može biti anegdota koju Nikolas Kar navodi u svojoj knjizi *Plitko: kako internet menja način na koji mislimo, čitamo i pamtimo*, a koja se odnosi na Fridriha Ničea i na trenutak u kojem je ovaj njemački pisac i filozof pisanje tekstova zamijenio kucanjem na pisačkoj mašini. Kako Kar navodi, zbog problema sa vidom, najprije

¹³ Kar, Nikolas. *Plitko: kako internet menja način na koji mislimo, čitamo i pamtimo*. Smederevo: Heliks, 2013. str. 2.

¹⁴ Isto. str. 43.

¹⁵ Meklaun, Maršal. *Poznavanje opštila: čovekovih produžetaka*. Beograd: Prosveta, 1971. str. 322-323.

¹⁶ Isto. str. 320.

¹⁷ Isto. str. 322-323.

diktirajući, a kasnije i kucajući svoje tekstove umjesto da ih piše direktno na papir, Niče je uvidio da je ne samo struktura njegovih rečenica postala drugačija, već i da su njegove misli postale jezgrovitije, lakonskije, *telegrafskije*, zaključivši na kraju kako *ono čime pišemo ima udela u tome kako nam se oblikuju misli*¹⁸. Kar potom tvrdi da je upravo ono što je Niče detektovao u vezi sa instrumentima kojima pišemo, čitamo i uopšte manipulišemo sama *srž čovekove intelektualne i kulturne istorije*¹⁹. A pokušavajući da odgonetne uzrok tim procesima, analizirajući, dakle, načine na koje tehnologija i mediji determinišu ne samo čovjekovo saobraćanje u prostoru, već i njegovu esenciju, Kar je, pozivajući se na najnovija istraživanja i rezultate neuronaučnika koji su ustvrdili da je čovjekov mozak neuroplastičan, odnosno podložan strukturnim promjenama, pokušao da ukaže kako sljedstveno i mediji utiču na samu strukturu mozga, na njegovu plastičnost, dakle mijenjajući mu ne samo sadržaj, već i oblik: *Svaki put kada izvršavamo neku nameru ili doživimo neki osećaj, bilo fizički bilo mentalno, aktivira se određeni skup neurona u našem mozgu. Ako se nalaze na malom prostoru, neuroni se okupljaju razmenujući sinaptičke neurotransmitere kakav je, na primer, aminokiselina glutamat. Kad god se isti doživljaj ponovi, sinaptičke veze među neuronima bivaju jače i brojnije, bilo usled bioloških promena (otpuštanjem veće koncentracije neurotransmitera) bilo usled anatomskih promena (na primer, stvaranjem novih neurona ili rastom novih sinaptičkih terminala na postojećim aksonima ili dendritima). Sinaptičke veze s iskustvom mogu i slabiti, opet usled fizioloških ili anatomskih izmena. Sve što naučimo dok živimo ugrađuje se u promenljive ćelijske veze u našoj glavi.*²⁰ Drugim riječima, sve što radimo, čitamo ili mislimo doslovno mijenja naš mozak, pa sljedstveno i sama tehnologija i sami mediji. U taj kontekst djelimično se uklapa i tvrdnja Džejmisa Potera, doktora komunikacionih nauka i tehnologije sistema podučavanja i profesora na Kalifornijskom univerzitetu u Santa Barbari, da čovjek bez razmišljanja, dakle po automatizmu donosi najveći dio svojih odluka (zanimljiva je Poterova ilustracija u knjizi *Medijska pismenost* da čovjek koji ulazi u market nesvjesno donosi hiljade odluka o onome što neće da kupi, a tek mali dio onih svjesnih o onome što želi da kupi) i da takozvanu automatsku šifru kod mnogih ljudi programiraju upravo masovni mediji i oglašivači. No, Dejvid Bejts, profesor retorike i bivši upravnik Centra za nove medije Univerziteta Berkli, iako isprva napominje da je

¹⁸ Kar, Nikolas. *Plitko: kako internet menja način na koji mislimo, čitamo i pamtimo*. Smederevo: Heliks, 2013. str. 16.

¹⁹ Isto. str. 38.

²⁰ Isto. str. 23.

rečenu plastičnost, koja je mozgu inherentna (struktura koja se stalno razvija), potpuno asimilovala sfera digitalnog, tako što je proces jačanja neuronalne veze pri svakoj upotrebi u potpunosti modelizovan prilikom informatičkih simulacija, u konačnom naglašava da je ljudski mozak ipak otvoren sistem, *veoma specifične vrste, sistem koji sam sebe određuje, ali koji je sposoban i da se odupre sopstvenom automatizmu: tada ispoljava čistu kreativnost*²¹. Time se debata o mjestu tehnologije i medija u razvoju civilizacije (s jedne strane, takozvanih instrumentalista, koji su branili tezu da je tehnologija pod kontrolom čovjeka, nikako obratno, i, s druge strane, takozvanih tehnoloških determinista koji su bili mišljenja da tehnologija ima presudnu determinišuću snagu u kreiranju toka ljudske istorije), s novim istraživanjima kako u domenu neuroplastičnosti, tako i komunikologije i psihologije i prirode (mas) medija, premjestila na teren nepoznanice na koje sve načine i u kojem pravcu informaciono-komunikaciona tehnologija i mediji mijenjaju čovjeka i društvo i na koji način je te promjene moguće kontrolisati. Međutim, da bi se na ta i slična pitanja moglo odgovoriti, potrebno je najprije razumjeti osnovne teorije komunikacije.

III

Riječ komunicirati, odnosno komunikacija potiče iz latinskog glagola *comunicare* i imenice *communicatio*, koji znače saopštiti i učiniti zajedničkim, odnosno zajednica, obraćanje ili opštenje. Kao jedino biće koje ima sposobnost razmjenjivanja informacija izvan trenutnih nagona, to jest kao biće koje može komunicirati, čovjek je od razvijanja govora do pojave masovnih medija prevalio vremenski put od 36000 godina, koji je britanski inženjer Frederik Vilijams 1982. godine objasnio kroz imaginarni sat u kojem je nulto vrijeme početak rabljenja govora, osmi čas vrijeme kada je čovjek počeo crtati po pećinskim zidovima, 20 sat kada je izmislio pismo (to jest kada su Sumeri izmislili pismo, a Egipćani hijeroglife), a 23.38 trenutak kada je štampana Biblija, to jest kada je započela Gutenbergova revolucija masovnog štampanja tekstova²². Vrijeme u kojem savremeni masovni mediji generišu čovjekovu stvarnost, prema Vilijamsovom satu, pripada tek posljednjim sekundama, odnosno djelovima sekunde sveukupne

²¹ *Studije digitalnog: organologija znanja kognitivne tehnologije*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016. str. 20.

²² Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 44.

komunikacijske ere. U tih nekoliko posljednjih trenutaka pojavila se i komunikacijska nauka, sredinom XX vijeka.

Džesi Šir, teoretičar bibliotekarstva koji je bibliotekarstvo vidio kao djelatnost posredovanja u društvu putem komunikacije, odnosno veze, komunikaciju je definisao kao *oblik svesne razmene stimulansa, signala i simbola ili bilo kakve njihove kombinacije, kojim se značenje prenosi kroz prostor i vreme, od jednog živog organizma do drugog*²³. A kao jedan od začetnika komunikacijskih nauka, američki politikolog Harold Lasvel komunikaciju je opisao kao proces u kojem je potrebno odgovoriti na pet pitanja: ko je rekao, šta je rekao, kome je rekao i s kakvim posljedicama, odnosno, u pojednostavljenom obliku, kao proces u kojem *komunikator šalje pruku putem medija publici očekujući neke efekte*²⁴. Iako se prema Lasvelu komunikacioni sistem zasniva na pošiljaocu poruke, mediju i primaocu poruke, Klod Elvud Šenon, u svom čuvenom tekstu *Matematička teorija komunikacije*, navodi da postoji pet međusobno povezanih elemenata komunikacionog modela:

1. Izvor podataka koji generiše poruku
2. Jedan ili više pošiljalaca koji prema pravilima unapred određenih kodova poruku prevode u signale koje onda sistem može da prenese
3. Kanal koji prenosi taj signal (uz manje ili veće gubitke)
4. Jedan ili više primalaca koji signal tretiraju direktno suprotno, odnosno inverzno u odnosu na to što čini pošiljalac, to jest poruku rekonstruišu, ili dekodiraju na osnovu ulaznog toka signala
5. Jedno ili više sinkovanja podataka na koje je poruka adresirana.²⁵

U kontekstu medijske pismenosti ovdje je vrlo važno upamtiti da Šenon naglašava da kanal koji prenosi poruke to uvijek čini uz manje ili veće gubitke, koje on naziva šumom kao *konceptualnoj suprotnosti informaciji*²⁶. Drugim riječima, govorimo o pojmu buke u komunikaciji koji, opšte je poznato, može biti mnogostruk, od fizičke buke koja ometa jasno razaznavanje poruke, preko psihološke koja je vezana za psihičko stanje učesnika u procesu komunikacije, do semantičke i kulturne koje su posljedica različitih shvatanja značenja poruke i kulturnog konteksta u kojem ona postoji. Medijska

²³ Stokić, Gordana. *Ka filozofiji bibliotekarstva: Džesi Šir u teoriji i praksi bibliotekarstva 20. veka*. Pančevo: Mali Nemo, 2002. str. 57-58.

²⁴ Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 45.

²⁵ Kitler, Fridrih. *Optički mediji*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2018. Str. 41.

²⁶ Isto. str. 43.

pismenost se, između ostalog, oslanja i na neutralisanje ovakvih prepreka u medijskoj komunikaciji putem analiziranja i kritičkog tretiranja medija, odnosno na, u skladu sa etimologijom riječi kritika – grčko *krino* što znači sudim, tumačim – vrednovanje kvaliteta informacija i njenih izvora. No, o tome će svakako biti riječi nešto kasnije.

Austrijski psiholog Paul Vaclavik formulisao je pet aksioma komuniciranja:

- *Čovjek ne može ne komunicirati.*
- *Svaka komunikacija ima svoj sadržaj i odnose, koji obilježavaju prijašnje komuniciranje, pa tako postaju metakomunikacija.*
- *Narav odnosa ovisna je o načinu kako se partneri međusobno izražavaju.*
- *Ljudsko komuniciranje uključuje i digitalne i analogne modalitete.²⁷*
- *Postupci u međuljudskom komuniciranju su ili simetrični ili komplementarni, ovisno o odnosima među partnerima koji se temelje na razlikama ili zajedništvu.²⁸*

Vaclavik na ovaj način postavlja aksiome svake komunikacije, od interpersonalne (kada komuniciramo sami sa sobom), preko interpersonalne (kada opštimo sa dvije ili nekoliko osoba), do skupne (grupne, institucionalne) i najzad masovne komunikacije, koja nastaje onda kada komunikator komunicira sa brojnom publikom. I mada postoji obilje teorija masovnog komuniciranja i pokušaja da se ono definiše, od kognitivnih, istorijskih, socioloških, kulturoloških, hermeneutičkih, strukturalnih, egzistencijalnih, fenomenoloških do ideoloških, sve ono što ih veže jeste apstraktni model komuniciranja koji prikazuje britanski teoretičar komunikologije Denis Makvail. Dakle, prema Makvailu, apstraktni model komuniciranja podrazumijeva:

- Centralizovanu proizvodnju sadržaja u nekoliko snažnih kanala, sa središnjom-perifernom mrežom diseminacije – strogo hijerarhijski i jednosmjerno određeno.
- Organizovanu proizvodnju i distribuciju koja se izvodi prema tržišnoj logici ili u državnim institucijama javnog komuniciranja.

²⁷ Kako navodi Stjepan Malović u knjizi *Masovno komuniciranje*, pojmovi digitalno i analogno ne smiju se ovdje shvatiti kao istoimeni pojmovi u kompjuterskoj tehnologiji, već se digitalni modalitet odnosi na tačno određeno značenje riječi ili gesta, dok se analogni odnosi na značenja koja nisu posve jasno određena. Vidi: Stjepan Malović et. al. *Masovno komuniciranje*. Golden marketing. Tehnička knjiga. Zagreb: Sveučilište sjever. 2014. str. 47.

²⁸ Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 45-47.

- Sadržaj poruke koji je standardizovan, otvoren svima, ali podložan narativu i političkom nadzoru ili kontroli.
- Masovnu publiku primalaca koja se sastoji od mnogih raspršenih, anonimnih i nepovezanih pojedinaca.
- Veliku moć uvjeravanja i informisanja koji proizilaze iz važnih ili popularnih izvora, koja rabi monopolističku kontrolu kanala, a poruke koje šalje primaju se gotovo istodobno, zahvaljujući vještini praktičara. Sve to zahvaljujući uticaju snažnih i moćnih sredstava kojima raspolaže.²⁹

Kao što uočavamo, centralizacija, organizovana proizvodnja i distribucija, fleksibilnost poruke, masovna publika i velika moć uvjeravanja preko monopolizovanih kanala glavne su odlike masovnog komuniciranja, a sljedstveno i ključne tačke u razumijevanju pojma masovnih medija. Važno je ovdje primijetiti i da pojam masovnog komuniciranja podrazumijeva pojam *masovne publike*, za koji Džejms Poter pak navodi da ne postoji, jer je nemoguće da masa, kao socijalna kategorija, na isti način reaguje na medijske poruke, pa prema tome ne postoji ni masovno komuniciranje: „*Masovne komunikacije ne postoje jer ne postoji „masovna“ publika. Umesto toga postoje delovi publike koji su posebno organizovani i imaju svoje vođe dok drugi to nemaju*³⁰. Štaviše, svaki čovjek je, prema Poteru, pripadnik više grupa medijske publike, za koje mediji pripremaju posebne vrste poruka i od njih stvaraju potrošače koje kasnije prodaju oglašivačima, a ta vrsta segmentacije medijske publike određena je po geografskim, demografskim, društveno-klasnim, geodemografskim i psihografskim karakteristikama. No, nezavisno od toga da li masovna publika postoji i šta zapravo podrazumijeva, prikazujući apstraktni model masovnog komuniciranja, Makvail je, rekli smo, zapravo opisao strukturu većine masovnih medija preko kojih se šalju poruke velikom broju ljudi, počev od štampanih novina i magazina, preko televizije i radija, ali ne i interneta kao temeljne recentne platforme u okviru koje se širi lepeza medija na takozvane društvene medije, kao što su portali, blogovi, forumi, jednom riječju društvene mreže (Fejsbuk, Tviter, Instagram...), a čija je karakteristika promjena paradigme klasičnih masovnih medija (knjige, televizija, novine i sl) kao manifestacije jednostranog akta u kojem nije bilo interekcije sa publikom (više o tome govorićemo nešto kasnije). Ipak, baš

²⁹ Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 66.

³⁰ Poter, Džejms. *Medijska pismenost*. Beograd: Clio, 2011. str. 85.

kao i masovno komuniciranje, i pojam masovnih medija nemoguće je svesti na jednu opšteprihvaćenu definiciju, iako ćemo ovdje navesti jednu kao vodiča u procesu njihovog boljeg razumijevanja: *masovni mediji (mass media) mediji su komunikacije koji svoje programe i sadržaj, putem određene tehnologije, plasiraju velikom broju primalaca (masovnoj publici)*³¹. Ova definicija refleksija je dominantnog broja promišljanja savremenih teoretičara koji lakonski zaključuju da su masovni mediji sredstvo kojim se obavlja masovno komuniciranje³².

Elementi koji su uticali na nastanak i oblikovanje medija (komunikacijske svrhe, tehnologija, društvene organizacije i kontrola³³) istovremeno determinišu i razloge njihovog opstanka i preoblikovanje, odnosno konvergenciju, formalno i suštinsko prožimanje, što je, kako smo naveli, najjednostavnije predočiti kroz pojavu kompjutera i takozvanih pametnih telefona koji su ujedinili formu i suštinu više medija (uz pomoć kompjutera i interneta danas se čitaju knjige, novine, gleda televizija, filmovi, sluša radio, koriste društvene mreže itd.). U tom smislu dobila je na značaju i potreba shvatanja opsega i dubinski determinišuće snage masovnih medija u savremenom svijetu, jer oni su *u središtu našeg gospodarskog života, politike, kulture. [...] Oblikuju novu masovnu kulturu, pojedinca i društvo, ispunjavajući svoju dvojnu ulogu servisa novoga potrošačkoga društva kao nosača oglasa (oglašavanja) s jedne strane i informiranja, zabave i edukacije s druge*³⁴.

IV

Slavoj Žižek je kazao da živimo u eri post-čovječanstva (post-humanizma), ne samo zbog automatizacije naše svakodnevice, već zbog kontrolisanja pojedinaca i društva, njihovih emocija i svijesti³⁵. Noam Čomski, jedan od vodećih svjetskih kritičara medija, u velikom broju svojih radova i javnih nastupa u posljednjih nekoliko decenija ukazivao je na sistemski pristrasan karakter medijski tretirane informacije i njen manipulativni karakter, odnosno tvrdio da informacije u javnom mnjenju prolaze kroz

³¹ Crnobrnja, Stanko. *Novi mediji i društvene mreže : pojmovnik*. Beograd: Centar za medije i komunikacije, 2014. str. 84.

³² Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 71.

³³ Isto. str. 72.

³⁴ Isto. str. 215.

³⁵ Baraković, Vedada. *Etika digitalnog doba*. Nikšić: Medijska kultura, 2019. str. 7.

„filtre“, kao što su privatno vlasništvo ili politika/ideologija koja služi interesima onih koji informacije posjeduju³⁶. *Lingvistički, sociološki, filozofski, kroničarski, društveno poliekonomski pristup, sve su to zapravo dijelovi spojeni u „megapristup“ u kojima Chomsky vidi jednu (gotovo istu) manipulaciju elita i vladajućih slojeva kojima politika nije umijeće mogućeg već umijeće stvaranja slike o Nemogućem i Nepostojećem, koji putem istih medija proizvode vrlo stvarne nehumanističke i neljudske učinke.*³⁷ Kako je slikovito na jednom mjestu zaključio sam Čomski, *propaganda za demokratiju je ono što je toljaga za totalitarnu državu*³⁸. A baveći se upravo problemom zloupotrebe ljudi u ideološke, ekonomske, političke, religijske i druge svrhe putem masovnih medija, sociolog Đuro Šušnjić u svojoj knjizi *Ribari ljudskih duša* definisao je pojam manipulacije kao *smišljen, sistemski i kontrolisan postupak ili skup postupaka pomoću kojih manipulator, koristeći simbolička sredstva, uz za njega pogodnim psihosocijalnim uslovima, odašilje u masu, preko sredstava komunikacije, određene poruke, s namerom da utiče na uverenja, stavove i ponašane velikog broja ljudi, tako da bi se oni, u stvarima o kojima ne postoji opšta saglasnost, a za koje su životno zainteresovani, usmerili prema ubeđenju, stavovima i vrednostima manipulatora, a da toga nisu ni svesni.*³⁹ Kao ključne oblasti u kojima se „istine o čovjeku okreću protiv čovjeka“, Šušnjić navodi pet oblasti i obrazlaže njihove manifestacije: u ekonomskoj oblasti manipulacija potrošačima uzima oblik reklame, u političkoj oblasti manipulacija biračima je propaganda, u obrazovnoj se manipuliše indoktrinacijom, u oblasti slobodnog vremena ukusima se manipuliše industrijom zabave, a u religijskom diskursu manipulacija vjernicima uzima oblik vjerske ideologije. S druge strane, Edvard Bernajs, teoretičar propagande koji se smatra „ocem javnih odnosa“, još prije jednog vijeka naznačio je da *bilo koja grupa, bilo da je društvena, religiozna ili politička, koja posjeduje izvjesna vjerovanja i pokušava da ih učini poznatim, bilo u govornoj ili pisanoj riječi, praktikuje propagandu*⁴⁰. Drugim riječima, propaganda – pojam koji potiče od latinske riječi *propagare* i znači širenje i množenje – imanentna je svakom obliku savremene masovne komunikacije, ali *oni koji manipulišu ovim*

³⁶ Kešejan, Razmig. *Leva hemisfera: kartografija novih kritičkih mišljenja*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016. str. 97.

³⁷ Vertovšek, Nenad. *Noam Chomsky i kritika suvremenihz medija: proizvodnja slike stvarnosti i neophodnih iluzija*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga. 2017. str. 28.

³⁸ Čomski, Noam. *Kontrola medija: spektakularna dostignuća propagande*. Novi Sad: Rubikon. Beograd: Beoknjiga, 2009. str. 16.

³⁹ Šušnjić, Đuro. *Ribari ljudskih duša: ideja manipulacije i manipulacija idejama*. Beograd: Čigoja štampa, 2008. str. 42.

⁴⁰ Šćekić, Radenko. *Mediji i geopolitika*. Nikšić: Medijska kultura, 2019. str. 341.

*nevidljivim mehanizmom društva čine nevidljivu vlast koja je istinska vladajuća snaga našeg društva*⁴¹.

S druge strane, govoreći o karakteristikama savremenih medija i medijske industrije, Slobodan Reljić, srpski novinar, publicista i profesor, u svojoj knjizi *Bukvar medijske pismenosti* navodi četiri ključne tačke: koncentracija vlasništva, globalizacija, fragmentacija publike i hipekomercijalizacija⁴². Ovdje je korisno ukratko objasniti ove elemente koji se pojavljuju i kod drugih teoretičara masovnih medija i koji se tretiraju u okviru promišljanja o prirodi savremenih medija:

- Koncentracija vlasništva može se svesti na podatak da, na primjer, samo pet velikih medijskih kompanija snabdijeva pretežnu većinu Amerikanaca vijestima i informacijama⁴³, kao i da je situacija u ostatku svijeta u istoj ravni ili čak u gorjoj poziciji (na primjer, u zemljama takozvanog Trećeg svijeta postoji dominacija jednog ili eventualno dva medijska giganta čije je izvorište politička vlast, a u preostalim komunističkim zemljama mediji su pod jakim uticajem Komunističke partije);

- Globalizacija, koja je direktno povezana sa koncentracijom medijskog vlasništva u ekonomski jakim državama, podrazumijeva širenje medijske moći u programskom i organizacionom smislu izvan matične države na čitavi svijet, stvarajući pri tome efekat poznat kao *globalno selo* a čiji je nastanak bio nemoguć upravo bez masovnih medija;

- Publika sve više biva usmjerena na određene usko i/ili površno obrađene programe, fragmentirane u odnosu na bilo koji širi kontekst;

- Medijski programi sve više postaju podložni komercijalizaciji kojom se definiše medijski sadržaj, pa se tako stvara efekat trivijalizacije medijskih sadržaja.

Međutim, ono što suštinski determiniše novu medijsku scenu jeste nova informaciono-komunikaciona tehnologija (IKT), koja je kako suštinski izazvala antropološki preobražaj, tako i omogućila samu konvergenciju medija. U najjednostavnijem obliku IKT se definiše kao elektronski medij za kreiranje, čuvanje, korišćenje, primanje i slanje informacija putem resursa kao što su Internet, mobilni telefoni, bežična mreža, računar, radio, televizija, sateliti, bazne stanice itd.⁴⁴. Kao

⁴¹ Ščekić, Radenko. *Mediji i geopolitika*. Nikšić: Medijska kultura, 2019. str. 341.

⁴² Reljić, Slobodan. *Bukvar medijske pismenosti*. Beograd: Akademska knjiga. Univerzitet u Beogradu, 2018. str. 101.

⁴³ Isto. str. 103.

⁴⁴ Information and Communication Technology (ICT): Meaning, Importan.

<https://www.youniversitytv.com/college-tips/information-and-communication-technology-ict-meaningimportant/> (pristup 18. mart 2020)

podskup IKT uzima se informaciona tehnologija (IT), jer se njome označava upotreba računara za skladištenje, preuzimanje, prenos i manipulaciju podacima ili informacijama, to jest računarski sistem – uključujući svu hardversku, softversku i perifernu opremu – kojim upravlja ograničena grupa korisnika⁴⁵.

Kako navodi italijanski lingvisti i esejista Rafaele Simone, IKT je dovela do mogućnosti da *homo sapiens* zamijeni *homo videns*, jer su, kako kaže, televizor, a potom računar (odnosno televizija i internet) preobrazili način mišljenja iz *analitičkog, struktuiranog, sekvencijalnog i referencijalnog u uopšteno, nejasno globalno, holističko mišljenje*⁴⁶, odnosno omogućili prelazak sa takozvane *sekvencijalne* na *simultanu* inteligenciju. Pri tome, sekvencijalnu inteligenciju (zaštitno obilježje *homo sapiens*), koju upotrebljavamo kada npr. čitamo knjige i na kojoj počiva cjelokupno nasljeđe znanja, odlikuje oblikovanje i analiziranje niza grafičkih znakova, dok simultanu inteligenciju (odlika *homo videns*), koju upotrebljavamo kada npr. gledamo sliku, karakteriše sposobnost istovremenog obrađivanja više informacija, ali bez uspostavljanja hijerarhije i reda⁴⁷. (O načinu na koji savremeni IKT i mediji mijenjaju čovjekove mentalne procese i navike biće više riječi u jednom od narednih poglavlja).

S druge strane, rekli smo, IKT je omogućila i *konvergenciju savremenih medija*, pod čim podrazumijevamo *proces temeljen na digitalnoj tehnologiji koji dokida tradicionalne granice između medija*⁴⁸. Dakle, za razliku od vremena kada su mediji bili jasno diferencirani u svojoj formi (knjiga, novine, radio, televizija, film i sl), IKT, to jest digitalna tehnologija omogućila je *povezivanje medijske, telekomunikacijske i računalne industrije*, što je za posljedicu imalo širenje interneta *kao univerzalne digitalne medijske platforme*⁴⁹, odnosno mogućnosti komuniciranja u svim pravcima, *svako sa svakim*, jer sada primalac poruke istovremeno može biti i doslovno pošiljalac poruke. Na taj način, mogućnost koju je pružio internet (javna globalna komunikacijska mreža koja povezuje brojne računarske mreže i korisnike; mrežna usluga WWW – World Wide Web – smatra se sinonimom za internet, baš kao i pojam *online*, koji označava prisutnost na mreži, to jest povezanost s internetom⁵⁰) dovele su ne samo do pojave takozvanog *građanskog*

⁴⁵ ICT. TechTerms: The Computer Dictionary. <https://techterms.com/definition/ict> (pristup 5. april 2020)

⁴⁶ Galimberti, Umberto. *Mitovi našeg vremena*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2018. str. 284.

⁴⁷ Isto. str. 285-286.

⁴⁸ *Leksikon radija i televizije*. Zagreb: Hrvatska radiotelevizija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016. str. 259.

⁴⁹ Isto. str. 259.

⁵⁰ Isto. str. 210.

novinarstva (citizen journalism), gdje se mediji oslanjaju na vijesti koje dobijaju od građana putem društvenih mreža, već i do redefinisanja samog pojma i strukture medija (kao jednodimenzionalnog pošiljaoca poruke), a dalje i do dodatnog usložnjavanja društvene zbilje, što se ogleda i u činjenici da je problem dostupnosti informacija doveden do paradoksa. Naime, od pokušaja da informacije učini dostupnima svima, civilizacija je za samo nekoliko decenija došla do nužnosti da odgonetne način kako da se zaštiti od prevelikog broja informacija. Drugim riječima, svijet više nema *problem s informacijama nego s orijentacijom*⁵¹, odnosno s načinom na koji treba tretirati medije koji prenose i kreiraju te informacije. (Kao ilustraciju rečene prezasićenosti informacijama dovoljno je navesti podatak koji je iznio predsjednik upravnog odbora Gugla, Erik Šmit, da je potrebno oko pet milijardi gigabajta memorije da bi se digitalno zabilježile sve informacije stvorene do 2003. godine, dok je samo 2010. godine toliko podataka bilo proizvedeno svaka dva dana⁵²)

Dakle, internet je vrhunac razvoja ne samo elektronskih komunikacija, od telegrafa, fotografije, telefonije i zvučnog zapisa, do bioskopa, radija, televizije te na kraju satelita i kompjutera, već i samih medija, sabirajući u nepojmljivoj brzini prenosa neograničenog broja informacija sve civilizacijske tehnološke izume i čak institucije-medije koje su tretirale duhovne kreacije, kulturne proizvode i kulturnu baštinu uopšte, poput biblioteka, arhiva i muzeja. Otuda se danas nalazimo u takozvanoj „*trostrukoj paradigmi*“ u kojoj su lična komunikacija, masovni mediji i tržišne informacije prevedene pod novi poredak tako da razlike među njima postaju „*passe*“⁵³. Pri svemu tome, naravno, postoje posve oprečna stanovišta u pogledu onoga kako internet utiče na ljudski život i društvo: s jedne su strane oni koji u Mreži (sinonim za vezu među računarima, odnosno za Internet) vide otkriće koje je omogućilo stvaranje *globalnog sela* u kojem se međusobno povezujemo nadilazeći geografske, kulturne i lingvističke barijere, iznova probuđujući svoju unutarnju sposobnost za empatiju i dopuštajući sebi da crpimo veliko zadovoljstvo iz vlastitih doprinosa društvu, kao i iz ličnih poduhvata. [...] Brzo stičemo znanje i razvijamo tehnologiju kojima možemo odgovoriti na izazove siromaštva, nehranjenosti, smrtnosti u ranoj dobi te na mnoštvo društvenih zala koja pogađaju našu

⁵¹ Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 210.

⁵² Isto. str. 39-40.

⁵³ Mekčejnsi, Robert. V. *Digitalna isključenost: kako kapitalizam okreće internet protiv demokratije*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2015. str. 3.

*planetu*⁵⁴. Uz to, pobornici ističu demokratsku komponentu interneta zahvaljujući kojem se ukida monopol nad informacijama i zbog kojeg svako ima pravo i mogućnost da iznese svoje mišljenje i stav, a zahvaljujući čemu su institucije prinuđene da slušaju šta javnost direktno i nedvosmisleno poručuje o rezultatima i učincima vlasti. S druge strane, protivnici, to jest skeptici, u internetu vide upravo destruktivnog neprijatelja jednakosti i demokratije, jer *generiše lažne informacije, krši privatnost ljudi i građanska prava, te olakšava različite oblike uznemiravanja*⁵⁵, zatim čini ljude zavisnim od virtuelnog svijeta i umanjuje njihovu kreativnost čineći ih pasivnim, izolovanim i neobrazovanim, dovodeći do paroksizma misao Konrada Paula Lismana *da lakoća pristupa informacijama sabotira tvorbu znanja*⁵⁶. Ranije spomenuta knjiga Nikolasa Kara, *Plitko*, upravo se bavi pokušajem odgonetanja načina na koji internet utiče na pamćenje, mišljenje i čitanje, i u njoj Kar tvrdi kako internet doslovno mijenja strukturu ljudskog mozga, u konačnom čini da ljudi prestaju da razmišljaju duboko i kreativno, upravo onako kako je to od njih zahtijevao jedan drugi medij – knjiga. Pri svemu tome, skeptici posebno ističu negativan uticaj Mreže na djecu i mlade nudeći im pristup sadržajima koji nisu u stanju sami da razumiju i kontekstualizuju, zloupotrebljavajući njihova prava i potrebe u cilju sticanja profita. No, dalje o svemu tome nešto kasnije.

Imajući na umu (sve)determinišuću snagu masovnih medija, pogotovo interneta koji sublimira njihovu moć, te razumijevajući da od snage i uticaja medija zavisi potentnost savremene demokratije i ljudskih sloboda, s jedne strane, i kapitalizma i manipulatora, s druge strane, važno je pripisati aksiomatsku snagu zaključku Maršala Meklauna, da tek s razumijevanjem medija stičemo određeni stepen kontrole nad njima⁵⁷. Upravo takav pristup problemu medija dovodi nas do pojma medijske pismenosti, koji je ništa drugo do *odgovor na komercijalizaciju kulture i tehnološki napredak koji je doveo do promene same suštine pojma medija*⁵⁸.

⁵⁴ Isto. str. 9.

⁵⁵ Isto. str. 13.

⁵⁶ Liessmann, Konrad Paul. *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2008. str. 2.

⁵⁷ Meklaun, Maršal. *Elektronski mediji i kraj kulture pismenosti*. Loznica: Karpos, 2018. str. 59.

⁵⁸ *Osnove medijske pismenosti – priručnik za nastavnike*. str. 3.

<http://www.medijskapismenost.net/dokument/Osnove-medijske-pismenosti---prirucnik-za-nastavnike> (pristup 1. mart 2020)

NOVI MILENIJUM – NOVA PISMENOST

*Naučiti kako se misli zaista znači naučiti
kako se kontroliše način na koji se misli
i ono o čemu se misli.*

Dejvid Foster

I

Na Nacionalnoj konferenciji o medijskoj pismenosti održanoj 1992. godine u Aspenu, medijska pismenost definisana je kao *sposobnost pristupa, analize, vrednovanja i odašiljanja poruka posredstvom medija*⁵⁹. Iz same definicije jasno proističe da su medijski pismene osobe one koje su u stanju da pristupaju informacijama, da ih analiziraju i kritički tretiraju, kao i da su sposobne da same kreiraju informacije uz pomoć medija. Imajući na umu sve oblike medija, od analognih do digitalnih, medijska pismenost očito objedinjuje više oblika pismenosti, odnosno, kako to navodi njemački sociolog Mišel Kuncik, medijska pismenost zaokružuje sve četiri razvojne faze pismenosti: opštu i tipografsku (jezik, pismo, knjiga), audiovizuelnu (fotografija, radio, televizija), informacijsku (računari, internet) i digitalnu pismenost (multimediji)⁶⁰. Drugim riječima, *svi stupnjevi pismenosti međusobno su povezani i uvjetuju vladanje prethodnim oblicima pismenosti, stoga je medijska pismenost kao skup pojedinačnih i društvenih kompetencija integrirani model svih pismenosti. Usvajanje konceptualne mape [medijske pismenosti] pripomoglo je da se otkloni pojmovna zbrka koja dominira oko koncepta digitalne pismenosti, računalne pismenosti, kulturne pismenosti, informacijske pismenosti, audiovizuelne pismenosti, medijskog obrazovanja i obrazovanja za medije*⁶¹. Međutim, UNESCO, kroz svoj priručnik *Informaciona i medijska pismenost: program obuke za nastavnike*, objedinjava informacionu i medijsku pismenost kroz akronim IMP (informacijska i medijska pismenost), *sa željom da uskladi različita shvatanja, uzimajući*

⁵⁹ Aufderheide, P. *A Report of the National leadership conference on media literacy*. Washington: The Aspen Institute, 1992. str. 6. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED365294.pdf> (pristup 25. mart 2020)

⁶⁰ Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 191.

⁶¹ Isto. str. 167.

u obzir platforme za isporuku koje se slivaju u jednu⁶². Iako jednom takvom rješenju ne možemo osporiti legitimnost, skloni smo da u kontekstu definicije informacione pismenosti, koja naglašava važnost pristupa informacijama, njihovom vrednovanju i etičkom korišćenju, u ovom radu damo prednost mišljenjima da je medijska pismenost pojam koji u sebi sublimira (i) informacionu pismenost, jer se, s jedne strane, pojam informacijske pismenosti dominantno (iako ne isključivo) veže za medij računara (*informacijska pismenost svoje intelektualno polazište temelji na informaciji, njezinu razumijevanju, pronalaženju, vrednovanju i korišćenju informacija oblikovanih u mediju računala*⁶³), a s druge strane, medijska pismenost ne podrazumijeva samo kritičko vrednovanje medija (informacija), već i kritičko razumijevanje funkcije svih medija (čija je današnja karakteristika njihova uska povezanost, odnosno konvergencija), pa čak i stvaranje medijskih poruka (informacija), a što u konačnom jeste imanentno pojmu svake pismenosti. U tom smislu u ovom radu držaćemo se stava da je medijska pismenost pojam koji (za sada) generiše ostale vrste pismenosti, naravno, uz napomenu da danas saobraćaju i koncepti i nazivi digitalne pismenosti i transpismenosti, koji podjednako podrazumijevaju sposobnost samostalnog pristupa, konzumiranja, kritičkog razumijevanja i kreiranja različitih novo-medijskih sadržaja, a u okviru kojih se takođe pokušava napraviti krovni pojam nove pismenosti. No, ma koliko da jednu takvu problematiku uzimamo kao vrijednu u kontekstu težnje da se na pravi način dešifruje, imenuje i definiše opšta pismenost 21. vijeka, intencija ovog rada zaobilazi njene široke tendencije.

Prema Artu Silverblatu, profesoru komunikacija i novinarstva na Univerzitetu Vebster u Sent Luisu, medijsku pismenost definiše sedam elemenata, nešto više nego što je to ustanovljeno na Konferenciji u Aspenu:

- Vještina kritičkog mišljenja koja ljudima omogućava pravljenje nezavisnog izbora u biranju medijskog programa i interpretaciji informacija
- Razumijevanje procesa masovnog komuniciranja
- Svijest o uticaju medija na pojedince i društvo
- Razvijanje strategija analize i proučavanja medijske poruke

⁶² *Informaciona i medijska pismenost: program obuke za nastavnike*. Cetinje: Nacionalna biblioteka Crne Gore "Đurđe Crnojević", 2015. str. 19.

⁶³ Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 201.

- Svijest o medijskom sadržaju kao tekstu koji daje uvid u sadašnju kulturu i čovjeka
- Uvažavanje i zahvalnost za ono što u medijskim sadržajima povećava uživanje i razumijevanje
- Mogućnost stvaranja djelotvorne i odgovorne medijske poruke.⁶⁴

Na ovom mjestu važno je napomenuti i da se u literaturi posvećenoj medijskoj pismenosti neizostavno navodi što to nije medijska pismenost, pri čemu se ističe da ona isključuje ignorisanje i demonizovanje medija, puku proizvodnju medijskih poruka i uključivanje medija u nastavu, kao i jednostrano posmatranje poruke koju mediji prenose⁶⁵. Shvatajući u bazičnoj ravni što to jeste i što to nije medijska pismenost, a s druge strane imajući na umu vrtloglavi razvoj masovnih medija i njihovu permanentnu modifikaciju, olako se zaključuje da medijska pismenost nije statična pojava kao što je to mogla biti klasična pismenost u, na primjer, 12 vijeku, kada je bilo dovoljno jednom ovladati vještinama pisanja i čitanja i time se bez promjena služiti čitav životni vijek, već je riječ o nepojmljivo dinamičnom procesu koji uključuje sve generacije i slojeve društva i koji ne može biti potpuna kategorija, odnosno okončan proces. U prilog toj neumitnosti, to jest percipirajući brzi razvoj medija i nove komunikacijske tehnologije, Džejms Poter je identifikovao osam faza u razvoju medijske pismenosti, koje se međusobno preklapaju i koje dominantno zavise od kvaliteta znanja i vrste medija koji se koristi, ali koje pokazuju da ne postoji savršena medijska pismenost, baš kao ni apsolutna nepismenost. Tako se faze razvijaju od tri bazične, koje podrazumijevaju usvajanje osnovnih pojmova kod djece najnižeg uzrasta, preko faza skepticizma i intenzivnog razvoja i istraživanja, sve do tačke kritičkog pristupa i preuzimanja koncepta društvene odgovornosti, koja zauzima posljednji, otvoreno empatični i angažovani nivo medijske pismenosti. Na ovom mjestu, kako bismo jasno percipirali kompleksnost ovog procesa, donosimo Poterovu tabelu koju je predstavio u svojoj knjizi *Medijska pismenost*, a koja pomaže i da se lakše identifikuje i kontekstualizuje pozicija i uloga bibliotekara u procesu medijskog opismenjavanja, vezujući je upravo za faze istraživanja, korisničkog pristupa i društvene odgovornosti.

⁶⁴ Reljić, Slobodan. *Bukvar medijske pismenosti*. Beograd: Akademska knjiga. Univerzitet u Beogradu, 2018. str. 232-233.

⁶⁵ *Osnove medijske pismenosti – priručnik za nastavnike*. str. 5.

<http://www.medijskapismenost.net/dokument/Osnove-medijske-pismenosti---prirucnik-za-nastavnike> (pristup 1. mart 2020)

FAZA	OPIS
Usvajanje osnovnih pojmova	<p>Saznanja postojanja ljudskih bića i drugih fizičkih objekata odvojenih od nas; ti objekti izgledaju drugačiji i imaju drugačiju svrhu</p> <p>Učenje značenja izraza lica i prirodnih zvukova</p> <p>Prepoznavanje izgleda, oblika, veličina, boja, pokreta i prostornih odnosa</p> <p>Osnovno poimanje vremena – rutinska dešavanja</p>
Sticanje govornih sposobnosti	<p>Prepoznavanje govora i shvatanja da on prenosi značenje</p> <p>Sticanje sposobnosti ponavljanja zvukova koji čine govor</p> <p>Koncentracija na vizuelne i audio medije</p> <p>Emocionalne reakcije i reakcije u ponašanju koje izazivaju muzika i zvuci</p> <p>Prepoznavanje nekih likova iz vizuelnih medija i praćenje njihovog kretanja</p>
Sticanje narativnih veština	<p>Nastanak shvatanja razlika:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ fikcija naspram nefikcije ○ oglasi naspram zabave ○ stvarno naspram prividnog <p>Razumevanje načina povezivanja elemenata radnje:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ prema vremenu dešavanja ○ prema motivu – postupku – posledici
Razvijanje skepticizma	<p>Neverovanje u tvrdnje iz oglasa</p> <p>Jačanje razlika između onog što se nekome sviđa i onog što mu se ne sviđa kada je reč o emisijama, likovima i postupcima</p> <p>Ismevanje određenih likova iako oni nisu predstavljeni kao</p>

	„gubitnici“
Intenzivni razvoj	<p>Jaka želja za dobijanjem informacija o određenim temama</p> <p>Sakupljanje detaljnih informacija o određenoj temi (sport, politika, itd.)</p> <p>Visoka svest o korisnosti informacija i brzina u obradi informacija koje se smatraju korisnim</p>
Istraživanje	<p>Traganje za neobičnim sadržajima i pričama</p> <p>Usmerenost na traganje za iznenađenjima i novim emocionalnim, moralnim i estetskim reakcijama</p>
Korisnički pristup	<p>Prihvatanje poruka takvim kakve su i potom njihovo procenjivanje</p> <p>Sticanje veoma širokog i detaljnog znanja o istorijskim, ekonomskim, političkim i umetničkim okolnostima u sistemima poruka</p> <p>Sposobnost istovremenog pravljenja finih poređenja i uočavanja razlika između brojnih različitih elemenata poruka</p> <p>Sposobnost davanja sažetog suda o kvalitetima i nedostacima jedne poruke</p>
Društvena odgovornost	<p>Zauzimanje moralnog stava da su neke poruke društveno korisnije od drugih; to je višestruko stanovište zasnovano na detaljnoj analizi medijskog okruženja</p> <p>Shvatanje da sopstvene pojedinačne odluke utiču na društvo –</p>

	bez obzira koliko malo Shvatanje da neki postupci pojedinaca mogu konkretno da utiču na društvo. ⁶⁶
--	---

Kao što se može zaključiti i iz same definicije i predočenih faza medijske pismenosti, bit ovog nivoa opismenjavanja nalazi se u potrebi čovjeka da nesmetano i slobodno pristupi informacijama (i sljedstveno znanju) i da kritički tretira i učestvuje u procesu njihove diseminacije. Odnosno, kako kaže Poper, svrha medijske pismenosti jeste da omogući pojedincima da prebace kontrolu s medija na sebe. U konačnom, treba reći i da je fundamentalna vrijednost konzumiranja, kritičkog razumijevanja i komuniciranja putem medija, dakle same medijske pismenosti, sadržana u Članu 19. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija, gdje se kaže: *Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obaveštenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice*⁶⁷. Dakle, uspostavljajući kao apsolutno pravo svakog čovjeka na slobodu mišljenja, izražavanja, informisanja i širenja informacija, Deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine skoro da anticipira medijsku pismenost kao edukacijski mehanizam za ostvarivanje jednog od najviših dometa ljudske civilizacije: jačanje slobode razmišljanja i izražavanja.

II

Na već spomenutoj Nacionalnoj konferenciji o medijskoj pismenosti 1992. godine navedeno je da se u kontekstu jačanja medijske pismenosti mora voditi računa o činjenici da mediji konstruišu realnost, da mediji imaju komercijalne, ideološke i političke implikacije, da su forma i sadržaj povezani u svakom mediju i da svaki od njih ima jedinstvenu estetiku, kod i konvenciju, te da primaoci poruka sklapaju značenje⁶⁸. Takvo tretiranje medija i činjenice da su masovni mediji sastavni dio života savremenog

⁶⁶ Poper, Džejms. *Medijska pismenost*. Beograd: Clio. 2012. str. 51-52.

⁶⁷ *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*. str. 3.

https://www.ombudsman.co.me/docs/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf (pristup 1. mart 2020)

⁶⁸ Aufderheide, P. *A Report of the National leadership conference on media literacy*. Washington: The Aspen Institute, 1992. str. 10. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED365294.pdf> (pristup 25. mart 2020)

čovjeka, doslovno od njegovog rođenja, dovelo je do toga da vodeće svjetske i evropske organizacije i institucije u proteklih nekoliko decenija donesu veliki broj dokumenata, zaključaka i preporuka, čiji je cilj jačanje svijesti o važnosti medijskog opismenjavanja. Tako je najprije Organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu Ujedinjenih nacija (UNESCO) još 1982. godine inicirala održavanje Konferencije o medijskoj pismenosti u Grinvaldu na kojoj je usvojena Deklaracija o medijskoj pismenosti, koji je jedan od temeljnih i najznačajnijih dokumenata čiji je sadržaj imao *presudan uticaj na ulazak i razvoj medijskog odgoja u obrazovnim sistemima brojnih država*⁶⁹. Upravo konstatujući važnost ove deklaracije UNESCO je na skupu u Parizu 2007. godine usvojio dvanaest preporuka za razvoj koncepta medijskog opismenjavanja, u kojima se, između ostalog, preporučuje da se medijska pismenost integrira u nastavne programe i planove, da bude dio cjeloživotnog obrazovanja i učenja, kao i da se obrazovanje definiše u nacionalnom pravu kao „obrazovanje je ljudsko pravo“ i kao jedan od elemenata ljudskog razvoja⁷⁰, dok je usvajanjem *Kurikuluma medijske i informacijske pismenosti za nastavnike* 2011. godine UNESCO donio i formalni instrument kao pomoć vladama u svijetu da ostvare ciljeve definisane u svojim ranijim preporukama. Paralelno, u Sjedinjenim Američkim Državama i Evropi donesen je veći broj dokumenata i preporuka čiji je cilj jačanje svijesti o važnosti formalnog i neformalnog medijskog opismenjavanja građana. Tako se u Sjedinjenim Američkim Državama veliki broj organizacija i asocijacija bavi medijskom pismenošću i edukacijom, kao što su American Center for Media Literacy (CML), National Association for Media Education (NAMLE), Action Coalition for Media Education (ACME), koji u svojim dokumentima nepodijeljeno ističu četiri poznata elementa medijske pismenosti: pristup medijima, analizu medija i medijskih sadržaja, njihovu evaluaciju i konačno komunikaciju putem medija⁷¹. Slično, Parlamentarna skupština Savjeta Evrope 2000. godine donijela je *Preporuku o medijskom odgoju* i u njoj medijsku pismenost definisala na temelju onoga što je prethodno proklamovano na Nacionalnoj konferenciji o medijskoj pismenosti:

Medijski odgoj se može definisati kao nastavne prakse koje nastoje razviti medijske kompetencije, shvaćene kao kritički i razuman stav prema medijima, a s ciljem izgradnje

⁶⁹ Tajić, Lea. *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Internews u Bosni i Hercegovini, 2013. str. 23.

⁷⁰ Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 158.

⁷¹ Tajić, Lea. *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Internews u Bosni i Hercegovini, 2013. str. 22.

uravnoteženih građana, sposobnih za donošenje vlastitih prosudbi na temelju raspoloživih informacija. On im omogućava da pristupe potrebnim informacijama, analiziraju ih i identifikuju ekonomske, političke, društvene i / ili kulturne interese koji stoje iza njih. Medijski odgoj uči pojedince da tumače i proizvode poruke, da odaberu najprikladniji medij za komunikaciju i, na kraju, da imaju veći utjecaj na medijsku ponudu i proizvodnju.⁷²

Na Prvoj konferenciji ministara odgovornih za medije i nove komunikacione usluge Savjeta Evrope održanoj 2009. godine u Rejkjaviku, donesena je rezolucija pod nazivom *Ka novom shvatanju medija* u kojoj je istaknuto da je medijska pismenost od *esencijalne važnosti za uživanje prava na slobodu izražavanja u kontekstu širenja medija i novih komunikacionih usluga za učešće u društvenom, političkom, kulturnom i ekonomskom životu*, i da stoga medijska pismenost *treba biti prepoznata kao dio obrazovanja za demokratsko građanstvo*⁷³. Pored ovog, i druga tijela Evropske unije donijela su veliki broj drugih preporuka u kojima se, pored ostalog, države članice pozivaju na djelovanje u kontekstu jačanja medijske pismenosti, i to ne samo vlade država članica Evropske unije, već i sektori formalnog i neformalnog obrazovanja, sami mediji i medijska industrija, nastavnici i roditelji. Pri tome posebno važan jeste dokument Ekspertske grupe za medijsku pismenost Evropske komisije koja je istakla da se medijska pismenost *odnosi na sve vrste medija, uključujući televiziju i film, radio i snimljenu muziku, štampane medije, internet i druge nove digitalne komunikacione tehnologije*⁷⁴. Ono što je posebno važno jeste činjenica da je ovaj dokument pomogao da se *izradi Studija o kriterijima za procjenu nivoa medijske pismenosti* u kojem su identifikovane dvije dimenzije medijske pismenosti, individualne kompetencije (IK) i faktori okruženja (FO):

1. Individualna kompetencija – *individualna sposobnost da se upotrijebe određena znanja (uključujući inter alia kognitivno procesuiranje, analizu, komunikaciju itd.). Ove kompetencije koriste širok spektar sposobnosti i obuhvataju povećane nivoe svijesti, sposobnost kritičkog razmišljanja i sposobnost proizvodnje i komunikacije poruka.*

2. Faktori okruženja – *set kontekstualnih faktora (koji imaju utjecaj na individualne kompetencije), a koji utječu na širok raspon medijske pismenosti, uključujući*

⁷² Tajić, Lea. *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Internews u Bosni i Hercegovini, 2013. str. 31.

⁷³ Isto. str. 28.

⁷⁴ Isto. str. 34-35.

*dostupnost informacija, medijsku politiku, obrazovanje i uloge i odgovornosti aktera u medijskoj zajednici.*⁷⁵

S druge strane, u teorijskom diskursu, pod dimenzijama medijske pismenosti, pored individualnih kompetencija (korišćenje medija i njihovo kritičko razumijevanje) i faktora okruženja (medijsko obrazovanje, regulatorne vlasti, medijske politike, medijske industrije, djelovanje civilnog društva), pojavljuju se i društvene kompetencije, koje podrazumijevaju sposobnosti vezane za stvaranje sadržaja, društvene odnose i sudjelovanje građana⁷⁶.

Kada je riječ o individualnim kompetencijama, pored poznavanja tehničkih vještina kao *conditio sine qua non* konzumacije medijskih sadržaja, kritičko razumijevanje predstavlja fundamentalnu tačku medijskog opismenjavanja: ono *proširuje skupine znanja, omogućuje sakupljanje, prihvaćanje i stvaranje novih skupina informacija koje pridonose razumijevanju čimbenika okoline, rješavanju problema, stvaranju novih značenja i proizvodnji informacija*⁷⁷. Kako navodi teoretičar medija Franjo Maletić, kritičko razumijevanje podrazumijeva razumijevanje medijskog sadržaja i medijske funkcije, poznavanje medija i njihove regulacije, kao i ponašanje korisnika, odnosno razlikovanje diskursa uvjeravanja, oglašavanja i propagande⁷⁸. Pri svemu tome, naravno, pod kritičkim razmišljanjem u generalnom valja podrazumijevati samostalno analiziranje i prosuđivanje na bazi provjerljivih informacija, odnosno, kako ga definiše Američko društvo filozofa, APA (American Philosophical Association), *svrhovito samoregulirano prosuđivanje čiji je rezultat analiza, evaluacija i zaključivanje, kao i objašnjenje dokaznih, konceptualnih, metodoloških, kriterijskih ili kontekstualnih razmatranja na kojima se temelji prosuđivanje*⁷⁹. S tim u vezi, kao jedno od tri glavna uporišta medijske pismenosti, pored ličnog položaja (ciljevi i želje) i raspoloživog znanja (o uticaju i sadržaju medija, medijskoj industriji, stvarnom svijetu i sopstvenoj ličnosti), Potter navodi i vještine medijske pismenosti koje u globalu korespondiraju sa pojmom kritičkog razmišljanja, i u koje ubraja analizu, evaluaciju, grupisanje, indukciju,

⁷⁵ *Study on Assessment Criteria for Media Literacy Levels*. str. 7.

https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/literacy-criteria-report_en.pdf (pristup 16. mart 2020)

⁷⁶ Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 175.

⁷⁷ Isto. str. 172-173.

⁷⁸ Isto. str. 173.

⁷⁹ Grozdanić, Višnja. *Poučavanje i evaluacija kritičkog mišljenja*. U: Napredak 150(3-4); 380-424. 2009. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=123250 (pristup 17. mart 2020)

dedukciju, sintezu i apstrakciju. Zbog toga što vještine koje navodi Poter zapravo generišu proces kritičkog odnosa prema medijima, ovdje prenosimo da pod analizom podrazumijeva razlaganje poruke u smisaone cjeline i njihovo istraživanje; pod evaluacijom misli na procjenjivanje vrijednosti elemenata poruke prema određenim (sopstvenim ili stručnim) kriterijumima i standardima; grupisanje je određivanje koji elementi poruke su međusobno slični ili pak po čemu su grupe elemenata različite; pod indukcija podrazumijeva ustanovljavanje određenih obrazaca u okviru male grupe elemenata i njihovo uopštavanje na ostale elemente šire grupe; dedukcija je korišćenje opštih načela za tumačenje pojedinačnih elemenata; sinteza jeste povezivanje elemenata u novu strukturu, a apstrakcija davanje kratkog, jasnog i preciznog opisa koji izražava suštinu poruke u manjem obimu od onog preko kojeg je poruka prezentovana⁸⁰. I u konačnom, možemo navesti definiciju medijske pismenosti koju navodi Poter, a koja glasi: *medijska pismenost je skup gledišta koje u korišćenju medija aktivno primenjujemo da bismo protumačili značenje poruka koje primamo*⁸¹, jer u njoj, kao što primjećujemo, Poter sužava pojam medijske pismenosti na konzumaciju medija, odnosno isključuje postojanje vještine stvaranja medijskog sadržaja i usredsređuje se na sam pojam primanja poruka, odnosno na način na koji bi se čovjek trebalo izboriti sa prirodom medija, što nas u kontekstu uloge bibliotekara u medijskom opismenjavanju prvenstveno zanima.

III

Srž medijske pismenosti temelji se na otporu svemoći medija i njihovoj težnji da umjesto nas kreiraju sliku stvarnosti, odnosno na traženju odgovora na takozvanu *informacionu anksioznost* i ugrožavanje demokratskih načela i univerzalnih prava svakog čovjeka. Dakle, medijska pismenost u konačnom se posmatra kao:

- Instrument za zaštitu djece i maloljetnika
- Instrument za zaštitu medijskih konzumenata
- Preduslov za građansku participaciju

⁸⁰ Poter, Džejms. *Medijska pismenost*. Beograd: Clio, 2012. str. 41-46.

⁸¹ Isto. str. 47.

- Instrument za premošćavanje digitalnog jaza.⁸²

Tretiranje medijske pismenosti kao instrumenta za zaštitu djece oslanja se direktno na Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima djeteta u kojoj se govori o komunikacijskim pravima djece i u kojoj se traži od država članica UN da djeci osiguraju *slobodu izražavanja, i to pravo uključuje slobodu da traži, prima i daje informacije i ideje svih vrsta, bez obzira na granice, bilo usmeno ili pismeno, u štampi, u obliku umjetnosti ili preko bilo kojeg drugog medija po dječijem izboru*⁸³, zatim da podržavaju masovne medije u diseminaciji informacija koje donose djetetu društvenu i kulturnu korist, ali i da podržavaju razvitak smjernica za zaštitu djeteta od informacija ili materijala koji pak na djecu štetno djeluju.

Govoreći o medijskoj pismenosti kao alatu za zaštitu medijskih konzumenata, istovremeno se markira odnos pojedinaca prema medijskim sadržajima, kao i odnos medija prema publici. U prvom slučaju, prema Poteru, čovjek svakodnevno obavlja niz od tri svjesne i/ili nesvjesne aktivnosti obrade informacija; filtriranje, uz pomoć čega se donose odluke o tome da li će neka poruka biti primljena ili odbačena, zatim grupisanje prema smislu, kada se prepoznaju elementi u okviru poruka i povezuju sa stečenim znanjem, i najzad određivanje smisla, što podrazumijeva proces analiziranja i ocjenjivanja poruka⁸⁴. Medijska pismenost u tom pogledu utiče na povećanje pažnje porukama *tako da se postiže kontrola kodiranja mentalnih procesa*⁸⁵. S druge strane, medijska pismenost tretira pitanje funkcionisanja medija, kako u tehnološkom tako i u ekonomskom smislu, a u cilju ispravnog odnosa prema medijskom sadržaju. U tom dijelu Poter navodi da mediji koriste publiku za ostvarenje svojih ekonomskih ciljeva, odnosno *da agresivno istražuju naše potrebe i interesovanja i potom stvaraju poruke kojima žele da našu pažnju usmere na zadovoljavanje tih potreba*⁸⁶. Naravno, cilj svega jeste da stvore poželjnu publiku i da je iznajmljuju oglašivačima, jer je oglašavanje osnovni izvor prihoda većine medijskih kompanija⁸⁷.

⁸² *Osnove medijske pismenosti* – priručnik za nastavnike. str. 6.

<http://www.medijskapismenost.net/dokument/Osnove-medijske-pismenosti---prirucnik-za-nastavnike> (pristup 1. mart 2020)

⁸³ *Konvencija o pravima djeteta*. <http://www.ombudsman.co.me/djeca/index.php> (pristup 16. mart 2020)

⁸⁴ Poter, Džejms. *Medijska pismenost*. Beograd: Clio, 2012. str. 66-70.

⁸⁵ Isto. str. 77.

⁸⁶ Isto. str. 95.

⁸⁷ Isto. str. 201.

U *Studiji o kriterijima za procjenu nivoa medijske pismenosti* navodi se da je glavna ambicija medijske pismenosti razvoj individualnog kritičkog razumijevanja i građanske participacije, to jest jačanje i interakcija ljudi u javnom životu putem medija i na osnovu razvoja individualnih sposobnosti kritičkog razumijevanja medijske pismenosti u društveno-političkoj sferi⁸⁸. To implicira da su mediji, kao prenosnici informacija, jedni od stubova građanskog društva i da je stoga nužno da se mediji analiziraju i koriste u kontekstu jačanja demokratskih načela. Ovo je posebno značajno u kontekstu novih medija kod kojih nema jednostranosti, već su se sada *publike premjestile u javnu sferu i postale aktivne*⁸⁹, odnosno, sada je internet publiku pretvorio u korisnike⁹⁰. Otuda je svaki građanin potencijalni kreator medijskog sadržaja, a istovremeno i participator u društvenom životu i kreiranju ambijenta za život u zajednici, jer, kako kaže Jirgen Habermas, čuveni njemački filozof i sociolog, zahtjev i mogućnosti za dalji razvoj ljudske slobode i demokratije ugrađeni su u sam proces komunikacije⁹¹. Dakle, od mogućnosti da ljudi komuniciraju ravnopravno, odnosno da građani participiraju u javnom diskursu i donošenju odluka, zavisi i sami stepen demokratskog razvitka jednog društva.

Pod digitalnim jazom podrazumijeva se *ekonomska neravnopravnost koja se uspostavlja između društvenih grupa ili slojeva, regiona, ili čak država, koji imaju pristup novim, mrežnim, digitalnim, internet tehnologijama i onih koji taj pristup nemaju*⁹². Kao instrument za premošćavanje digitalnog jaza, medijska pismenost, prema riječima Lee Tajčić, trebalo bi da djeluje na tri načina:

- osiguravanjem jednake razvijenosti infrastrukture elektronskih komunikacijskih mreža na cijeloj teritoriji države,
- edukacijom marginaliziranih društvenih grupa na osnovu društveno-ekonomskog položaja kao što su osobe s niskim primanjima, starije osobe, osobe s posebnim potrebama i sl.

⁸⁸ Tajčić, Lea. *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Internews u Bosni i Hercegovini, 2013. str. 44.

⁸⁹ Malović, Stjepan et. al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014. str. 277.

⁹⁰ Reljić, Slobodan. *Bukvar medijske pismenosti*. Beograd: Akademska knjiga. Univerzitet u Beogradu, 2018. str. 29.

⁹¹ Isto. str. 54.

⁹² Crnobrnja, Stanko. *Novi mediji i društvene mreže : pojmovnik*. Beograd: Centar za medije i komunikacije, 2014. str. 48.

- poticanjem kreiranja medijskih sadržaja za osobe s invaliditetom ili posebnim potrebama.⁹³

Naravno, smanjenje digitalnog jaza podrazumijeva angažovanje više društvenih subjekata, počev od vlade i nadležnih ministarstava, preko regulatornih agencija za medije, obrazovnih institucija i nevladinih organizacija, sve do same medijske industrije.

A promišljanje o nosiocima i sudionicima u procesu medijskog opismenjavanja, odnosno o onima koji bi trebalo da brinu o zaštiti mladih i ostalih medijskih i tehnoloških konzumenata, te o onima koji bi trebalo da se bore protiv medijske i svake druge manipulacije kao preduslova za veću interakciju ljudi i jačanje demokratske prakse i smanjenja digitalnog jaza među ljudima, dovodi nas i do tačke u kojoj je potrebno detektovati biblioteke i bibliotekare kao nezaobilazne, adekvatno pozicionirane aktere tog procesa. Jer, *u doba masovnih medija, koji tako često iskrivljuju i unižavaju komunikaciju, biblioteka ima da odigra posebno važnu ulogu u najpotpunijem obilju nepristrasnih, mnogostranih informacija*⁹⁴.

⁹³ Tajić, Lea. *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Internews u Bosni i Hercegovini, 2013. str. 44.

⁹⁴ Gorman, Majkl. *Naše neprolazne vrednosti*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007. str. 33.

POVRATAK NA POČETAK

*Treba uzimati, skoro na silu, kao lijek,
okrepljujuća kulturna sredstva – sve ono
što u sebi nosi tradicionalna znanja i simbole.*

Sergej Kara-Murza

I

Da bi se riješila (eventualna) početna, hipotetička dilema o formalnom i suštinskom mjestu biblioteka i bibliotekara u procesu medijskog opismenjavanja, prije svega nije suvišno napomenuti da su bibliotekari od samog nastanka biblioteka u Mesopotamiji i Egiptu, pa dalje i u Aleksandriji i Rimu, bili visokoobrazovane osobe i aktivni sudionici društvenog života, sa određenom suštinskom i formalnom političkom i klerikalnom moći na dvorovima i u vjerskim zajednicama⁹⁵. U tom smislu, izuzev svojevrzne degradacije u srednjem vijeku, kada *knjižnice i inače nisu imale osobito društveno značenje ni ugled, i [kada] uloga i značenje knjižničara opada*⁹⁶, tendencija obrazovanja bibliotekara i njihovo usavršavanje za društveno-odgovorno i profesionalno bavljenje diseminacijom znanja i time uzdizanje na ljestvici važnih društvenih činilaca postojala je i prije akademskog osposobljavanja, koje detekujemo krajem XIX vijeka, kada je Melvil Djuj, autor poznatog klasifikacijskog sistema, pokrenuo univerzitetsko obrazovanje bibliotekara na Kolumbija Univerzitetu u Njujorku. Danas, u većini savremenih i razvijenih zemalja postoje katedre za bibliotekarstvo na kojima se budući bibliotekari obrazuju i pripremaju za obavljanje široke lepeze vještina. Činjenicu da u Crnoj Gori ni u XXI vijeku jedan takav studijski program ne postoji, već da se bibliotekarem postaje polaganjem bibliotečkog stručnog ispita pri Ministarstvu kulture Crne Gore⁹⁷, indikativno je za neke druge analize kojima se u ovom radu nećemo baviti. Dakle, ne samo da su bibliotekari oduvijek promišljali o svojoj djelatnosti kao važnoj društveno-kulturnoj komponenti koja bi trebalo da sudjeluje u najvažnijim procesima u

⁹⁵ Stipanov, Josip. *Knjižnice i društvo*. Zagreb: Školska knjiga, 2010. str. 232.

⁹⁶ Isto. str. 232.

⁹⁷ *Ministarstvo kulture. Polaganje stručnog ispita.*

http://www.mku.gov.me/rubrike/SektorKB/Polaganje_strucnog_ispita/ (pristup 2. april 2020)

zajednici, već su na taj način doista bili tretirani od strane samih vladara i kasnije zakonodavnih organa vlasti kroz veći dio svoje povijesti.

S druge strane, dovoljno je konsultovati recentne manifeste, deklaracije, preporuke i izjave internacionalnih i nacionalnih bibliotečkih strukovnih udruženja, a ponajviše Svjetske federacije bibliotečkih udruženja i institucija (IFLA – International Federation of Library Associations and Institutions), Evropskog biroa bibliotečkih, informacionih i dokumentacionih udruženja (EBLIDA – European Bureau of Library, Information and Documentation Associations) i Američkog udruženja biblioteka (ALA – American Library Association), da bi se uvidjelo da mnogi međunarodni dokumenti o bibliotečkoj djelatnosti nedvosmisleno govore o jasnoj ulozi bibliotekara u medijskom opismenjavanju korisnika. Jednu takvu intenciju ponajprije možemo uočiti u IFLA-inoj *Izjavi o bibliotekama i intelektualnoj slobodi*, gdje ta krovna međunarodna bibliotečka organizacija podržava, štiti i promoviše intelektualnu slobodu onako kako je ona definisana u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija. Kako se navodi u Izjavi, IFLA veruje da su pravo na znanje i slobodu izražavanja dva aspekta istog principa: *Pravo na znanje je uslov za slobodu misli i savjesti; sloboda mišljenja i sloboda izražavanja su neophodni uslovi za slobodu pristupa informacijama*⁹⁸, pri tome tvrdeći da je posvećenost intelektualnoj slobodi centralno područje odgovornosti bibliotečke i informacione profesije. U istom dokumentu IFLA poziva biblioteke i bibliotekare da podržavaju principe neograničenog pristupa informacijama, da prepoznaju neophodnost zaštite privatnosti korisnika, da obezbjeđuju suštinsku podršku cjeloživotnom učenju, samostalnom donošenju odluka i kulturnom razvoju, da doprinose očuvanju osnovnih demokratskih vrijedosti i sveukupnih građanskih prava, kao i da se suprostavljaju svakom obliku cenzure⁹⁹. Čini se posebno važnom stavka u kojoj se govori da bi obaveza prema korisnicima morala imati prioritet u odnosu na bilo kakvu obavezu bibliotekara prema svojim poslodavcima, čime se nedvosmisleno podržava aktivna i društveno odgovorna uloga bibliotekara u zajednici bez obzira na posljedice koje takva vrsta angažovanosti može da proizvede (ova preporuka posebno je važna u kontekstu kritičkog bibliotekarstva, o kojem će biti riječi nešto kasnije). Slično, u *Manifestu za javne biblioteke*, navodi se da su javne biblioteke neophodni činioci

⁹⁸ *Međunarodni bibliotečki manifesti [Elektronski izvor] / IFLA, UNESCO. str. 42.*

http://nub.rs/fileadmin/dokumenti/ostali_dokumenti/Medjunarodni-bibliotecki-manifesti.pdf (pristup 5. mart 2020)

⁹⁹ Isto. str. 42 - 43.

društvenog života, a da usluge biblioteke ne smiju da podliježu bilo kom obliku ideološke, političke ili vjerske cenzure, kao ni komercijalnim pritiscima. Takođe, u *Aleksandrijskom manifestu za biblioteke i informaciono društvo na djelu* govori se o tome da biblioteke omogućavaju intelektualnu slobodu pružajući pristup informacijama, idejama i stvaralačkim djelima na svim medijima i bez obzira na granice, zatim da pomažu očuvanje demokratskih vrijednosti i univerzalnih građanskih prava (što je u sprezi sa opštim prenosom znanja putem medija), potom da su biblioteke od suštinskog značaja za dobro informisano građanstvo i transparentno upravljanje, kao i da grade kapacitete promovisanjem informacione pismenosti i obezbjeđivanjem podrške i obuke za efikasno korišćenje informacionih izvora, uključujući informacione i komunikacione tehnologije. Uz to, ističe se da bi biblioteke trebalo da značajno doprinose sagledavanju i prevazilaženju digitalnog jaza i nejednakosti u pristupu informacijama, da prepoznaju značaj informacione pismenosti i podrže strategije za stvaranje pismenih i obučanih pojedinaca. Slična mjesta možemo naći i u drugim IFLA dokumentima, preporukama i izjavama, kao što su *Smjernice za razvoj službi i usluga javnih biblioteka, Deklaracija o bibliotekama, informacionim servisima i intelektualnoj slobodi, Manifest o transparentnosti, dobrom upravljanju u slobodi od korupcije, Manifest o internetu* ili *Lionska deklaracija o pristupu informacijama i razvoju*.

Podjednako eksplicitnu podršku aktivnom učestvovanju biblioteka u izgradnji demokratskog društva nalazimo i u dokumentima i preporukama ALA, u kojima se doslovno navodi da razvijene biblioteke izvode programe podučavanja korisnika informacionoj i medijskoj pismenosti¹⁰⁰. EBLIDA, takođe, naglašava da je uloga biblioteka da građanima, organizacijama i preduzećima obezbijede pristup informacijama.

Jednom riječju, pregršt bibliotečkih međunarodnih dokumenata, koji su već implemetirani u zakonodavstva i nacionalne programe velikog broja država, nedvosmileno ističu neophodnost da bibliotekarstvo bude okrenuto ka građanskoj demokratiji, univerzalnosti, jednakosti, pravdi i pravičnosti¹⁰¹. Imajući to na umu, neupitno je da bibliotekama i bibliotekarima pripada uloga u medijskom opismenjavanju građana, kako i domenu izravnog promovisanja vrijednosti medijske pismenosti, tako i aktivnim učešćem u samom procesu. Kao što kaže Majkl Gorman,

¹⁰⁰ Crnogorac, Vesna. *Javne biblioteke i demokratija*. Beograd: CLIIO, 2018. str. 30.

¹⁰¹ Isto. str. 31.

pošto su biblioteke važan deo sistema doživotnog učenja, igraju obrazovnu ulogu za građane celog života a ne samo za one u zvaničnim obrazovnim programima¹⁰². U tom smislu, bilo kao specijalne, školske ili visokoškolske, nacionalne ili javne, biblioteke bi morale da razvijaju programe obuke za medijsko opismenjavanje, najprije samih bibliotekara za sticanje odgovarajućih kompetencija, a sljedstveno i bibliotečkih korisnika.

Kao jedan od recentnih primjera obuke bibliotekara u razvijenim zemljama svakako možemo navesti projekat ALA pod nazivom *Medijska pismenost u Tvojim biblioteci* (Media Literacy @ Your Library) iz 2017. godine, koji je podrazumijevao obuku bibliotekara za medijsko opismenjavanje odraslih korisnika biblioteka¹⁰³. Jedan od rezultata projekta bilo je pokretanje posebnih programa medijske pismenosti u bibliotekama lokalnih zajednica i diseminacija nastavnih planova i programa koje je pripremio Center for News Literacy @ Stony Brook University, kao suorganizator projekta. S druge strane, u Nacionalnoj medijskoj obrazovnoj politici u Finskoj, biblioteke i bibliotekari već su direktno uključeni u medijsko opismenjavanje kao jedni od ključnih subjekata u tom procesu, pored nastavnika i profesora u obrazovnim institucijama¹⁰⁴, a sve na tragu usvojenih Smjernice za medijsko obrazovanje u javnim bibliotekama koje je propisalo Finsko udruženje biblioteka. Slične rezultate možemo da pratimo i u mnogim drugim zemljama Evropske unije kroz Izveštaj o realizaciji programa medijske pismenosti u EU. Tako je, na primjer, Nacionalna biblioteka Letonije 2016. godine počela sa uvođenjem koncepta medijske pismenosti za sve bibliotekare u državi, organizujući seminare, konsultacije, diskusije i kurseve stručnog usavršavanja bibliotekara u medijskoj pismenosti, gdje se pokrivaju teme kao što su procjena sadržaja, kritičko razmišljanje, zaštita privatnosti, plaćeni sadržaji, propaganda...¹⁰⁵. Približno iste ili istovjetne primjere u kojima su biblioteke i bibliotekari učesnici u programima obuke i treniga i osmišljavanja/kreiranja specijalizovanih veb portala za medijsko opismenjavanje pronalazimo i u Nizozemskoj, Švedskoj, Norveškoj, Portugaliji,

¹⁰² Gorman, Majkl. *Naše neprolazne vrednosti*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007, str. 188.

¹⁰³ *Media Literacy @ Your Library*. <http://www.ala.org/tools/programming/media-literacy-your-library> (pristup 25. mart 2020)

¹⁰⁴ *Media Literacy In Finland: National media education policy*. str. 32. <https://medialukutaitosuomessa.fi/mediaeducationpolicy.pdf> (pristup 16. april 2020)

¹⁰⁵ *Mapping of media literacy practices and actions in EU-28*. str. 282. <https://rm.coe.int/media-literacy-mapping-report-en-final-pdf/1680783500> (pristup 25. mart 2020)

Poljskoj, Rumuniji, Bugarskoj, što nam u konačnom ukazuje na neupitnu činjenicu da su biblioteke i bibliotekari i formalno i suštinski prepoznati kao društveni i kulturni subjekti od kojih se očekuje da doprinose jačanju demokratskih vrijednosti i odbrani ljudskih prava i sloboda upravo kroz medijsku pismenost. U tom kontekstu možemo spomenuti i inicijativu Nacionalne biblioteke Crne Gore „Đurđe Crnojević“ iz 2015. godine pod nazivom *Polazne osnove za strategiju širenja informacione i medijske pismenosti kroz mrežu biblioteka 2016-2020*. Kako je navedeno u dokumentu, *biblioteke, posebno javne, idealno su pozicionirane kao centri lokalnih sredina da se aktivno uključe u širenje digitalne pismenosti na svojim teritorijama; njihovi prostori su najčešće na centralnim mjestima, a članovi su sve grupacije stanovništva, od predškolaca do penzionera*¹⁰⁶. Prema autorima projekta, edukacija bibliotečkih korisnika trebalo bi da se odvija kroz posebne programe, koji su, vrijedi primijetiti, više okrenuti informacionoj, nego šire medijskoj pismenosti, jer je dominantno riječ o obukama za korišćenje portala opštinske ili državne uprave, te upoznavanja sa magistralskim dokumentima „plavih“ organizacija (EU, UN), programima edukacije za upravljanje kućnim budžetom uz pomoć računara i za sticanje finansijske pismenosti, radioničkim obukama za prikupljanje, pripremu materijala i izradu maturalnih i sličnih radova i td. Pored toga, uz napomenu da je većina crnogorskih biblioteka nedovoljno tehnički opremljena za realizaciju obuka, naglašava se i jedna praktična procjena: *koncept IMP u većini slučajeva [je] previše apstraktan za ciljanu publiku, budući da IMP u većini slučajeva – osim u izolovanom obrazovnom okruženju – ne proizvodi neposredne i vidljive rezultate. Stoga, smatramo da treba početi rad s djecom, omladinom i građanstvom kroz biblioteke koje oni najviše koriste, a to su školske i javne biblioteke. Takođe, budući da je riječ o vještinama koje su opšteprimjenjive i nisu vezane samo za jednu oblast života ili sektor državne uprave, potrebna je opšta društvena strategija za njihovo širenje i razvijanje*¹⁰⁷.

No, u domenu intencije ovoga rada, promišljanju o ulozi bibliotekara u medijskom opismenjavanju nove generacije čitalaca u generalnom zahtijeva problematizovanje samih koncepata medijske pismenosti, odnosno, u krajnjoj liniji, određivanje ključne tačke koje bi, ako ne ultimativno, a onda svakako dominantno trebalo da budu vezane za biblioteke i bibliotekare. Naime, kao što je nagoviješteno još

¹⁰⁶ *Polazne osnove za strategiju širenja informacione i medijske pismenosti kroz mrežu biblioteka 2016-2020*. str. 4. <http://www.bibliotekaplus.rs/wp-content/uploads/2016/02/Strategija-IMP-FINAL.pdf> (pristup 20. mart 2020)

¹⁰⁷ Isto, str. 5.

na samom početku rada, mišljenja smo da bi fundamentalna tačka u procesu medijskog opismenjavanja, u koji su uključeni bibliotekari, trebalo da bude knjiga, ne samo kao prvi mas-medij koji je i suštinski i simbolički vezan za biblioteke, već kao medij koji je prilično marginalizovan u programima obuke medijskog opismenjavanja, ali i kod pojedinih autora i u pojedinim zakonima sasvim isključen iz grupe medija koji se imaju tretirati kao mas-mediji, što smo već primjetili na jednom mjestu. Naime, stručna literatura i programi medijske pismenosti dominantno su oslonjeni na jačanje *analitičkih, društvenih, tehničkih i kreativnih vještina potrebnih za korišćenje, pravljenje i dijeljenje medija i za rad na način koji je društveno i etički odgovoran*¹⁰⁸, odnosno na bolje razumijevanje same prirode i upotrebe novih masovnih medija, dok se tretiranje knjige kao *starog* masovnog medija, i, što je još važnije, analiziranje njenih prednosti u cilju sticanja kritičkih predispozicija i znanja u odnosu na digitalne medije, očito ostavlja izvan tog diskursa. Kao što kaže Manca Košir sa Fakulteta za socijalni rad Univerziteta u Ljubljani, pitanje zašto se knjige ignorišu kao masovni medij i zašto se ne tretiraju adekvatno u programima medijskog obrazovanja, zaslužuje posebno istraživanje i dubinsku studiju¹⁰⁹. Ipak, ono što nam se čini izvjesnim jeste činjenica da medijska pismenost treba da obuhvati sve medije i da ima cilj da aktivira cijeli čovjekov potencijal koji je sabran u njegovom mozgu: *ne samo desnu hemisferu, koja je odgovorna za vizuelnu, estetsku i emocionalnu percepciju, već i lijevu hemisferu, gdje se izvode jezičke aktivnosti. Treba podstaći analitičko i logičko razmišljanje, čitanje i pisanje*¹¹⁰. To nedvosmisleno podrazumijeva analiziranje na koji način knjiga utiče na čitanje i razmišljanje, a onda i kompariranje sa efektima masovne i nekontrolisane upotrebe interneta, kao generatora savremenih masovnih medija, što bi morala biti ne samo bazična lekcija medijske pismenosti u domenu tretiranja knjige kao masovnog medija, već cjelokupne medijske pismenosti. Jer upravo *suočavanjem* ova dva medija sagledava se sva kompleksnost konsekvenci konzumiranja savremenih medija i ujedno daju smjernice za njihovo pravilno razumijevanje od strane nove generacije čitalaca. Takav pristup zapravo korespondira i sa određenim teorijskim postavkama medijske pismenosti i bibliotekarstva, posebno sa kritičkom medijskom pismenošću i kritičkim

¹⁰⁸ Tripp, Lisa. *Digital Youth, Libraries, and New Media Literacy*. U: *The Reference Librarian*, 52:4, 2011. str. 330.

¹⁰⁹ Košir, Manca. *Integrating the Book into Media Education Syllabi*. U: *Medij. istraž.* (god. 8, br. 1) 2002. (77-89). str. 82. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=36812 (pristup 8. april 2020)

¹¹⁰ Isto. str. 82.

bibliotekarstvom. S jedne strane, kritička medijska pismenost predstavlja krovni pristup u izučavanju medijske pismenosti, koja, prema Daglasu Kellneru i Džefu Šaru, uključuje protekcionistički (zaštita publike od opasnih medijskih sadržaja), edukativni (interakcija sa medijima i medijskim tehnologijama) i promotivni (razvijanje svijesti o značaju medijske pismenosti) pristup medijskom opismenjavanju, pri čemu se posebno insistira na analizi i kritičkom tretiranju odnosa između medija i publike, odnosno informacija i moći.¹¹¹ Istovremeno, kritičko bibliotekarstvo, ili, kako se u Americi naziva(lo), progresivno, društveno odgovorno, aktivističko, anarhističko, pa čak i radikalno bibliotekarstvo, jeste neformalni međunarodni pokret i/ili diskurs bibliotekara i informacionih stručnjaka nastao 30-ih godina XX vijeka, koji zagovara propagiranje intelektualne slobode i učešće bibliotekara u kritičkom promišljanju i aktivnom djelovanju protiv ugrožavanja ljudskih prava i slobodnog pristupa informacijama i znanju, uključujući i insistiranje na intelektualnoj i političkoj slobodi bibliotekara na radnom mjestu. Kritičko bibliotekarstvo svoju jukstapoziciju upravo crpi iz kanonizovane bibliotečke brige o korisnicima i zagovaranja otvorenog društva, samo što jača njenu manifestaciju i sve je više izmješta iz okoštalog fizičkog prostora biblioteke u javni, kritičko-pedagoški osviješćen i politički obojen prostor koji se suprostavlja bilo kojem obliku kontrole i zloupotrebe informacija, što je svakako posljedica koliko razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija i medija u XX i XXI vijeku, toliko i potrebe da se bibliotekarstvo izmjesti iz zone komoditeta pasivnosti i vještački automatizovane neutralnosti struke. Kritička medijska pismenost i kritičko bibliotekarstvo otuda cijenimo kao široke i sveobuhvatne pristupe u cilju demitologizacije takozvane neutralne, a zapravo anemične pozicije bibliotekara u društvu, odnosno kao pogodne platforme za adekvatno učešće bibliotekara u medijskom opismenjavanju nove generacije čitalaca. Naime, iako ne gubeći iz vida da je ishodište društveno-odgovorne akcije kojom se bibliotekarstvo brani od instrumentalizacije korporativnih sila i *kapitalističke ideologije uslužnosti*, zapravo borba za znanje, čitanje i kritičko promišljanje, Mario Hibert u knjizi *Digitalni odrast i postdigitalna dobra* podsjeća da mediji čine infrastrukturnu osnovu savremenog oblika sticanja iskustva i znanja, kao i da

¹¹¹ Kellner, D., Share, J. *Critical media literacy is not an option*. 2007. str. 60-62.

<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs11519-007-0004-2.pdf> (pristup 10. april 2020)

je znanje mnogo više vlasništvo mreže nego individua koje spoznaju stvari¹¹², pa sljedstveno napominje i da se otpor novomedijskom sistemu mora bazirati na kritici interneta (njegove leksike i političke ekonomije) i oslanjanju na nove oblike medijacije, odnosno bibliotekarskog angažovanja (u saglasju sa npr. dirsuptivnim i taktičkim medijima), a upravo na tom mjestu se i dodiruju medijska pismenost i nove generacije čitalaca. Jer, *kritička teorija ne predstavlja jedinstven, doktrinaran ili unificiran pogled na svijet, već ponajprije set uvida koji omogućavaju razumijevanje socio-ekonomskih, političkih i ideoloških perspektiva nudeći bibliotekarstvu sistematsku i dijalektičku analizu ekonomije, države i politike, kao i njenih implikacija po kulturu, ideologiju i svakodnevni život u vezi sa pitanjima jednakopravnog i univerzalnog pristupa informacijama, ali i vještinama korišćenja novih komunikacijskih tehnologija. Drugim riječima, u kontekstu učenja, znanja i društvenog djelovanja, kritička teorija bibliotekarstva postavlja ugaoni kamen društveno odgovornog, profesionalnog identiteta, kritičku evaluaciju njegove uloge u obrazovanju*¹¹³.

II

Prije nego započnemo s analizom prirode knjige i odnosa čitanja, odnosno znanja, i interneta, odnosno hiperteksta, a u kontekstu medijskog opismenjavanja, neophodno je ukazati da pod sintagmom *nove generacije čitalaca*, koju koristimo u ovom radu, u najkraćem podrazumijevamo generacije koje su rođene u eri digitalnih medija, interneta i hiperteksta. Pri tome navedimo i da hipertekst definišemo kao tekst koji se prikazuje na računaru i koji sadrži reference ka nekom drugom tekstu kome se direktno pristupa i koji omogućava lako korišćenje interneta, brzim i jednostavnim povezivanjem i razmjenom informacija¹¹⁴.

Iako postoji više naziva za ovu generaciju i pokušaja da se ona vremenski locira, možemo kratko reći da u novu generaciju čitalaca uključujemo takozvane *Milenijalce*, odnosno *generaciju Y*, koja pretpostavlja one koji su rođeni od početka osamdesetih do

¹¹² Hibert, Mario. *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*. Zagreb: Multimedijalni institut, 2018. str. 121.

Dostupno na: <http://ipe.hr/wp-content/uploads/2019/01/Mario-Hibert-Digitalni-odrast.pdf> (pristup 10. mart 2020)

¹¹³ Isto. str. 43.

¹¹⁴ Crnobrnja, Stanko. *Novi mediji i društvene mreže : pojmovnik*. Beograd: Centar za medije i komunikacije, 2014. str. 72.

ranih dvijehiljaditih godina¹¹⁵, odnosno one koji su rođeni i odrasli uveliko u eri novih informaciono-komunikacionih tehnologija koje su primarno oblikovale njihov svakodnevni život, a koji se često nazivaju i *digitalnim domorocima*¹¹⁶ ili *Net generacijom*, čime se upravo ističe njihova manična vezanost za internet. A u namjeri da ukratko osvijetlimo ovu generaciju, njene karakteristike i reference, poslužit ćemo se najprije nedavnim istraživanjima u Sjedinjenim Američkim Državama koja su pokazala da među pripadnicima Net generacije:

- 97 % poseduje računar
- 94 % poseduje mobilni telefon
- 99 % koristi Internet u svrhu istraživanja i učenja
- 89 % svoja istraživanja počinju uz pomoć Web pretraživača (poput Google-a ili Bing-a)
- 76 % koristi IM usluge (instant messaging – komuniciranje u realnom vremenu), gde bivaju ulogovani oko 35 sati nedeljno, a četuju 80 minuta dnevno, dok ih je čak 15 % ulogovano non-stop
- 87 % posećuje sajtove sa aktuelnim vestima
- 34 % koristi Internet sajtove kao primarni izvor informisanja (za 40% je to TV, dok je za njih 15% primarni izvor The Daily Show, a za 5% The Colbert Report)
- 57 % učestvuje u kreiranju medijskih sadržaja: 35% njih ima vlastiti blog
- 92 % radi još nešto za vreme dopisivanja putem IM
- 75 % ima Facebook profil¹¹⁷

Pored toga, kako je zapaženo, a to nas naročito zanima, nova generacija različito procesuirala informacije od prethodnih generacija koje su odrasle dominantno uz analogne medije, odnosno Net generacija ima razvijene hipertekstualne načine mišljenja, ima tendenciju da skače sa teme na temu, njeni pripadnici su *dobro umreženi* i rade više stvari istovremeno, pa se može reći da se kod njih čak i više važnosti stavlja na brzinu nego na tačnost¹¹⁸.

¹¹⁵ Cambridge Dictionary. Millennial. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/millennial> (pristup 16. mart 2020)

¹¹⁶ Todorović, Aleksandar Luj. *Diskurs novih tehnologija*. Beograd: CLIO, 2017. str. 41.

¹¹⁷ Vidaković, Mira. *Net generacija i e-učenje: savremena obrazovna revolucija*. U Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene 3. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, 2013. str. 258. http://odsek.medijskestudije.org/wp-content/uploads/2014/02/Dig_med_tehno-kraj-PRINT.pdf (pristup 1. april 2020)

¹¹⁸ Isto.

U članku *Strategije učenja za Net generaciju* (Teaching Strategies for the Net Generation), profesor Ronald A. Berk (Ronald A. Berk) sa Univerziteta Džon Hopkins, sumirajući rezultate istraživanja o ovoj generaciji takozvanih digitalnih domorodaca, popisao je dvadeset karakteristika koje smatra esencijalnim za njihovo razumijevanje i, štaviše, za kontakt s njima. To su: 1. Tehnološko umijeće, 2. Oslanjanje na pretraživače u potrazi za informacijama, 3. Zainteresovanost za multimedije, 4. Kreiranje Internet sadržaja, 5. Funkcionisanje u „velikoj brzini“, 6. Učenje induktivnim otkrivanjem, 7. Učenje putem pokušaja i grešaka, 8. Multitasking u svemu, 9. Kratko zadržavanje pažnje na stvarima, 10. Vizuelna komunikacija, 11. Privrženost društvenoj interakciji ‘licem u lice’, 12. Emotivna otvorenost, 13. Prihvatanje raznolikosti i multikulturalizma, 14. Preferiranje timskog rada i saradnje, 15. Teže životnim pogodnostima kao načinu života, 16. Osjećaj pritiska za uspjehom, 17. Konstantna potreba za povratnim informacijama, 18. Motivisanost trenutnim nagrađivanjem, 19. Brzo reguju i očekuju brze odgovore, i 20. Preferiraju da kucaju više nego da pišu¹¹⁹.

Naravno, iako nijedna vještački tretirana grupa, odnosno generacija ne može biti homogena u domenu znanja, vještina i svjetonazora, jer se uvijek sastoji od međusobno različitih individua, navedena i slična empirijska istraživanja i potrebe da se stekne uvid u jednu novu društvenu kategoriju u generalnom nam ipak omogućavaju da izdvojimo dominantne značajke nove generacije čitalaca, kako smo skloni da ih u ovom radu označimo. Tako, mada se nećemo osvrnuti pojedinačno na sve karakteristike Net generacije koje Berk detaljno opisuje i na osnovu njih pravi cjelovitu Strategiju podučavanja za nastavnike i profesore, nužno je ipak podvući neke od detektovanih specifičnosti u kontekstu naše namjere da istaknemo važnost knjige kao medija za sticanje znanja i kritičkih vještina. Dakle, kako kaže Berk, laka dostupnost velikom broju informacija stvorila je kod nove generacije lažni osjećaj sigurnosti i precijenjenost sopstvenih sposobnosti, te oni stoga nemaju kvalitetnu informatičku pismenost i izgrađene vještine kritičkog razmišljanja u cilju pronalaženja, evaluacije i prezentacije informacija pronađenih na Mreži. Oni se dominantno oslanjaju na iskustvo i praktičnost, mrze sporost i jednodimenzionalnost, njihova pažnja je stalno aktivirana, a multitasking (rad više stvari istovremeno) je njihov stil života, pa paralelno učestvuju u više

¹¹⁹ Berk, Ronald A. *Teaching Strategies for the Net Generation*. U: Transformative Dialogues: Teaching & Learning Journal. Vol.3. Issue 2. 2009. str. 9-13.
https://www.researchgate.net/publication/228346567_Teaching_strategies_for_the_net_generation
(pristup 11. april 2020)

aktivnosti, što im doduše omogućava lakše prelaženje s jedne aktivnosti na drugu, ali zbog toga i traže kratkoročne efekte i brze rezultate, upravo na uštrb kritičkog mišljenja i pravog, dubinskog čitanja i učenja. To jasno implicira da ne vole da čitaju knjige, jer su one *preopširne i dosadne*, i ne vole da pišu na *staromodan način*, jer je njihov svijet svijet vizuelne komunikacije, slike i vizuelnih medija.

Međutim, prije nego nastavimo da se bavimo novom generacijom čitalaca u kontekstu potencijalno različitih uticaja knjige i hipertekstova na sposobnost sticanja znanja i kritičkog mišljenja, nužno je baciti far i na univerzalno usvojeni označitelj znanja i biblioteka.

III

Opštepoznato je da je istorija biblioteka neraskidivo vezana za istoriju knjige: od glinenih pločica i najstarijih sačuvanih tragova biblioteka u Mesopotamiji, Sumeru i Egiptu, svitaka u Aleksandrijskoj biblioteci i pergamenta u Pergamskoj biblioteci, voštanih tablica i kodeksa i rukopisnih i kasnije štampanih knjiga u Gutenbergovoj eri, sve do pojave digitalizovanih i virtuelnih formata, knjiga je esencijalni medij biblioteka. Štaviše, iako (nikada) nije (bila) jedina vrsta bibliotečkog materijala koji se prikuplja, pohranjuje, čuva, obrađuje i daje na korišćenje, knjiga je i dalje dominantan simbol ove institucije i u 21 vijeku, onom u kojem su se elektronske baze podataka probile kao prvi (bibliotečki) mediji za prenos informacija i znanja. O svemu tome prilično se doznaje i iz etimološke veze ova dva pojma: riječ biblioteka potiče od grčkog βιβλιοθήκη što podrazumijeva orman za knjige; slično je i sa inačicom *knjižnica* koja u sebi sadrži riječ knjiga, kao i engleskim *library* i francuskim *librairie* koje vode porijeklo od latinske riječi *librariumi*, odnosno ormara za knjige.

Razlog za tako jaku semantičku i simboličku vezu knjige i biblioteke ne treba tražiti isključivo u romantičnom, arhetipskom amblemu knjige koji je ugrađen u temelj biblioteke, u jednom prostom, naslijeđenom znaku koji poslovično tvori emocionalnu i intelektualnu zonu komfora i nostalgije, kao ni u činjenici da je protekao relativno kratak (iako nepojmljivo dinamičan) period od početka pojave računara i veba (web) koji su akumulirali vjekovima sanjane mogućnosti automatskog transfera i pohranjivanja nezamislive količine podataka i informacija na jednom mjestu, već prevashodno u zadržanoj, supstancijalnoj vrijednosti same knjige, koja je ništa drugo do znanje: *knjiga*

je izvor znanja i razumijevanja, odnosno cjelokupna suma iskustva, znanja, razumijevanja i umijeća što se mogu koristiti u rješavanju problema i izvršavanju zadaća¹²⁰. Mada je riječ o frekventnim pojmovima, ovdje ćemo najprije knjigu, prema rječniku srpskohrvatskog književnog jezika, definisati kao *književno ili naučno djelo, odnosno više zajedno povezanih ili ukoričenih štampanih listova s takvim tekstom*¹²¹, i napomenuti da sličnu definiciju daje i Enciklopedija Britanika (objavljeni književni ili naučni rad, instrument komunikacije, zabilježen na materijalu koji omogućava lako prenošenje¹²²), kao i da UNESCO precizira da se knjigom ima smatrati ona publikacija koja ima najmanje 49 stranica. Knjiga je predmet izučavanja nauke o knjizi koja razmatra njeno mjesto u kulturi, značaj za obrazovanje, umjetnost, nauku, njenu istoriju, štampanje, varijante, opremu...¹²³. No, nezavisno od definicija koje knjigu više tretiraju u domenu artefakta, neupitno je da je knjiga, bilo kao fizički ili virtuelni objekt, medij koji se dominantno služi jezikom i u kojem se nalazi kodirana poruka za recipijenta (čitaoca) koja u dekodiranom obliku omogućava sticanje znanja o stvarima, pojavama i događajima.

Pod čitaocem podrazumijevamo konzumenta sadržaja knjige, odnosno *osobu koja prima informacije ili znanja čitanjem, radi sopstvene zabave, odmora, vaspitavanja, obrazovanja, naučnog istraživanja*¹²⁴, a čitanjem proces usvajanja sadržaja teksta, odnosno vještinu ili aktivnost usvajanja informacija iz knjiga¹²⁵. Vrijedno je spomenuti i da je pojam čitaoca dugo bio sinonim za bibliotečkog korisnika, no kako knjiga već stoljećima nije jedina bibliotečka građa koja se čuva i obrađuje i daje na korišćenje, naročito danas kada sve više prevladava digitalna i elektronska građa, čitalac je izgubio status isključivog bibliotečkog korisnika. Kao što je zapazila Kristin Rozen, *ekran nas*

¹²⁰ Tuđman, Miroslav. *Svijet znanja i sudbina knjige*. U: Aleksandru Stipčeviću s poštovanjem. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008. str. 177.

https://www.researchgate.net/publication/281098561_Svijet_znanja_i_sudbina_knjige (pristup 18. mart 2020)

¹²¹ *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*. Knjiga druga. Beograd: Matica srpska. Zagreb: Matica hrvatska, 1982. str. 756.

¹²² *Encyclopaedia Britannica. Book publication*. <https://www.britannica.com/topic/book-publication>. (pristup 16. april 2020)

¹²³ Barać, Dragan. *Kratka istorija knjige*. Beograd: Nolit, 2008. str. 9.

¹²⁴ Vraneš, Aleksandra. Marković, Ljiljana. *Od rukopisa do biblioteke : pojmovnik*. Beograd: Filološki fakultet, 2008. str. 341.

¹²⁵ *Cambridge Dictionary. Reading*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/reading> (pristup 18. mart 2020)

vuče u suprotnom pravcu, umesto čitača postajemo korisnici¹²⁶. No, u ovom radu ipak koristimo uglavnom pojam čitaoca a ne korisnika, jer želimo istaći esencijalnu vrijednost upravo čitanja analognih knjiga i zavisnost sudbine biblioteka od njih u onom obliku kako ih je istorija konstruisala, te, kako ćemo vidjeti, nužnost animacije čitalaca kao temeljnih bibliotečkih korisnika u dobu novih IKT.

O samom fenomenu knjige i pojmu čitanja napisano je mnoštvo studija u kojima su tretirani iz antropološkog, sociološkog, psihološkog, kulturološkog, obrazovnog, umjetničkog ugla, pa bi osvrt na sve njihove aspekte i vrijednosti na ovom mjestu mogao naličiti nasilnom umnožavanju referenci. Stoga smo se odlučili da uopšteno konstatujemo da se značaj knjige može sagledati u raznim kontekstima, kao što su, prema sociologu Stanoju Ivanoviću, saznajni, komunikacijski, vrijednosni, vaspitni, stvaralački, revolucionarni, rekreativni. U najkraćem, saznajna potreba i vrijednost temelji se na znanju, učenju i intelektualnom razvoju pojedinca uz pomoć knjige, komunikacijska na potrebi opštenja i prenošenja informacija neophodnih za obrazovnu, profesionalnu i društvenu aktivnost, vrijednosna podrazumijeva sticanje iskustva za izgrađivanje estetskih vrijednosti, vaspitna za socijalizaciju pojedinca, stvaralačka za podsticanje stvaranja, revolucionarna za potrebu mijenjanja sebe i svijeta oko sebe, a rekreativna za bogaćenje duha i razonodu.¹²⁷ Sve ove komponente u stvari i tvore esencijalnu vrijednost knjige unutar diskursa medijske pismenosti, što ćemo jasno uočiti kasnije.

S druge strane, znanje, koje je, kako vidimo, u jakoj korelacijskoj vezi s knjigom i čitanjem, definisaćemo *kao skup činjenica, informacija i vještina stečenih izobrazbom ili iskustvom radi teorijskoga ili praktičnoga razumijevanja i rješavanja problema*¹²⁸. Imajući na umu da u ovom radu vrlo često koristimo i pojam informacije, ovdje je vrlo važno najprije informaciju definisati lakonski kao *ono što smanjuje neodređenost*¹²⁹ (o nekoj određenoj temi, pojmu, događaju), a potom naglasiti distinkciju s pojmom znanje, jer

¹²⁶ Rozen, Kristin. *Ubijanje štampane pismenosti*. U: NIN, br. 3039, 26.03.2009.

<http://www.nspm.rs/kulturna-politika/ubijanje-stampane-pismenosti.html?alphabet=1> (pristup 20. april 2020)

¹²⁷ Ivanović, Stanoje. *Istraživački pristup korišćenju knjige sa stanovišta potreba korisnika*. U: Čitaoci i čitanje : zbornik radova. Beograd: Narodna biblioteka Srbije : Zajednica matičnih biblioteka Srbije, 1985. str. 36-37.

¹²⁸ *Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Znanje*. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67357> (pristup 1. april 2020)

¹²⁹ Hil, Majkl V. *Uticao informacije na društvo: ispitivanje njene prirode, vrednosti i upotrebe*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2008. str. 27.

nasuprot informaciji, koja predstavlja interpretaciju podataka s obzirom na očita djelovanja, znanje podrazumijeva interpretaciju podataka s obzirom na njihov kauzalni suodnos i njihovu unutarnju konzistentnost. Znanje se referira na spoznaju, pitanje istine je temeljni preduvjet za znanje¹³⁰. Informacija, dakle, nije znanje, ali i znanje i informacija jesu dio vjekovnih bibliotečkih težnji za njihovom savršenom sistematizacijom kroz bibliotečke klasifikacione šeme, čime su i formalno vezane za bibliotekarstvo. Štaviše, Džesi Šir je upravo klasifikovanje smatrao najvažnijim dijelom bibliotekarskog posla i sastavnim dijelom opšte teorije bibliotekarstva¹³¹, koju je pokušao da redefiniše kao socijalnu epistemologiju, to jest kao naučnu disciplinu koja se bavi uticajem znanja na društvo, i pri tome tvrdio da su osnovni zadaci biblioteke da prikuplja i čuva ljudsko znanje i da efikasno uređuje sakupljenu građu radi korišćenja, čime ostvaruje obrazovnu funkciju i funkciju propagande čitanja¹³². I mnogi drugi istaknuti bibliotekari i teoretičari bibliotekarstva smatrali su afirmisanje vrijednosti čitanja ključnim identitetskim elementom bibliotekarstva. Tako, Martin Šretinger, teoretičar i bibliotekar državne biblioteke u Minhenu, koji je 1808. godine prvi upotrijebio pojam nauke o bibliotekarstvu, slično je govorio da je glavni predmet proučavanja sveukupnost funkcionalnih i strukturalnih odnosa vezanih za biblioteku, knjigu i čitanje, a Oleg Stjepanovič Čubarjan, ruski teoretičar bibliotekarstva, da je bibliotekarstvo grana nauke koja izučava ciljeve, principe, sadržaj, sistem i oblike društvenog korišćenja knjiga i da biblioteke preuzimaju odgovornost da u sistematsko čitanje uključe čitavo stanovništvo koje živi ili radi u zoni njihovog djelovanja¹³³. Semjuel Rotštajn, britanski teoretičar bibliotekarstva, naveo je četiri neprolazne vrijednosti koje definišu bibliotekarstvo – posebnu predanost čitanju, širenje horizonata i podizanje ukusa zajednice (uz upotrebu diskriminantnog izbora građe kao alata), zatim intelektualnu slobodu i pomoć ljudima da osiguraju podatke koji im trebaju, dok je britanski i američki bibliotekar i dugogodišnji predsjednik Američkog udruženja bibliotekara (ALA), Majkl Gorman, u pokušaju da definiše osam vrijednosti u bibliotekarstvu, naveo da je *podsticanje pismenosti i ljubavi prema učenju i podsticanje doživotnog i stalnog čitanja i stavljanje*

¹³⁰ Liessmann, Konrad Paul. *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2008. str. 11.

¹³¹ Stokić, Gordana. *Ka filozofiji bibliotekarstva: Džesi Šir u teoriji i praksi bibliotekarstva 20. veka*. Pančevo: Mali Nemo, 2002. str. 196.

¹³² Isto. str. 60.

¹³³ Stančić, Gordana J. *Biblioteke i kultura čitanja*. str. 44.

<http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/11799> (pristup 1. april 2020)

*biblioteke u žižu nastave pismenosti nezaobilazna vrijednost bibliotekarstva*¹³⁴. Njemački teoretičar bibliotekarstva Horst Kunc je zastupajući Lenjinove principe uloge biblioteka u socijalističkom društvu vidio funkciju biblioteka u njegovanju, kritičkom postavljanju i korišćenju progresivnih talasa međunarodnog kulturnog nasleđa *uz pomoć ovladavanja svega onoga što nauka može da ponudi*¹³⁵, dok je danski bibliotekar Lef Torsen napominjao da je biblioteka dužna da unapređuje obrazovanje čitalaca *da bi upoznali činjenice pre nego što će formirati mišljenje o pitanju koje ih interesuje*¹³⁶. Bibliotekarka i osnivačica Poljskog čitalačkog društva Jadviga Kolodijska smatrala je da napori biblioteka moraju biti usmjereni na omasovljavanje čitalaštva, odnosno ostvarivanje uslova u kojima će intezitet čitanja predstavljati mjerilo nivoa kulture svake zemlje¹³⁷. Josip Stipanov, filozof i bibliotekar koji se bavio historijom knjižnica u svijetu i u Hrvatskoj, konstatuje da je biblioteka agencija, i to *za smišljeno, ciljano i organizirano skupljanje i očuvanje te osiguravanje davanja na korišćenje zabilježenog znanja, čiji medij generički nazivamo knjigom, i to bez obzira na vrijeme i mjesto nastanka knjige*¹³⁸.

Iako je mnogo vremena proteklo od kada je „otac modernog bibliotekarstva“, indijski matematičar i bibliotekar Šijali Ramamrit Ranganatan u svojim *Pet zakona bibliotečke nauke* naveo da knjige postoje da bi se koristile, da svakom čitaocu treba dati njegovu knjigu, da svakoj knjizi pripada njen čitalac, da treba štedjeti vrijeme onima koji čitaju i da je biblioteka organizam koji raste¹³⁹, to svakako ne znači da su ti principi zastareli, kao što je pokazao i Alireza Noruzija, iranski bibliotekar kada je preoblikovavši Ranganatanovih Pet zakona bibliotečke nauke definisao Pet zakona bibliotečkog tumačenja veb-izvora¹⁴⁰. U tabeli koja slijedi, i u kojoj smo uporedo predstavili ove dvije vrste *zakona*, lako je uočiti da je Noruzi doslovno iskoristio medij koji je bio dominantan sredinom XX vijeka kada je Ranganatan promišljao o bibliotečkoj nauci i zamijenio ga drugim, koji je aktuelan i preovlađajuć u XXI stoljeću, pokazujući da su biblioteke

¹³⁴ Gorman, Majkl. *Naše neprolazne vrednosti*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007. str. 33-40.

¹³⁵ Jokanović, Vladimir. *Savremeni bibliotekar i čitalac*. Beograd: Sloboda, 1983. str. 28.

¹³⁶ Isto. str. 29.

¹³⁷ Isto. str. 30.

¹³⁸ Stipanov, Josip. *Knjižnice i društvo*. Zagreb: Školska knjiga, 2010. str. 14.

¹³⁹ *The five laws of library science, by S. R. Ranganathan, with a foreword by Sir P. S. Sivaswami Aiyerandan introduction by W. C. Berwick Sayers*. Madras: The Madras Library Association, 1931. str. 458.
[https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.\\$b99721;view=1up;seq=13](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.$b99721;view=1up;seq=13) (pristup 16. mart 2020)

¹⁴⁰ Noruzi, Alireza. *Application of Ranganathan's Laws to the Web*. U: *Webology*, vol. 1, no. 2, Decembaer 2004. <http://www.webology.org/2004/v1n2/a8.html> (pristup 5. april 2020)

prinudene da katkad drugačije kontekstualizuju sopstvene vjekovne ciljeve, ali u biti i dalje zadržavajući temeljne vrijednosti svog identita, uostalom, što je i nužnost svakog intelektualnog i praktičnog napretka: riječima Roberta Vilsona (koje vrijedi primijeniti i na bibliotekarstvo), *samo 20 godina je dovoljno da liberal bez promjene ijedne ideje postane konzervativac.*¹⁴¹

PET ZAKONA BIBLIOTEČKE NAUKE (Šijari Ramamrite Ranganatan)		PET ZAKONA BIBLIOTEČKOG TUMAČENJA VEBA (Alireza Noruzi)
Knjige su za upotrebu	1	Veb izvori su za korišćenje
Svakoj knjizi njen čitalac	2	Svatom korisniku njegov veb-izvor
Svatom čitaocu njegova knjiga	3	Svatom veb-izvoru njegov korisnik
Štedite vrijeme čitaoca	4	Čuvajte vrijeme svog korisnika
Biblioteka je rastući organizam	5	Veb je organizam koji raste

Misaonu polugu u identifikaciji biblioteka sa pojmovima knjige i znanja možda možemo (koliko dosljedno dijalektički toliko i nijansirano cinički) pronaći i u najfrekvrentnijim frazama i uvriježenim mišljenjima, stereotipima o bibliotekama kao hramovima znanja i bibliotekarima kao knjiškim moljcima i *book deliverers-ima*, jer, čini se da se čak i iza tih karikaturalno banalizovanih portreta krije dobar dio refleksivne, kritičke i utilitarističke dimezije samog bibliotekarstva. Iako nam nije cilj da na ovom mjestu analiziramo pojam stereotipa, već da stilski i suštinski napravimo most između vrijednosti bibliotekarstva koje je, s jedne strane, ustanovila istorija, i, s druge strane, izazova koje nameće ambivalentna sadašnjost digitalnog doba, ipak ćemo kratko navesti da je Volter Lipman, američki teoretičar liberalne demokratije i pisac koji je skovao termin stereotip i uveo ga u naučni diskurs, definisao ovaj pojam kao proces

¹⁴¹ Lamanna, T.J. *Dispositif: Or Subjectivity and Neutrality in Libraries*. U: *The Political Librarian*. Volume 4 | Issue. str. 15. <https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1052&context=pollib> (pristup 28. mart 2020)

uspostavljanja reda (unutar velikog broja nesređenih informacija o nečemu), *prečice* (jednostavna, sažimajuća forma reprezentacije), *upućivanja na svijet* (reference, model prikazivanja) i *izražavanja naših vrijednosti i uvjerenja* (podsticanje na opšti konsenzus)¹⁴². Ili, kako kaže Ričard Dajer (Richard Dyer), engleski profesor na Kraljevskom koledžu u Londonu, uloga stereotipa je *da ono nevidljivo učini nevidljivim tako da nam se ono neopaženo prikrađe; i da učini brzim, čvrstim i izdvojenim ono što je u stvarnosti fluidno i mnogo bliže normi nego što to dominantni sistem vrednosti hoće da prizna*¹⁴³. Dakle, uvriježena mišljenja nam mogu pomoći da dodatno osvijetlimo određeni objekat, iako poslovično pate od pojednostavlivanja i manjka znanja o objektu percipiranja, kao što je slučaj i sa stereotipom o bibliotekarima kao do granice indifirentosti neutralnim i pasivnim kulturnim poslenicima.

Stoga bismo mogli reći da se kroz sintagmu *hram znanja* razaznaje mitska univerzalnost biblioteka i religiozno posvećeno služenje intelektu i znanju unutar njenih istodobno jasno arhitektonski konstruisanih granica i simbolički neopipljivih dimenzija. Slično, to što su bibliotekari *knjiški moljci*, oni koji do ruba slijepila bjesomučno čitaju, moglo bi da znači da su bibliotekari percipirani kao oni „posvećeni znanju“, „oni koji čitajući znaju“, „koji u čitanju spoznaju“, odnosno da se iz naslaga te arhaične, komično gotske slike bibliotekara zapravo probija neugaslo, nepriznato divljenje i strahopoštovanje prema samom činu čitanja i znanja kao pred kakvom misterijom u čiju se onostranost arhetipski vjeruje i kojoj se naposljetku vrijedi (ne)voljno predati. Ili, u zoni spasonosnog pragmatizma, zar to zapravo ne znači da su bibliotekari oni u čije se znanje pouzdaje, oni koji poznaju knjige i znanje, onih koji se brinu o knjigama i znanju? Na koncu, nije li riječ o tome da su bibliotekari time viđeni i kao oni koji romantično zaljubljeno i posvećeno, neštedimice brinu o sebi samima i (time) svojoj profesiji? Takođe, kada se za bibliotekare kaže da su neutralni, bezlični *book deliverers*-i, „dostavljači knjiga“, možda tada ne govorimo o sterilizovanim, mehanički uslužnim subjektima, ili ne samo o tome, već i o onima koji (time) garantuju fundamentalna ljudska prava o slobodi informisanja i mišljenja, o onima koji ne cenzurišu znanje i ne manipulišu željama i potrebama čitalaca/korisnika, o onima koji participiraju u slobodi pristupa informacijama i nekomercijalizovanoj distribuciji znanja. Dalje, onda kada se

¹⁴² Čekić, Jovan. Blagojević, Jelisaveta. *Moć/mediji/&*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2011. str. 239-243.

¹⁴³ Isto. str. 246.

tretiraju kao oni koji *preporučuju knjige* možda ne bi bilo pretjerano reći da simbolički zapravo ulazimo u zonu pretraživanja, analiziranja, evaluiranja i vrednovanja informacija, a zahvaljujući čemu imamo na umu kritičko rasuđivanje i zahvaljujući čemu takođe svjedočimo posvećenosti bibliotečkim korisnicima. Najzad, da li bi kroz ove i slične klišeizirane fraze kao izluzane označitelje u stvari mogli da razaznamo da Međunarodna federacija bibliotečkih udruženja i institucija (IFLA) smatra da su *razvoj profesije* (čitaj „bibliotekar kao knjiški moljac“), *razvoj društva* (čitaj „biblioteka kao hram znanja“ i „bibliotekar kao book deliverers“) i *razvoj članstva* (čitaj „bibliotekar kao onaj koji preporučuje knjige na čitanje“) tri fundamentalna stuba uticaja biblioteka¹⁴⁴?

Imajući na umu da pod identitetom smatramo *skup značajki koje neku osobu (ili svojstvo) čine onom koja jest ili onim što jest*¹⁴⁵, skloni smo da nakon ovog kratkog dijalektičkog i teorijskog osvrta na pojmove knjige, znanja i čitaoca i njihove veze za bibliotekama i bibliotekarima odista pronađemo kvintisencijalne identitetske označitelje biblioteka i bibliotekara u knjizi i znanju i posljedično ih vežemo za pitanje medijskog opismenjavanja nove generacije čitalaca, a time i za samu budućnost biblioteka. Jer, insistiranje na tome da bi te temeljne identitetske komponente trebalo da oстане trajno obilježje biblioteka, bez obzira na sve društvene i tehnološke mjene u civilizacijskom razvoju, dijelili su mnogi teoretičari, od Džesi Šira koji je tvrdio da se misija biblioteka kroz cijelu svoju povijest nije mijenjala i da će ostati nepromijenjena uprkos tehnološkim novinama koje uvijek nameću drugačiji način ostvarivanja misije, do Majkla Gormana koji je tu misao precizno zabilježio: *reč je o tome da se zadaci bibliotekara ne menjaju, ali sredstva i procesi koje koristimo da bismo obavili te zadatke mogu, treba i sigurno je da će se menjati. Dalje, misija biblioteka danas i široki zadaci bibliotekara imaju daleko više zajedničkog sa bibliotekama i bibliotekarima devetnaestog veka nego sa računskim centrom. Sve bleđi će iz osamdesetih za objedinjavanjem biblioteka i računskih centara na osnovu toga da se i jedni i drugi bave "podacima" sve je bleđi upravo zato što je premisa za takvu fuziju bila i dokazala se kao neodrživa. Biblioteke su drugačije od drugih entiteta, bibliotekarstvo ima strukturu i istoriju, i bibliotekarima priliči da priznaju i slave svoj jedinstveni identitet i misiju*¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Malbaša, Vesna Injac. *E-biblioteka*. Beograd: Clio, 2016. str. 297.

¹⁴⁵ *Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Identitet.*

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26909> (pristup 1. april 2020)

¹⁴⁶ Gorman, Majkl. *Naše neprolazne vrednosti*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007. str. 25.

IV

U kontekstu promišljanja o vezama između znanja i knjige, odnosno vrijednostima čitanja, čini se kao vrlo višeznačno istraživanje američkog Nacionalnog zdravstvenog sistema koje je imalo tendenciju da dokaže utemeljenost vrlo raširenih i uvriježenih kontemplacija o istovrsnosti kognitivnih i emotivnih procesa u slučajevima realno doživljenog i zamišljenog. Naime, prateći neurološke promjene kod grupe ispitanika koji su zamišljali da na klaviru sviraju jednu određenu kompoziciju i kod druge grupe koja je doista svirala tu istu kompoziciju, naučnici Nacionalnog zdravstvenog sistema ustanovili su da je mozak kod svakog ispitanika obje grupe trpio identična kretanja neurona, što je istraživače navelo na zaključak da je došlo do promjena u *glavi* samo usljed djelatosti koje su se odvijale u *glavi*, dakle isključivo u mašti. Uproščeno rečeno, ustanovili su da je za sticanje onoga što nazivamo iskustvom posve irelevantno da li nešto zamišljamo ili stvarno radimo¹⁴⁷. Dakle, ukoliko ove rezultate prenesemo na teren knjige i čitanja, možemo konstatovati da je čitanje proces koji nam omogućava da steknemo određena iskustva kao da smo ih doista, u realnom svijetu, doživjeli, odnosno da dobijemo znanje o nečemu što možda nikada nećemo biti u prilici da *stvarno* iskusimo, već o čemu jedino mislimo i maštamo. U ilustrativnom obliku, možda ne bez primjese sentimentalne boje, to bi moglo značiti da čitajući, na primjer, Homerovu *Ilijadu* ili Tolstojev *Rat i mir* ili Remarkov roman *Na zapadu ništa novo*, ili čak alegorijski roman *Ko se sjeća mora* Mohameda Diba, čitalac doista može da detektuje i percipira, rekli bismo uproščeno *da doživi* istinsku ratnu tjeskobu i strahotu, a da pri tome nikada odista nije *pomirisao barut*. Ili, slično, čitajući čuveni anonimni roman *Teleni ili druga strana medalje* (uz opasku da je navodno koautor djela bio Oskar Vajld), ili prozu Žana Ženea ili čak i opskurne knjige Markiza de Sada, jedan čitalac kojeg bismo mogli zamisliti kao konzervativnog, u tradicionalnom diskursu formiranog pojedinca, mogao bi upravo da komparira sopstvena osjećanja i promišljanja s onima koja su poetski prikazana u knjizi i koja su mu u kontekstu seksualnosti posve strana, ali koja mu sada omogućavaju da nekog *takvog drugog*, na primjer homoseksualca ili biseksualca, više ne uzima kao Stranca ili Neprijatelja, već jedino kao Drugog. Kao što navodi Rober Eskarpi, francuski pisac i teoretičar književnosti i komunikologije, *u onoj*

¹⁴⁷ Kar, Nikolas. *Plitko: kako internet menja način na koji mislimo, čitamo i pamtimo*. Smederevo: Heliks, 2013. str. 28.

meri u kojoj čitanje znači približavanje drugima, rekonstruisanje onog što nude drugi, čitanje je i traganje za novim. A da bi ono imalo smisla, mora volja za novim da nadjača...¹⁴⁸ Takvo nešto zapravo potvrđuju i rezultati opita u Laboratoriji za dinamičku kogniciju Univerziteta Vašington iz 2009. godine u kojem su istraživači, snimanjem mozga ispitanika dok čitaju književna djela, otkrili da čitaoci mentalno simuliraju svaku novu situaciju s kojom se susretnu kroz pripovedanje. Iz teksta se preuzimaju razne pojedinosti o postupcima i osećanjima, i integrišu se za znanjem stečenim sopstvenim iskustvom¹⁴⁹. Jednom riječju, knjiga, to jest znanje, predstavljeno kroz fiktivnu ili biografsku priču, čitaocu omogućava da mapira život koji mu nije realno zadan i uz pomoć kojeg sada može biti sposoban da percipira i anticipira mnoštvo njegovih pojavnosti, odnosno da stiče sposobnost identifikacije s Drugim, da jača empatiju i briše predrasude, da izgrađuje svjetonazor u kojem nužnost različitosti nije prijetnja gubljenju sopstvenog identiteta, već naprotiv – doprinos njegovoj nadogradnji. Kao što je rekao Sven Birkerc, knjige su prostor refleksije i mudrosti, temelj za učenje i razumijevanje svijeta¹⁵⁰. Na ovaj način susrijećemo se i s pojmom biblioterapije, ili knjigoterapije, terminom koji je u članku *Književna klinika* iz 1916. godine prvi upotrijebio američki esejista Semjuel Kroters, i njime označio metod uz pomoć kojeg knjige, odnosno literatura mogu da utiču na promjenu ponašanja i ublažavanje stresa¹⁵¹. U stvari, riječ je o načinu tretiranja knjige, to jest čitanju kao „ljekovitom činu“, koji je još u antičkoj Grčkoj imao notornu dimenziju, imajući na umu da je na ulazu u pojedine biblioteke doslovno stajao natpis: *mjesta (apoteke) za liječenje (zacjeljivanje) duše*. Kada već navodimo biblioterapiju kao referencu prema adekvatnom tretmanu knjige, vrijedno je spomenuti razliku između takozvane *kognitivne biblioterapije*, koja podrazumijeva upotrebu knjiga o samopomoći ili drugih nefikcijskih tekstova u tradicionalnim terapijskim sredinama, i *kreativne biblioterapije*, koja uključuje upotrebu književne fikcije u cilju stvaranja terapijskog dejstva na čitaoca, pri čemu se u oba slučaja vrednuje kako samo čitanje, tako i razmatranje pročitano, a sve u cilju pronalaženja adekvatnih mjesta u tekstovima koji bi trebali da ukažu na iskustva, refleksije ili pak

¹⁴⁸ Bratko, Ivan. *Vreme knjige*. Beograd: Prosveta, 1975. str. 31.

¹⁴⁹ Isto. str. 62.

¹⁵⁰ Vučković, Željko. Simončić, Gordana Stokić. *Čitanje, kliktanje i mišljenje u digitalnom dobu*. U: Čitalište 19 (novembar 2019), str. 8. <https://citaliste.rs/casopis/br19/br19.html> (pristup 23. april 2020)

¹⁵¹ Crothers, S. M. *A literary clinic*. U: *The Atlantic Monthly*, (1916), 291-300.

<http://www.unz.org/Pub/AtlanticMonthly-1916sep-00291?View=PDF>. (pristup 1. april 2020)

načine rješavanja određenih (mentalnih, emocionalnih, duhovnih) problema¹⁵². U tom diskursu, maksima *čuvaj se čovjeka koji je pročitao samo jednu knjigu* dobija doslovnu vrijednost naučnog, medicinskog i umjetničkog konteksta: koliko čitaš – toliko znaš (o sebi i drugima), što je, rekli bismo, ne samo u korespondenciji sa intencijom apologeta knjige, već nadasve i medijskom pismenošću, sa izgradnjom i/ili dogradnjom pojedinaca u demokratskom društvu i zaštitom ljudskih prava i sloboda; najposlije, to bi mogla biti i aksiomatska dimenzija promišljanja o knjizi kao mas-mediju.

Naravno, kako smo rekli, iako na ovom mjestu prevashodno govorimo o čitaocima književnih tekstova, proces animacije dubinskog razmišljanja podjednako je učinkovit i kada je riječ o tekstovima koji pripadaju izvan-književnom i van-umjetničkom diskursu, čime se vjekovni afirmativni odnos prema knjizi danas ne bi trebalo da se čita kao izraz zaslijepljenih akademski profanih apologeta, već kao suštinski didaktički kontekst i naučni rezultat. Kao što kaže Kar, *etika knjige ne izražava se samo u onome što obično smatramo književnošću. Ona je postala i etika istorijskih dela, [...] postala je i etika filozofa [...], konačno i ključno, ona je postala etika naučnika*¹⁵³.

Takođe, iako nije eksplicitno navedeno, čini se da je prilično lako pretpostaviti da smo prethodno kontekstualizovali čitaoce linearnih tekstova (koji imaju svoj početak i kraj), odnosno analognih knjiga (bivše) Gutenbergove ere. Da li je i, ako jeste, u kojoj mjeri iskustvo čitanja nelinearnih, hipertekstova drugačije od navedenog, pitanje je koje temeljno cijenimo u intenciji analize učešća bibliotekara u medijskom opismenjavanju.

No, prije toga, važno je podvući da u trouglu knjiga – znanje – biblioteka pratimo semantičku i simboličku povezanost koju lakonski možemo svesti na intenciju razumijevanja i spoznaje stvarnosti (sebe i okoline). Međutim, šta ako *knjiga i svijet knjige pripadaju prošlosti, civilizaciji koja je zastarjela i koja ne može preživjeti srast s ICT [informaciono-komunikaciona tehnologija], kako govore proroci globalnog informacijskog društva*¹⁵⁴, da li to znači i da biblioteke, onakve kakve smo poznavali kroz povijest, pripadaju prošlosti i to upravo zahvaljujući insistiranju na temeljnim

¹⁵² Kuijpers, Moniek M. *Bibliotherapy in the age of digitization*. U: First Monday, Volume 23. <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/9429/7597> (pristup 20. april 2020)

¹⁵³ Kar, Nikolas. *Plitko: kako internet menja način na koji mislimo, čitamo i pamtimo*. Smederevo: Heliks, 2013. str. 65.

¹⁵⁴ Tuđman, Miroslav. *Svijet znanja i sudbina knjige*. U: Aleksandru Stipčeviću s poštovanjem. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008. str. 176.

https://www.researchgate.net/publication/281098561_Svijet_znanja_i_sudbina_knjige (pristup 18. mart 2020)

postavkama profesije? Ili bi pitanje trebalo postaviti drugačije: ako su knjiga, znanje i biblioteka, simbolički rečeno, neraskidivo povezani i zavisni jedni od drugih, da li to onda neupitno znači da budućnost biblioteka zavisi od budućnosti knjige, kao što sudbina znanja zavisi od sudbine knjige?

Ono što je na ovom mjestu indikativno jeste paradoksalna situacija da živimo u vremenu čija su obilježja opšta dostupnost informacija kroz nove komunikaciono-informacione tehnologije i masovne medije koji formiraju savremeno društvo (*globalno selo*) koje se naziva informacionim društvom, umreženim društvom, društvom znanja¹⁵⁵ – ali koje u svojoj suštini, zbog oslanjanja na neoliberalne, kapitalističke postulate, čak i u obrazovanju, upravo podriva svaku mogućnost da savremeno, globalno društvo doista bude ono u kojem „caruje znanje“. Kao što kaže Lisman, *znanje i obrazovanje – kako god nam to čudno izgledalo – nisu više cilj, nego su sredstvo koje ne zahtijeva nikakva daljnja promišljanja sve dotle dok se dade opravdati samo kao sredstvo: za prosperitetna tržišta, kvalifikacije za radno mjesto, mobilnost usluga, rast gospodarstva. U društvu znanja nisu zamislive obrazovane osobe kao ciljne predodžbe zahtijevanog permanentnog stjecanja znanja, nisu to, dakako, ni mudraci niti znanstvenici klasičnog tipa, nego samo „brain“ koji prepoznaje industrijske mogućnosti primjene kompleksnih istraživanja brže od konkurencije u Šangaju*¹⁵⁶. Jedan od važnih uzroka tom problemu svakako detektujemo i u spomenutom obilju i brzini slanja i primanja informacija koje su dostupne kroz IKT i medije oličene u internetu, kao konačnoj manifestaciji umreženog društva, a što se u konačnom reflektuje u činjenici da *najveći broj obavještenja ostaje bez mogućnosti njihova tumačenja i razmišljanja primalaca o njihovom smislu i posledicama*¹⁵⁷. Odnosno, *duboka epistemička pukotina koju je otvorila mogućnost pretraživanja i korištenja velikog broja informacija pojačava tzv. pristranost prema potvrđnim informacijama (confirmation bias), čime se na Mreži algoritamski perpetuiraju povratne petlje zabluda: živimo u odijeljenim odajama odnosno mjehurima koje proizvode informacijski filteri mrežne Babilonske kule u kojoj odjekuju informacije koje ne propituju niti iskušavaju naša*

¹⁵⁵ Društvo temeljeno na stjecanju, širenju i korištenju informacija, osobito korištenjem tehnoloških napredaka; društvo s ekonomijom znanja. Vidi: Oxford Dictionaries, Definition of knowledge society in English, 2017. https://en.oxforddictionaries.com/definition/knowledge_society (pristup 1. april 2020)

¹⁵⁶ Liessmann, Konrad Paul. *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2008. str. 55.

¹⁵⁷ Šušnjić, Đuro. *Teorije kulture*. Podgorica: Fakultet umjetnosti UDG Podgorica, 2014. str. 434.

temeljna uvjerenja i pretpostavke, već, naprotiv, učvršćuju naše predrasude¹⁵⁸. Kada tome dodamo i činjenicu da se informacije, pa čak i znanje, mjere ekonomskim parametrima, što je indikativno i kroz obrazovne sisteme u kojima se naučne kompetencije vrednuju brojem objavljenih radova i njihovom ispraznom citatnošću i postocima učešća u internacionalnim projektima, a ne stvarnim naučnim doprinosima, stvari ostaju na tragu Lismanove bojazni/teze da živimo u dobu neznanja, što u konačnom ugrožava biće knjige, odnosno identiteta biblioteka, jer *istorija biblioteka otkriva da su one takve kakav je odnos određene zajednice prema znanju i, još preciznije, prema određenim nivoima i vrstama znanja*¹⁵⁹. A da bi se biblioteke iz tog *smrtnog zagrljaja društva neznanja* izvukle, pri čemu su primorane da izađu čak i iz sopstvenog fizičkog prostora u virtuelnu sferu, a sami bibliotekari, usljed informacione oluje, nužno da budu informatički i informaciono pismeni, kako bi mogli da odgovore na zahtjeve svojih korisnika, moraju se na koncu ipak držati svojih fundamentalnih načela i resursa, ma koliko se oni danas površno tretirali kao arhaični, kao što su knjiga i nedvosmislena borba za slobodan pristup informacijama i znanju i detektovanje svakog kočničara tog složenog procesa. Kao što kaže Luj Dolo, potrebno je vratiti se čovjeku koji treba da bude *osposobljen i obučen kako bi bio u stanju ne da podnosi ono što su mu drugi nametnuli, već da sam bira ono što najviše odgovara njegovom ličnom razvoju i da sam odbaci ono suvišno. [...] Lični napor više nego ikada ima suštinski značaj*¹⁶⁰. Jer, kao što ćemo vidjeti, aktivizam u borbi protiv komercijalizacije i degradacije istinskog znanja vodi upravo (i) preko knjige. Ta borba za knjigu i uz pomoć knjige za znanje svakako podrazumijeva razne modalitete, i kroz istoriju bibliotekarstva bila je prepoznata kroz institucije bibliotekara-pedagoga, bibliotekara-savjetnika čitalaca, bibliotekara-animatora, bibliotekara-specijalista, koji su generalno imali ulogu obezbjeđivanja najsloženijih informacija i savjeta u vezi sa čitanjem i izborom literature¹⁶¹, dok bi danas to svakako morao biti koncept medijske pismenosti u čijem fokusu bi bilo nužno da se nalazi kritičko razmišljanje o knjizi, odnosno linearnom tekstu i hipertekstu i njihovim eventualnim manipulativnim vrijednostima. Jer, ako su nedavna istraživanja ukazala na činjenicu da ljudi ne čitaju manje zato što gledaju televiziju ili druge mas-medije, već da upravo konzumiraju nove

¹⁵⁸ Hibert, Mario. *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*. Zagreb: Multimedijalni institut, 2018. str. 72.

<http://ipe.hr/wp-content/uploads/2019/01/Mario-Hibert-Digitalni-odrast.pdf> (pristup 10. mart 2020)

¹⁵⁹ Stokić, Gordana. *Ka filozofiji bibliotekarstva: Džesi Šir u teoriji i praksi bibliotekarstva 20. veka*. Pančevo: Mali Nemo, 2002. str. 196.

¹⁶⁰ Dolo, Luj. *Individualna i masovna kultura*. Beograd: Clio, 2000. str. 109.

¹⁶¹ Jokanović, Vladimir. *Savremeni bibliotekar i čitalac*. Beograd: Sloboda, 1983. str. 16-17.

medije zato što manje čitaju¹⁶², onda je jasno po kojim se šinama mora kretati medijska pismenost kod nove generacije čitalaca.

V

Kako smo već generalnu determinišuću prirodu medija ranije označili, i u vezi sa čitanjem možemo reći da *s obzirom na to da mi doslovno i fiziološki možemo čitati na više načina, na to kako čitamo – i šta apsorbuje od našeg čitanja – utiče i sadržaj našeg čitanja i medij koji koristimo.*¹⁶³ Tako, istraživanja čitalačkih navika u novom tehnološkom i medijskom okruženju ukazuju na to da ljudi sve manje čitaju linearne tekstove i štampane knjige, a sve više digitalni materijal i hipertekstove. Na primjer, izvještaj američkog Nacionalnog fonda za umjetnost iz 2004. godine, koji je nazvan *Čitanje u opasnosti*, pokazuju da je književno čitanje u drastičnom padu kod svih generacija čitalaca, naročito među novom generacijom od 18 do 24 godine starosti, da možemo govoriti o *opštem kolapsu naprednog čitanja*, odnosno da će sa detektovanom stopom gubitka (55 odsto veća kod mladih nego starijih čitalaca) *neobavezno* književno čitanje izumrijeti za pola vijeka¹⁶⁴. Sličan trend pada čitanja pokazalo je i istraživanje iz 2007. godine pod nazivom *Čitati il' ne čitati*¹⁶⁵, baš kao i nedavno veliko istraživanje koje je obuhvatilo duži period, od 2002. do 2017. godine, inkorporirajući stare rezultate u novi izvještaj, u kojem je doduše detektovan samo mali porast čitanja poezije u posljednjih nekoliko godina, za razliku od čitanja proznih tekstova (romana i priča) koji su u konstantnom padu¹⁶⁶. Ono što je posebno indikativno jeste upozorenje predsjedavajuće NEA, Dejne Đoja, da je korelacija između smanjenog književnog čitanja i

¹⁶² Košir, Manca. *Integrating the Book into Media Education Syllabi*. U: Medij. istraž. (god. 8, br. 1) 2002. (77-89). Str. 83. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=36812 (pristup 8. april 2020)

¹⁶³ Wolf, M. *Our 'deep reading' brain: Its digital evolution poses questions*. U: Nieman Reports. Retrieved March 2, 2012, <https://nieman.harvard.edu/articles/our-deep-reading-brain-its-digital-evolution-poses-questions/> (pristup 10. april 2020)

¹⁶⁴ *Reading At Risk*. Nea Arts Magazine. <https://www.arts.gov/NEARTS/2004v2-nuestra-m%C3%BAsica/reading-risk> (pristup 6. april 2020)

¹⁶⁵ *To Read or Not to Read: A Question of National Consequence*. <https://www.loc.gov/item/webcast-4319/> (pristup 16. mart 2020)

¹⁶⁶ *U.S. Trends in Arts Attendance and Literary Reading: 2002-2017*. <https://www.arts.gov/sites/default/files/2017-sppapreviewREV-sept2018.pdf> (pristup 25. mart 2020)

slabijih čitalačkih sposobnosti zapravo kauzalna veza¹⁶⁷, odnosno da je posrijedi uticaj digitalnih medija na praksu i sposobnost čitanja. Slično, konsultant na izvještaju *Čitanje u opasnosti*, Mark Bazuerlajn, smatra da ne samo da nema povezanosti između vještina koje se razvijaju digitalnim čitanjem i čitanjem linearnih tekstova, već digitalno čitanje ne dovodi čak ni do jakih digitalnih čitalačkih sposobnosti¹⁶⁸. Erik Šmit, izvršni direktor i predsjedavajući Gugla, izrazio je 2010. godine zabrinutost da će mladi ljudi koji odrastaju u doba digitalnih medija, odnosno hipertekstova, zaista imati problema sa takozvanim dubokim čitanjem i učenjem, odnosno da će patiti od kognitivnog preopterećenja: *Kada prebrzo primamo previše podataka, dok preskačemo između veza, naša se radna memorija tresu. Mi patimo od onoga što naučnici za mozak nazivaju kognitivno preopterećenje*¹⁶⁹. Riječima Nensi Mek Kormak (Nancy McCormack) sa Kvin Univerziteta, sve je veća bojazan istraživača da internet okruženje stvara generaciju posmatrača, a ne čitalaca. U najkraćem, kako neurološka istraživanja sažima Kormak, riječ je o tome da radna memorija (u kojoj se nalaze informacije koje mozak koristi u toku bilo koje operacije) kratko čuva informacije, odnosno da ih brzo gubi, dok je dugoročna memorija skladište informacija iz koga crpimo stvari koje znamo i u kojima stvari koje znamo ostaju sačuvane (manje ili više) tokom vremena. Prenos informacija iz radne memorije u dugoročnu memoriju (gdje se formiraju sheme za dubinsko razmišljanje) zahtijeva koncentraciju i sposobnost kontrolisanja kognitivnog opterećenja (informacija i interakcija koji se odvijaju na primjer tokom učenja), pa stoga svaki prekid koncentracije može izbrisati podatke iz radne memorije prije nego što se one sačuvaju u dubokoj memoriji, baš kao što i previše informacija može preopteretiti radnu memoriju i takođe dovesti do poteškoća u učenju¹⁷⁰. Tako je profesor sa Univerziteta u Torontu Kejt Stanovič, primijetio da višestruki zadaci i istovremeno obavljanje više radnji na ekranu, što je, kako smo ranije zapazili, navika nove generacije čitalaca, onemogućavaju da se dopre do dubokog čitanja: *zato je čitanje knjiga najbolje za duboko čitanje. Ideja da djeca dok gledaju u ekrane u stvari dubinski crpe informacije iz različitih izvora je neistina*¹⁷¹. Slično, Merijen Vulf, upravnik Centra za čitanje i jezička

¹⁶⁷ Hejls, N. Ketrin. *Kako čitamo: blisko, hiper, mašinski*. U: Strategije čitanja. Beograd: Centar za medije i komunikaciju, 2014. str. 257.

¹⁶⁸ Isto. str. 258.

¹⁶⁹ McCormack, Nancy. *Are E-Books Making Us Stupid?: Why Electronic Collections Mean Trouble for Libraries and Their Patrons*. U: International Journal of Digital Library Systems, 3(2), 2012. str. 41.

¹⁷⁰ Isto. str. 40.

¹⁷¹ Isto. str. 43.

istraživanja Univerziteta Tufts u Bostonu, oslanjajući se na istraživanja uz pomoć modernih tehnologija za obradu slika koje omogućavaju skeniranje mozga dok čita, potvrđuju da čitanje sadržaja sa Mreže isključuje našu sposobnost tumačenja teksta i stvaranje mentalnih veza koje se formiraju kada čitamo duboko i bez ometanja, kao što je riječ sa knjigom: *Moja glavna briga je da, suočeni sa digitalnom gomilom neposrednih informacija koji zahtijevaju sve manje intelektualnog napora, mnogi novi (i mnogi stariji) čitaoci neće imati ni vremena ni motivacije da razmisle o mogućim slojevima značenja u onome što čitaju*¹⁷². Kada su u pitanju nove generacije čitalaca, odnosno one koji će se tek roditi, Vulf napominje da zabrinjava mogućnost da se kod njih ili neće genetski formirati unaprijed programirani model dubokog čitanja ili da će doći do *kratkog spoja* koji će u ranom dobu onemogućiti njegovo formiranje, što navodi na zaključak da postoji bojazan da dubinsko razmišljanje u budućnosti postane posve nepoznato; drugim riječima, *plastičnost mozga njegova je Ahilova peta*¹⁷³. Na tragu sličnih istraživanja napisana je i spomenuta studija *Plitko*, u kojoj autor, Nikolas Kar, podvlači da *desetine studija psihologa, neurobiologa, pedagoga i Web dizajnera ukazuju na isti zaključak: ulaskom na internet stupamo u sredinu koja podstiče površno čitanje, rastreseno i ishitreno razmišljanje, te površno učenje*¹⁷⁴. Navodeći rezultate značajnog broja recentnih istraživanja i eksperimenata, Kar u generalnom zaključuje da je usljed činjenice da uobičajene radnje koje ljudi obavljaju na računaru ili telefonu, zbog tehničkih zahtjeva prisustva na mreži (od fizičke upotrebe miša i tastature do mnoštva virtuelnih akcija koje se događaju na ekranu usljed konstatnog traženja i pristizanja svakovrsnih informacija), a koje sveukupno dominantno usmjeravaju pažnju prema strukturi samog hiperteksta i njegovim funkcijama umjesto prema doživljaju samog teksta (ma koliko to automatski i nesvjesno činili), da je, dakle, otežano dubinsko čitanje i mišljenje koje je *temelj pametnog sticanja znanja, induktivne analize, kritičkog mišljenja, maštovitosti i promišljenosti*¹⁷⁵, odnosno da je za *skladištenje eksplicitnih sećanja i, što je jednako važno, stvaranje veza među njima, neophodna jaka mentalna koncentracija, pojačana*

¹⁷² Wolf, M. *Our 'deep reading' brain: Its digital evolution poses questions*. U: Nieman Reports. Retrieved March 2, 2012, <https://nieman.harvard.edu/articles/our-deep-reading-brain-its-digital-evolution-poses-questions/> (pristup 10. april 2020)

¹⁷³ Isto.

¹⁷⁴ Kar, Nikolas. *Plitko: kako internet menja način na koji mislimo, čitamo i pamtimo*. Smederevo: Heliks, 2013. str. 99.

¹⁷⁵ Isto. str. 121.

ponavljanjem ili intezivnim intelektualnim i emocionalnim angažmanom¹⁷⁶. To potvrđuje i Alen Žifar, direktor francuskog Udruženja za naučni interes, napominjući da *klasična kultura mobilise pažnju koja je orijentisana ka tekstu a da industrijskoj kulturi odgovara medijski usmerena pažnja*¹⁷⁷. Drugim riječima, knjiga ne opterećuje čitaoca svojom karakteristikom medija, već mu dozvoljava da se usredsredi na tekst zaboravljajući proces dekodiranja sadržaja i samog medija, dok s druge strane kod digitalnih medija imamo problem sa onim što je Rolan Bart nazvao „semiološkom avanturom“, koja je posebno karakteristična kod novih, mladih generacija čitalaca *koje obožavaju da dekodiraju medije, uz rizik da izgube interesovanje za tekst*¹⁷⁸. Imajući na umu neuroplastičnost našeg mozga, kao i karakteristike nove Net generacije, o čemu je već bilo riječi, izvodi se zaključak da što se više koriste digitalni mediji i Mreža to se više trenira mozak da skreće pažnju sa teksta, odnosno da, Karovim riječima, plitko razmišlja. To posredno potvrđuje i istraživanje britanskog akademskog konzorcijuma JISC Collections koji pruža digitalni sadržaj za obrazovanje i istraživanje i koji je 2007. godine sproveo nacionalni projekat opservatorije e-knjiga kako bi razumio kako korisnici komuniciraju sa e-knjigama. Naime, prema tom istraživanju, 85 % korisnika troši manje od jedne minute na stranici dok čita e-knjigu i samo 5,5 % studenata i 7,1 % profesora čita čitavu knjigu¹⁷⁹. Slični su i rezultati istraživanja OCLC-a (Računarski bibliotečki centar na mreži – Online Computer Library Center), prema kojem prosječno vrijeme korišćenja e-knjige iznosi 8,5 minuta.¹⁸⁰ Drugim riječima, *kliktanje zamjenjuje mišljenje*¹⁸¹, kako je to lakonski sumirala Tara Brabazon u knjizi *Gugl univerzitet: obrazovanje u (post)informatičkom dobu*. I dalje, možda još više traumatične indikacije stižu iz istraživanja sprovedenih na Institutu za mozak i kreativnosti pri Univerzitetu Kalifornija, gdje su, kako prenosi Kar, naučnici ustanovili da što su ljudi više ometeni pri čitanju, dakle dok čitaju hipertekstove, manje su sposobni da dožive najsuptilnije oblike empatije i saosjećanja. Citirajući jednog člana istraživačkog tima Instituta, koji kaže da za donošenje moralnih odluka o društvenoj i psihičkoj situaciji drugih ljudi treba da imamo

¹⁷⁶ Isto. str. 166.

¹⁷⁷ Isto. str. 89.

¹⁷⁸ Isto. str. 90.

¹⁷⁹ McCormack, Nancy. *Are E-Books Making Us Stupid? : Why Electronic Collections Mean Trouble for Libraries and Their Patrons*. International Journal of Digital Library Systems, 3(2), 2012. str. 41.

¹⁸⁰ Isto. str. 42.

¹⁸¹ Vučković, Željko. Simončić, Gordana Stokić. *Čitanje, kliktanje i mišljenje u digitalnom dobu*. U: Čitalište 19 (novembar 2019), str. 9. <https://citaliste.rs/casopis/br19/br19.html> (pristup 23. april 2020)

adekvatno vrijeme za razmišljanje, Kar, iako smatra da bi bilo brzopleto reći da internet narušava čak i osjećaj za moral, ipak zaključuje da Mreža, preusmjeravajući nervne puteve i umanjujući sposobnost kontemplacije, u stvari mijenja i dubinu emocija, a ne samo misli¹⁸². Ta misao zapravo korespondira sa temeljnim mišljenjem o novoj tehnologiji i medijima italijanskog filozofa, sociologa i psihoanalitičara Umberta Galimbertija, koji tvrdi da je zahvaljujući njima ljudska *osjetilnost* značajno promijenjena: *Mi ne reagujemo više, zato što nam mediji nude scenario događanja koji nadmašuje našu sposobnost emotivne percepcije. „Ono što je previše ostavlja nas ravnodušnim“ piše Anders [Ginter]. I da ne bismo morali gotovo rukom da dotaknemo svoju nemoć u menjanju toka stvari, mi informaciju odstranimo. Čak ni emotivno, dakle, nismo na „tehničkoj“ visini događaja*¹⁸³.

S druge strane, Džejms Sosnoski još je 1999. godine predvidio da će hiperčitanje, odnosno kompjuterski asistirano, ekransko čitanje, okrenuto čitaocu, postati normalno kao što je, kako je rekao, normalno da ljudi koriste kompjuter umjesto pisaće mašine. Prema njemu, riječ je o vještini koja proširuje sposobnost čitanja i učenja, jer se, između ostalog, uz pomoć hiperteksta lakše pronalaze tekstovi koje želimo da čitamo, lakše prave kontekstualizacije koje diriguje čitalac, a ne sami tekst, prave se bolje veze među različitim tekstovima i uopšte fragmentiraju tekstovi i knjige, što naročito pogoduje obrazovanju¹⁸⁴. Slično, N. Ketrin Hejls, američka književna kritičarka koja se bavi istraživačkim radom na polju analize odnosa između nauke, tehnologije i književnosti i problemom hiperteksta u književnosti, smatra da je hiperčitanje u digitalnim okruženjima postalo nužnost, jer omogućava čitaocu *brzo konstruisanje pejzaža čitalačkih polja i potpolja; pokazuje raspon mogućnosti; identifikuje tekstove i odeljke najrelevantnije za zadati upit; i lako pravi jukstapoziciju velikog broja različitih tekstova i odeljaka*¹⁸⁵. Hajls otuda smatra da problem sa opadanjem duboke pažnje, koja je odgovorna za duboko čitanje, ne leži u hiperpažnji, koja je odgovorna za strategiju čitanja – hiperčitanje, već u poteškoćama čuvanja pomnog i dubokog čitanja kao aktivne

¹⁸² Kar, Nikolas. *Plitko: kako internet menja način na koji mislimo, čitamo i pamtimo*. Smederevo: Heliks, 2013. str. 189.

¹⁸³ Galimberti, Umberto. *Mitovi našeg vremena*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2018. str. 275.

¹⁸⁴ Sosnoski, James. *Hiper-readers and Their Readings Engines*. U: *Passions, Politics, and 21st Century Technologies* ed. Gail E. Hawisher and Cynthia L. Selfe, 161-177.

https://www.academia.edu/264233/Hyper-Readers_and_Their_Reading_Engines (pristup 1. april 2020)

¹⁸⁵ Hejls, N. Ketrin. *Kako čitamo: blisko, hiper, mašinski*. U: *Strategije čitanja*. Beograd: Centar za medije i komunikaciju, 2014. str. 266.

komponente kulture čitanja i obezbjeđivanja sinergijske interakcije sa veb i hiperčitanjem, koje uporažnjavaju nove generacije čitalaca¹⁸⁶. Otuda je potrebno doprijeti do tih novih čitalaca čije vještine čitanja štampanog materijala nisu dobro razvijene, a kako predlaže Hajls, to se mora raditi upravo u blizini mjesta u kome se oni nalaze. Poput njih, i spomenuti Alen Žifar, iako ne spori činjenicu da *konkretni uslovi digitalnog čitanja, naročito kognitivni višak do kog dovodi, ne ohrabruju koncentraciju i škode kontinuitetu čitalačke misli*¹⁸⁷, smatra i da je potcijenjena predanost čitaoca i uloga vježbe digitalnog čitanja, odnosno da se zahvaljujući takvoj vježbi, koja podrazumijeva usvajanje digitalne kulture i kritičkog odnosa prema postojećoj tehnologiji, može izbjeći sudbina Nikolasa Kara kao digitalnog čitaoca.¹⁸⁸

VI

Ako bismo na osnovu navedenog željeli da izvučemo određenu konkluziju, u generalnom bismo mogli reći da bi nasuprot elektronskim, multimedijalnim sadržajima, tradicionalne, analogne knjige ipak bi trebalo da postižu ako ne sasvim drugačiji, a onda (makar prije nego što hiperčitanje eventualno uspijemo transformisati do dubinskog čitanja) vrlo vjerovatno snažniji kognitivni i emocionalni efekat od onih koje proizvode hipertekstovi i digitalni mediji: hranjenjem neurona u dugoročnoj memoriji koja je zadužena za duboko promišljanje mi stvaramo naviku da temeljno analiziramo i kritički promišljamo i jače emocionalno proživimo ne samo konkretni medijski sadržaj koji tretiramo, već i svaki drugi. A kako smo konstatovali i da je jedna od neupitnih uloga biblioteka u XX vijeku učestvovanje u medijskom opismenjavanju, odnosno da je jedna od misija biblioteka širenje znanja, otuda bi bibliotekari morali insistirati na rekontekstualizaciji značaja čitanja knjiga u dobu interneta, jer je rasprava o knjizi i čitanju zapravo rasprava o magistralnim pravcima razvoja cijelog društva i kulture uopšte¹⁸⁹, a što na prvom mjestu uključuje novu generaciju čitalaca, koja je sve više hendikepirana za iskustvo čitanja linearnih tekstova, odnosno koja nema adekvatno znanje o mogućim negativnim posljedicama korišćenja Mreže, to jest elektronskih i

¹⁸⁶ Isto. str. 276.

¹⁸⁷ *Studije digitalnog:organologija znanja kognitivne tehnologije*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016. str. 90.

¹⁸⁸ Isto. str. 91.

¹⁸⁹ Vučković, Željko. Simončić, Gordana Stokić. *Čitanje, kliktanje i mišljenje u digitalnom dobu*. U: Čitalište 19 (novembar 2019), str. 8. <https://citaliste.rs/casopis/br19/br19.html> (pristup 23. april 2020)

digitalnih sadržaja, koje je Birker sažeo u fragmentarizaciju prostora i vremena, gubitak pažnje i posvećenosti, nestrpljivost, brzinu i površnost, nedostatak želje za sistematskim i produbljenim čitanjem i istraživanjem, gubljenje vjere u pripovijedanje, ukidanje privatnosti i zavisnost o tehnologiji¹⁹⁰. Pri tome svakako ne podrazumijevamo ultimativno inisitiranje na nekakvom radikalnom otklonu od elektronske komunikacije i odustajanju od čitanja digitalnih formata, upravo kako upozoravaju i preporučuju Hejls i Žifar, već prosto računanje na kritičko tretiranje i novih i takozvanih starih medija i osvješćivanje njihovih determinišućih snaga i manipulativnih karakteristika (ekonomskih, ideoloških, političkih i sl) koje se kriju iza njihovih profila i doslovno proizvođača, posebno kada je riječ o veb sadržajima, a u kontekstu zaštite intelektualnih sloboda, to jest prava ljudi da slobodno misle, komuniciraju i zastupaju svoje ideje i stavove. Pri tome, znajući da je cilj medijskog opismenjavanja ne samo „zdravo konzumiranje“, već i stvaranje medijskog sadržaja, odnosno slobodno i promišljeno iznošenje ideja i misli – što korespondira sa karakteristikom novih mas-medija i još više takozvanih društvenih medija kod kojih postoji dvosmjernost poruka (od pošiljaoca prema primaocu, a potom i od primaoca prema novom primaocu, čak i kada je taj novi primalac zapravo prethodni pošiljalac) – vrijedi se podsjetiti da pored sazajnog, vrednosnog i vaspitnog, knjiga ima i stvaralački i revolucionarni značaj (podsticanje stvaralačkog duha i mijenjanje sebe i svijeta oko sebe), što bi trebalo da znači da se zahvaljujući knjizi i čitanju (dominatno analognih knjiga) razvija sposobnost kreiranja novog (medijskog) sadržaja koji bi trebalo da bude proizvod u koji su ugrađene sve navedene rezultante procesa čitanja i vrijednosti koje donosi knjiga (dubinsko promišljanje, kritičko rasuđivanje, estetske i etičke vrijednosti i sl). Kao što je lakonski primjetio slovenački pisac i publicista Ivan Bratko (koji poput mnogih razlikuje dvije vrste čitaoca, aktivnog (onog koji aktivno promišlja o onome što čita) i pasivnog (onog koji pasivno prima ono što čita)), za aktivnog čitaoca knjiga nije okvir i jedini izvor misli, već ga ona u prvom redu podstiče na sopstvenu djelatnost¹⁹¹, dakle kako na kritičko tretiranje teksta, tako i stvaralačko djelovanje: čitanje od čitaoca zahtijeva određenu inicijativu i utoliko je ono faktor progresa¹⁹². U svijetu Mreže, to jednostavno znači da vrijednost komunikacije zavisi ne samo od moći percipiranja, tretiranja, odnosno

¹⁹⁰ Isto. str. 8.

¹⁹¹ Bratko, Ivan. Vreme knjige. Beograd: Prosveta, 1975. str. 24.

¹⁹² Isto. str. 111.

kritičkog promišljanja informacija, već i njihovog interpretiranja i kreiranja. A knjiga je, dakle, upravo onaj elemenat u procesu kreiranja sadržaja koji neizostavno omogućava dostizanje adekvatnog refleksivnog i estetskog nivoa medijskog proizvoda. Prema tome, knjiga bi se morala sagledati u punom obimu medijske pismenosti, doslovno kao medij koji omogućava/obogaćuje podjednako sposobnost pristupa, analize i vrednovanja poruka, kao i samo odašiljanje poruka posredstvom masovnih medija.

Bibliotečki odabir strategije i formalnog okvira za medijsko opismenjavanje nove generacije čitalaca iako nije nevažno, moralo bi se shvatiti kao pitanje koje vrijedi rješavati tipski, dakle u odnosu na vrstu biblioteke koja ima da sprovodi program. Dakako, kao jedan široki, etablirani formalni okvir može se uzeti takozvano uklopljeno bibliotekarstvo (*embedded librarianship*), koji novi, čak i doslovno fizički prostor za bibliotekare pronalazi u naučnim i profesionalnim kolektivima u kojima bibliotekari sudjeluju u realizaciji raznih projekata, kao što u domenu osnovnog, srednjeg ili visokoškolskog obrazovanja to mogu biti nastavni programi posvećeni medijskom opismenjavanju. Tako, na primjer, s obzirom na to da je u Crnoj Gori predmet medijska pismenost uveden kao fakultativni predmet u srednjoškolskom obrazovnom sistemu¹⁹³, konkretno u drugom i trećem razredu gimnazije opšteg smjera, jasno se nameće zaključak da bi kompetentni bibliotekari mogli uzeti učešće u održavanju jednog takvog nastavnog programa, i to upravo u kontekstu kojim smo se bavili u ovom radu. Jer, prema riječima Dejvida Šumakera sa Američkog katoličkog sveučilišta, uklopljeni knjižničari imaju se smatrati integralnim članovima drugih skupina, a ne pomoćnicima s ograničenim sudjelovanjem¹⁹⁴. Uz to, uklopljeno bibliotekarstvo je pogodno da integriše i principe kritičke medijske pismenosti i kritičkog bibliotekarstva, njihove etičke i estetske orijentacije i zalaganja za detektovanjem i neutralisanjem degradirajućih i manipulativnih elemenata masovnih medija i redefinisanjem same bibliotečke prakse, pa bi u tom slučaju i sama pozicija bibliotekara kao društveno-odgovornih i aktivnih subjekata mogla dobiti svoje novo konkretno obličje. Naravno, kao što primjećuje Džejms Elmborg, profesor bibliotečkih i informacijskih studija Univerziteta u Alabami, koncept biblioteke kao trećeg mjesta (uz dom kao prvo, i posao kao drugo mjesto u životu svakog čovjeka) može pripomoći bibliotekarima da razviju modele i strategije

¹⁹³ *Javno važeći obrazovni program za opšte srednje obrazovanje*. Zavod za školstvo.

<http://www.zzs.gov.me/naslovna/programi/gimnazija/> (pristup 1. april 2020)

¹⁹⁴ Machala, Dijana. *Uklopljeno knjižničarstvo: model knjižničarske djelatnosti novog vremena*.

<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-F92INJFG> (pristup 16. april 2020)

rada s različitim populacijama¹⁹⁵, pa otuda možemo govoriti i o biblioteci kao istinskom centru za odvijanje procesa medijske pismenosti, bilo kroz individualni rad bibliotekara sa novom generacijom čitalaca, bilo kroz jasno pozicionirane edukativne programe ili performativne akcije multimedijalnog i multidisciplinarnog karaktera. Kao što kaže Barbara Fister, recentna američka autorka i bibliotekarka, biblioteke bi mogle biti *radionice, laboratoriji, studiji ili hakerski prostori, gdje se studenti [čitaoci/korisnici] bave idejama i izmišljaju svoje, kroz razgovor sa onima koji su zainteresovani za iste stvari. One bi trebalo biti mjesta na kojima studenti razvijaju vlastiti identitet dok razvijaju kritičke navike koje zahtijeva civilno društvo*¹⁹⁶. Jer, kao što smo ranije vidjeli, zadatak biblioteka i bibliotekara ne može biti samo obezbjeđivanje sve brže i brže dostupnosti informacija i publikacija u raznim oblicima i formatima, već bi trebalo biti i *vraćanje na već pomalo zaboravljenu magičnu svrhu čitanja i knjiga*¹⁹⁷.

U skladu s tim, ako bibliotekari žele da učestvuju u suzbijanju intelektualno destruktivnog uticaja koji masovni mediji i digitalna tehnologija u određenom kontekstu mogu da proizvedu kod svojih korisnika, a u našem slučaju kod nove generacije čitalaca, onda oni moraju prevashodno biti prepoznati kao sredstvo za *osvješćivanje* društva, tako reći emancipatorski subjekt koji pravi vezu između varljivog mišljenja (po Platonu *doxa*) i racionalnog saznanja (po Platonu *episteme*). Pri tome je važno napomenuti da iako se u tom dijelu dotičemo problema pedagoške i obrazovne funkcije bibliotekara, to ipak ne bi moralo biti tretirano u usko formalnom značenju i time kroz tendenciozno jačanje znanja i vještina, jednom riječju kompetencija samih bibliotekara (iako tako nešto nikad ne možemo smatrati suvišnim), već prvenstveno kroz aksiomatiku *jednakosti inteligencije* koju je artikulisao filozof Žak Ransijer, kao doslovnom principu svakog emancipatorskog djelovanja i mišljenja, a koji se nadovezuje na misao Žozefa Žakota, teoretičara intelektualne emancipacije, koji je ispravno tvrdio: *učitelj (neznalica) može da podučava o onome što ne zna pod uslovom da kod učenika podstakne razvoj svesti o intelektualnoj autonomiji. Nikada nije reč o tome da se učenikovo neznanje zameni*

¹⁹⁵ Krpan, Ketii, et al. *Primjena razvojne biblioterapije u radu s djecom i mladima u narodnoj knjižnici*. U: Vjesnik bibliotekara Hrvatske, vol. 61, br. 1, 2018, str. 345-361.

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=303898 (pristup 6. april 2020)

¹⁹⁶ Fister, Barbara. *Practicing Freedom in the Digital Library*. Reinventing Libraries. Library Journal. (2013, 26. 08). <http://www.thedigitalshift.com/2013/08/uncategorized/practicing-freedom-in-the-digital-library-reinventing-libraries/> (pristup 16. april 2020)

¹⁹⁷ Vučković, Željko. Simončić, Gordana Stokić. *Čitanje, klikatanje i mišljenje u digitalnom dobu*. U: Čitalište 19 (novembar 2019), Str. 10. <https://citaliste.rs/casopis/br19/br19.html> (pristup 23. april 2020)

*učiteljevim znanjem, već da se ide od znanja do znanja.*¹⁹⁸ Drugim riječima, u domenu bibliotekarstva, nije nužno da bibliotekari budu formalno kruto predstavljeni i postavljeni kao sekundarni obrazovni kadar ili čak da poznaju sve nijanse problematike masovnih medija i novih informaciono-komunikacionih tehnologija, već da budu svjesni determinišuće snage medija, njihove strukture, pozicije i moći, i da u generalnom utiču na intelektualnu autonomiju nove generacije čitalaca kao svojih korisnika. U kontekstu samog veba koji smo markirali kao jednog od potencijalno najvažnijih kočničara afirmativnog odnosa prema knjizi kod nove generacije čitalaca, to bi značilo zagovaranje otvorenijeg pristupa analizi i dekonstrukciji samog interneta i njegove uloge u intelektualnom razvoju nove generacije čitalaca. Jer, *nakon kratkog razdoblja sredinom devedesetih, s njegovim utopijskim obećanjima, rastućim komercijalizmom i radikalnim kiberkulturama, dogodilo se omasovljenje mreže*, pa su sada korisnici interneta pretvoreni u broj klikova koji znače broj onih koji su na vebu, a sve to zbog tržišnog profita¹⁹⁹. Kao što u tekstu *Je li internet zamjena za nebo?* kaže Hert Lovink, profesor i osnivač Instituta umreženih kultura u Amsterdamu, *ekonomija je napala mrežu, a sama se mreža pretvorila u ekonomiju*²⁰⁰, odnosno, kako tvrdi Robert Mekčejsni u svojoj knjizi *Digitalna isključenost*, u kojoj se bavi odnosom interneta, demokratije i kapitalizma, iako je internet trebalo da ponudi *instant slobodni globalni pristup celokupnom ljudskom znanju*, da bude *posmrtno zvono za raširenu nejednakost i političku tiraniju*, kao i za *korporativne monopole*, upravo se čini da je postao komercijalizovan, *nametnuta su mu autorska prava i patent*, *privatizovan je*, *podaci se proveravaju i postao je monopolizovan*²⁰¹, a sve to kroz takozvani Loderdejlov paradoks, koji kaže da je nestašica (informacija) nužna da bi nešto (informacija) imalo vrijednost i da bi se uvećalo privatno bogatstvo. Prema tome, sasvim je logično i umjesno upozorenje Marija Hiberta da *istraživanja informacijske i medijske pismenosti, tradicionalno fokusirana na individualne odgovornosti i sposobnosti razaznavanja istinitosti i tačnosti kreiranih sadržaja, [...]*

¹⁹⁸ Kešejan, Razmig. *Leva hemisfera: kartografija novih kritičkih mišljenja*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016. str. 244.

¹⁹⁹ Čekić, Jovan. Blagojević, Jelisaveta. *Moć/mediji/&*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2011. str. 368.

²⁰⁰ Isto. str. 371.

²⁰¹ Mekčejsni, Robert. V. *Digitalna isključenost: kako kapitalizam okreće internet protiv demokratije*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2015. str. 280.

*postaju nedostatna bez kritičkih studija Interneta*²⁰². A imajući to na umu, razmatrajući probleme unutar sopstvene struke u domenu Mreže, autorskih prava, izdavača i distributerskih korporacija koje bibliotekama prodaju oformljene pakete elektronskih izvora (e-časopisa i e-knjiga) i time onemogućavaju dostupnost znanja svima koji nemaju budžetsku moć (čime se bavila upravo Nensi Mek Kormak u citiranom članku posvećenom uticaju e-knjiga i elektronskih kolekcija na rad biblioteka), i dodatno znajući da je jedan od važnijih modela uspostavljanja kritičkog promišljanja stvarnosti zapravo adekvatno tretiranje linearnog teksta, to jest knjige kao stamenog izvorišta dubinskog čitanja i kritičkog mišljenja, riječima Simonea *sekvencijalne inteligencije*, onda je stvaranje čitalaca, kao kvintisecijalne tačke biblioteka, dominantna misija svakog oblika društveno-odgovornog djelovanja savremenih bibliotekara: *na početku dvadesetog prvog veka, pitanje čitanja i pisanja tekstova još uvek je centralno za kulturu i komunikaciju*²⁰³, i stoga, zaključuje Majk Gorman, biblioteke i bibliotekari *moraju da daju sve od sebe da osiguraju da ne nazadujemo što se tiče pismenosti. To moramo učiniti naglašavajući da je stalno čitanje tekstova važno za sve nas – dobrim delom i zbog toga što naša civilizacija može od njega da zavisi*²⁰⁴. Stoga, čitalac apsolutno mora da zadrži centralnu poziciju unutar bibliotečkog diskursa, pa čak bismo ustvrdili i da je danas, više nego ikada ranije, utvrđuje kao ključnu tačku opstanaka samih biblioteka: jednostavno rečeno, borba za opstanak biblioteka borba je za suštinski i simbolički opstanak knjige (upravo zato što je iz globalne računarske mreže nemoguće pobjeći), odnosno za adekvatno medijsko opismenjavanje nove generacije čitalaca, i to ne kao narcisoidni, hermetički i utilitaristički hir samih biblioteka, već kao neupitna nužnost čitave zajednice. Jer, kako kaže Galimberty, *gomila koja „ne razume“ [čitaj – koja ne čita] najdragocenije je dobro stavljeno na raspolaganje onome kome je u interesu manipulisanje masom*²⁰⁵.

²⁰² Hibert, Mario. *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*. Zagreb: Multimedijalni institut, 2018. Str. 21.

<http://ipe.hr/wp-content/uploads/2019/01/Mario-Hibert-Digitalni-odrast.pdf> (pristup 10. mart 2020)

²⁰³ Gorman, Majkl. *Naše neprolazne vrednosti*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007. str. 148.

²⁰⁴ Isto. str. 150.

²⁰⁵ Galimberty, Umberto. *Mitovi našeg vremena*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2018. str. 286.

APENDIX

Govoreći o mogućim uzrocima pada broja čitalaca u Francuskoj, Rolan Bart je kao jedan od dva glavna razloga potiskivanja želje za čitanjem vidio fenomen koji je nazvao *faktičnost Biblioteke*. Prema njemu, biblioteka je najprije mjesto *supstitucije želje*; *naspram avanture čitanja ona je stvarnost, time što Želju priziva poretku: uvek prevelika i premala, ona je u biti neprimerena Želji: da bi iz jedne Biblioteke izvukao zadovoljstvo, ispunjenje, uživanje, subjekt mora da se odrekne isticanja sopstvenog Imaginarnog*. Zatim, podvlačeći da je biblioteka prostor koji posjećujemo, dakle ne i onaj u kojem živimo, Bart tvrdi da bi u jeziku trebalo da postoje dvije riječi, jedna za knjigu iz biblioteke, a druga za *knjigu-kod-kuće: jedna za pozajmljenu knjigu – najčešće putem birokratskog ili magistralnog posredovanja, druga za ščepanu, zgrabljenu, nabavljenu, uzetu knjigu, kao da je ona već kakav fetiš; jednu za knjigu-predmet duga (treba je vratiti), druga za knjigu-predmet želje ili trenutnog zahteva (bez posredovanja)*²⁰⁶.

Iako s ovom Bartovom mišlju možda vrijedi polemizirati (ma koliko to moglo zvučati pretenciozno), jer se u osjećaju neposjedovanja (biblioteke i knjige u biblioteci) i u percipiranju distance (fizičke i imaginarne prema biblioteci i knjige u njoj) takođe krije afirmativnost avanture čitanja kojoj je imanentno traganje za *Željom* – posuđivanje knjige ukorijenjeno je kao čin zaposjedanja želje, takoreći aktivnost neopterećena dospjelom kamatom vraćanja knjige u biblioteku, dok je samo vraćanje uvijek čin koji ima odgođenu, sekundarnu vrijednost tjeskobe koja ne urušava Imaginarno, već ga čak konstruiše – ova njegova kontemplacija o “krivici” (ne isključivoj) biblioteka zbog pada broja čitalaca indicira, u kontekstu medijskog opismenjavanja nove generacije čitalaca (ali ne i samo u tom diskursu), nužnost problematizovanje i samih biblioteka kao medija, upravo onako kako ih je vidio i Džesi Šir. Naime, parafrazirajući Meklauna i njegovu frazu *medij je poruka*, Šir je odavno primijetio da su upravo time što su sredstvo za prenos određenih poruka do njenog primaoca, i same biblioteke medij, da biblioteka kao medij dodatno oblikuje samu poruku, i pri tome smatrao da, za razliku od drugih medija, biblioteka *podstiče misaone procese čovjeka i u znatnoj mjeri isključuje mogućnost cenzure ili manipulacije*²⁰⁷. Iako smo o biblioteci kao mediju, na posredan način, već

²⁰⁶ Stošić, Mirjana. *Strategije čitanja*. Beograd: Univerzitet Singidunum, 2014. str. 44-45.

²⁰⁷ Stokić, Gordana. *Ka filozofiji bibliotekarstva: Džesi Šir u teoriji i praksi bibliotekarstva 20. veka*. Pančevo: Mali Nemo, 2002. str. 58.

dosta toga rekli, i ne želeći da ovaj rad na kraju isuviše odvlačimo od onog što je njegova jasna intencija, važno je ovdje ipak istaći da bi u kontekstu medijskog opismenjavanja nove generacije čitalaca bibliotekari nužno morali tretirati i samu biblioteku kao medij, odnosno insistirati na kritičkom razmišljanju o svim njenim elementima i karakteristikama i modelima djelovanja kao bilo kojeg drugog medija koji prenosi poruku. Jer je neupitno da je percepcija biblioteka i kao fizičkih objekata i kao institucija i kao simbola od strane nove generacije čitalaca, svjesna koliko i nesvjesna, izuzetno važna komponenta u kreiranju adekvatnog modela u procesu njihovog medijskog opismenjavanja, pogotovo u domenu rekonceptualizacije i animacije čitanja analognih knjiga kao stigmatizovanih anahronih uljeza u dobu digitalnih medija, a time i adekvatnog tretiranja hipertekstova i digitalnih sadržaja. Svakako bi jedan takav pristup u medijskom opismenjavanju nove generacije čitalaca proizveo dodatan, povratan efekat i na same bibliotekare, na (samo)propitivanje modela angažovanja i eventualno iznalaženje novih načina pristupa bibliotečkim korisnicima. Zapravo, kao što je Rejnold Šnajher rekao za umjetnost, da je njegova suština da pitanja ostavlja otvorenim, *da pitanja rastavlja u dvostrukoj svjetlosti, da u tome ne odstupa*²⁰⁸, tako bi i bibliotekari svoj cilj i u medijskom opismenjavanju trebalo da vide u utilitarističkoj glorifikaciji fenomena pitanja kao tekovine (ili uzroka) čitanja i promišljanja, u problematizovanju svakog uočenog logičkog, etičkog i estetskog deformiteta bilo u medijskom, bilo u diskursu same knjige i biblioteke, dakle da kritički promišljaju o svim odgovorima koji im se nude kroz medije, pogotovo onda kada ti odgovori mistifikuju i/ili mitologizuju same medije. Drugačije rečeno, biblioteke bi morale biti *mjesta čuđenja*, mjesta koja bismo u prizivanju Dekartove misli o čuđenju mogli nazvati i mjestima *prve strasti*, ili, još dalje, prema Lis Irigare, opet u kontekstu čuđenja, da budu mjesta apsolutne i jedine sadašnjosti (*gdje više nisam u prošlosti i još ne u budućnosti*²⁰⁹), borba za trajanje čovjeka u neizvjesnosti dobijanja konačnog odgovora na svako pitanje, uprkos njegovoj apsurdnoj (ali i jedino mogućoj, imanentnoj prirodi) borbi za izvjesnost znanja koju pogotovo današnji masovni mediji i internet promovišu kao blagodet koju su upravo oni navodno obezbijedili čovječanstvu. Riječima Barbare Fister, *ako ništa drugo, one [biblioteke] bi trebale ljude usporiti, zavesti ih neočekivanim, irelevantnim, začudnim,*

²⁰⁸ Ben, Gotfrid. *Problem genija: odabrani eseji*. Beograd: Udruženje izdavača i knjižara Jugoslavije, 1999. str. 239

²⁰⁹ Irigare, Lis. *Etika polne razlike*. Beograd: Akademska knjiga. Podgorica: Arto, 2018. str. 79.

*neobjašnjivim.*²¹⁰ Prema tome, kao što bi čitanje trebalo da vodi do čuđenja, a čuđenje do pitanja, tako bi i bibliotekari, posebno kod nove generacije čitalaca koja je odrasla u izvjesnosti iluzije dobijanja odgovora na sva pitanja kroz *jedan klik*, trebalo da afirmišu kulturu čuđenja, postavljanja pitanja i kritičkog tretiranja odgovora, pogotovo onih nametnutih kroz nove komunikaciono-tehnološke kanale, a čiji je cilj ogolijevanje medijski nametnute stvarnosti i osnaživanje kulture čitanja, koja, najzad, nikada ne smije prerasti u fetiš, već ostati u zoni neicrpivog (samo)propitivanja. U konačnom, ako je već, kako kaže Đuro Šušnjić, knjiga stvorena za one koji se čude i misle o životu, a TV (čitaj novi masovni mediji) za one koji se čude onima koji misle²¹¹, bibliotekari bi, romantizovano rečeno, trebali biti mitski spasioци (ili makar jedni od mnogih) čuđenja u apokaliptičnoj poplavi *informacija* i s njima uvezanih manipulacija i, baš poput knjige, onako kako ju je priželjkivao Kafka, biti *sjekira za zamrzlo more u nama*²¹². Uvjereni smo da samo tako bibliotekari mogu biti sigurni da će u konačnom sačuvati i suštinske vrijednosti civilizacije koja je postala moguća tek s njihovim rođenjem.

²¹⁰ Hibert, Mario. *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*. Zagreb: Multimedijalni institut, 2018. str. 68.
<http://ipe.hr/wp-content/uploads/2019/01/Mario-Hibert-Digitalni-odrast.pdf> (pristup 10. mart 2020)

²¹¹ Šušnjić, Đuro. *Teorije kulture*. Podgorica: Fakultet umjetnosti UDG Podgorica, 2014. str. 430.

²¹² Biti, Vladimir. *Suvremena teorija pripovijedanja*. Zagreb: Globus, 1992. str. 260.

ZAKLJUČAK

Razumijevanje prirode masovnih medija i analiza uticaja interneta i digitalne tehnologije na percepciju stvarnosti i anticipiranje društvenih događaja, kao i na pozicioniranje pojedinca u zajednici, a sljedstveno i na kreiranje novih (medijskih) sadržaja u novom interaktivnom, digitalnom svijetu, ključni su izazovi medijskog opismenjavanja kao nove paradigme elemenatarne pismenosti. Pridjev plitko, koji je iskoristio Nikolas Kar za naslov svoje sada već mejnstrim knjige, kao figuru gubljenja dubinskog načina promišljanja s jedne, i povlađivanja površnom prikupljanju informacija s druge strane, jeste izvjesnost ishodišta ultimativnog korišćenja interneta, elektronskih objekata i uopšte nove informaciono-komunikacione tehnologije. Kako smo u radu pokazali, riječ je o tome da digitalni mediji i nova tehnologija nužno transformišu ne samo naše metodološke navike pristupanja, korišćenja i evaluacije informacija i time sticanja znanja, već i samu strukturu našeg mozga, njenu neuroplastičnost, čineći nas zavisnim od pukog priliva informacija (u radnu memoriju), a ne od njihove analitičke obrade (u trajnoj memoriji). S druge strane, uticaj knjige i tzv. linearnog čitanja na razvijanje sposobnosti skladištenja informacija u takozvanoj trajnoj memoriji koja omogućava dubinsko čitanje, odnosno kritičko promišljanje stvarnosti, vjekovima je među umjetnicima i naučnicima i bibliofilima (dakle i bibliotekarima) važila kao notorna činjenica, ali bi i danas posebnu važnost trebalo da dobije unutar procesa medijskog opismenjavanja. Istovremeno, sve veća i brža upotreba digitalnih usluga i resursa unutar samih biblioteka, učinila je nužnim redefinisanje epistemološke uloge biblioteka i bibliotekara u digitalnoj sferi i uzrokovalo traganje za njihovim repozicioniranjem u svijetlu aktivnih društveno-odgovornih subjekata čija je temeljna povijesna funkcija služenje znanju i odbrani ljudskih prava i sloboda, posebno onih koje se odnose na pristup informacijama i slobodu izražavanja. U tom kontekstu, ne odbacujući realnost i čak vrijednosti digitalne revolucije, već jasno predočavajući negativne efekte ultimativnog korišćenja interneta i virtuelnih materijala, zaključili smo da bi knjiga morala da zauzme esencijalno mjesto u sada već normiranom participiranju bibliotekara u medijskom opismenjavanju građana, odnosno svojih korisnika, naročito onda kada su u pitanju oni korisnici koje smo označili kao novu generaciju čitalaca, onu koja je generacijski parnjak pojave i ekspanzije novih masovnih medija i digitalne tehnologije.

Jer, u adekvatnom tretiranju knjige i čitanja linearnih tekstova, pokazali smo, krije se kvintisencijalna tačka odbrane dubinskog čitanja i kritičkog razmišljanja, kao supstancijalnih elemenata odbrane od manipulativnih medijskih sadržaja i orobljavajućeg uticaja digitalne tehnologije, koji sveukupno prijete da unište osnovne postulate znanja i demokratije, odnosno bazične elemente teorijskog i utilitarističkog diskursa samih biblioteka. Drugim riječima, animacija i rekontekstualizacija knjige i čitanja u procesu medijskog opismenjavanja nove generacije čitalaca/korisnika istovremeno je i gorući instrument samih bibliotekara u očuvanju fundamentalnih simbola i vrijednosti na kojima počivaju biblioteke.

LITERATURA

1. Aufderheide, P. *A Report of the National leadership conference on media literacy*. Washington: The Aspen Institute, 1992. Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED365294.pdf> (25. mart 2020)
2. Barać, Dragan. *Kratka istorija knjige*. Beograd: Nolit, 2008.
3. Baraković, Vedada. *Etika digitalnog doba*. Nikšić: Medijska kultura, 2019.
4. Ben, Gotfrid. *Problem genija: odabrani eseji*. Beograd: Udruženje izdavača i knjižara Jugoslavije, 1999.
5. Berk, Ronald A. *Teaching Strategies for the Net Generation*. U: Transformative Dialogues: Teaching & Learning Journal. Vol.3. Issue 2. 2009. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/228346567_Teaching_strategies_for_the_net_generation (11. april 2020)
6. Biti, Vladimir. *Suvremena teorija pripovijedanja*. Zagreb: Globus, 1992.
7. Bratko, Ivan. *Vreme knjige*. Beograd: Prosveta, 1975.
8. *Cambridge Dictionary. Millennial*. Dostupno na: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/millennial> (16. mart 2020)
9. *Cambridge Dictionary. Reading*. Dostupno na: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/reading> (pristup 18. mart 2020)
10. Crnobrnja, Stanko. *Novi mediji i društvene mreže : pojmovnik*. Beograd: Centar za medije i komunikacije, 2014.
11. Crnogorac, Vesna. *Javne biblioteke i demokratija*. Beograd: Clio, 2018.
12. Crothers, S. M. *A literary clinic*. U: The Atlantic Monthly, (1916), 291-300. Dostupno na: <http://www.unz.org/Pub/AtlanticMonthly-1916sep-00291?View=PDF> (1. april 2020)
13. Čekić, Jovan. Blagojević, Jelisaveta. *Moć/mediji/&*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2011.
14. Čomski, Noam. *Kontrola medija: spektakularna dostignuća propagande*. Novi Sad: Rubikon. Beograd: Beoknjiga, 2009.
15. Dolo, Luj. *Individualna i masovna kultura*. Beograd: Clio, 2000.
16. *Encyclopaedia Britannica. Book publication*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/book-publication> (16. april 2020)

17. Fister, Barbara. *Practicing Freedom in the Digital Library*. U: *Reinventing Libraries*. Library Journal. (2013, 26. 08). Dostupno na: <http://www.thedigitalshift.com/2013/08/uncategorized/practicing-freedom-in-the-digital-library-reinventing-libraries/> (16. april 2020)
18. Galimberti, Umberto. *Mitovi našeg vremena*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2018.
19. Gorman, Majkl. *Naše neprolazne vrednosti*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007.
20. Grozdanić, Višnja. *Poučavanje i evaluacija kritičkog mišljenja*. U: *Napredak* 150(3-4); 380-424. 2009. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=123250 (17. mart 2020)
21. Hejls, N. Ketrin. *Kako čitamo: blisko, hiper, mašinski*. U: *Strategije čitanja*. Beograd: Centar za medije i komunikaciju, 2014
22. Hibert, Mario. *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*. Zagreb: Multimedijalni institut, 2018. Dostupno na: http://ipe.hr/wp-content/uploads/2019/01/Mario_Hibert-Digitalni_odrast.pdf (10. mart 2020)
23. Hil, Majkl V. *Uticao informacije na društvo: ispitivanje njene prirode, vrednosti i upotrebe*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2008.
24. *ICT. TechTerms: The Computer Dictionary*. Dostupno na: <https://techterms.com/definition/ict> (5. april 2020)
25. Ivanović, Stanoje. *Istraživački pristup korišćenju knjige sa stanovišta potreba korisnika*. U: *Čitaoci i čitanje : zbornik radova*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije. Zajednica matičnih biblioteka Srbije, 1985.
26. *Informaciona i medijska pismenost: program obuke za nastavnike*. Cetinje: Nacionalna biblioteka Crne Gore "Đurđe Crnojević", 2015.
27. *Information and Communication Technology (ICT): Meaning, Importan*. Dostupno na: <https://www.youniversitytv.com/college-tips/information-and-communication-technology-ict-meaningimportan/> (18. mart 2020)
28. Irigare, Lis. *Etika polne razlike*. Beograd: Akademska knjiga. Podgorica: Arto, 2018.

29. *Javno važeći obrazovni program za opšte srednje obrazovanje*. Zavod za školstvo.
Dostupno na: <http://www.zzs.gov.me/naslovna/programi/gimnazija/> (1. april 2020)
30. Jokanović, Vladimir. *Savremeni bibliotekar i čitalac*. Beograd: Sloboda, 1983.
31. Kellner, D. Share, J. *Critical media literacy is not an option*. 2007. Dostupno na:
<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs11519-007-0004-2.pdf> (10. april 2020)
32. Kar, Nikolas. *Plitko: kako internet menja način na koji mislimo, čitamo i pamtimo*. Smederevo: Heliks, 2013.
33. Kara-Murza, Sergej Georgijevič. *Manipulacija svešču*. Beograd: Prevodilačka radionica Rosić, 2008.
34. Kešejan, Razmig. *Leva hemisfera: kartografija novih kritičkih mišljenja*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016.
35. Kitler, Fridrih. *Optički mediji*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2018.
36. *Konvencija o pravima djeteta*. Dostupno na:
<http://www.ombudsman.co.me/djeca/index.php> (16. mart 2020)
37. Košir, Manca. *Integrating the Book into Media Education Syllabi*. U: *Medij. istraž.* (god. 8, br. 1) 2002. (77-89). Dostupno na:
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=36812 (8. april 2020)
38. Krpan, Ketii, et al. *Primjena razvojne biblioterapije u radu s djecom i mladima u narodnoj knjižnici*. U: *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, vol. 61, br. 1, 2018, Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=303898 (6. april 2020)
39. Kuijpers, Moniek M. *Bibliotherapy in the age of digitization*. U: *First Monday*, Volume 23. Dostupno na:
<https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/9429/7597> (20. april 2020)
40. Lamanna, T.J. *Dispositif: Or Subjectivity and Neutrality in Libraries*. U: *The Political Librarian*. Volume 4 | Issue. Str. 15. Dostupno na:
<https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1052&context=polilib> (28. mart 2020)

41. *Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Znanje*. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67357> (1. april 2020)
42. *Leksikon radija i televizije*. Zagreb: Hrvatska radiotelevizija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
43. Liessmann, Konrad Paul. *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2008.
44. Machala, Dijana. *Uklopljeno knjižničarstvo: model knjižničarske djelatnosti novog vremena*. Dostupno na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-F92INJFG> (16. april 2020)
45. Malbaša, Vesna Injac. *E-biblioteka*. Beograd: Clio, 2016.
46. Malović, Stjepan et.al. *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička Knjiga. Sveučilište sjever, 2014.
47. *Mapping of media literacy practices and actions in EU-28*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/media-literacy-mapping-report-en-final-pdf/1680783500> (25. mart 2020)
48. McCormack, Nancy. *Are E-Books Making Us Stupid? : Why Electronic Collections Mean Trouble for Libraries and Their Patrons*. U: *International Journal of Digital Library Systems*, 3(2), 2012.
49. *Međunarodni bibliotečki manifesti [Elektronski izvor] / IFLA, UNESCO*. Dostupno na: [http://nub.rs/fileadmin/dokumenti/ostali dokumenti/Međunarodni-bibliotecki-manifesti.pdf](http://nub.rs/fileadmin/dokumenti/ostali_dokumenti/Međunarodni-bibliotecki-manifesti.pdf) (5. mart 2020)
50. *Media Literacy @ Your Library*. Dostupno na: <http://www.ala.org/tools/programming/media-literacy-your-library> (25. mart 2020)
51. *Media Literacy In Finland: National media education policy*. Dostupno na: <https://medialukutaitosuomessa.fi/mediaeducationpolicy.pdf> (25. mart 2020)
52. Meklaun, Maršal. *Elektronski mediji i kraj kulture pismenosti*. Loznica: Karpos, 2018.
53. Meklaun, Maršal. *Poznavanje opština: čovekovih produžetaka*. Beograd: Prosveta, 1971.
54. Mekčejsni, Robert. V. *Digitalna isključenost: kako kapitalizam okreće internet protiv demokratije*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2015.

55. *Ministarstvo kulture. Polaganje stručnog ispita.* Dostupno na:
http://www.mku.gov.me/rubrike/SektorKB/Polaganje_strucnog_ispita/ (2. april 2020)
56. Noruzi, Alireza. *Application of Ranganathan's Laws to the Web.* U: *Webology*, vol. 1, no. 2, Decembaer 2004. Dostupno na:
<http://www.webology.org/2004/v1n2/a8.html> (5. april 2020)
57. *Osnove medijske pismenosti – priručnik za nastavnike.*
<http://www.medijskapismenost.net/dokument/Osnove-medijske-pismenosti---prirucnik-za-nastavnike> (1. mart 2020)
58. *Oxford Dictionaries, Definition of knowlegde society in English*, 2017. Dostupno na:
https://en.oxforddictionaries.com/definition/knowledge_society (1. april 2020)
59. *Polazne osnove za strategiju širenja informacione i medijske pismenosti kroz mrežu biblioteka 2016-2020.* Dostupno na: http://www.bibliotekaplus.rs/wp-content/uploads/2016/02/Strategija_-IMP_-FINAL.pdf (20. mart 2020)
60. Poter, Džejms. *Medijska pismenost.* Beograd: Clio, 2011.
61. *Reading At Risk.* Nea Arts Magazine. Dostupno na:
<https://www.arts.gov/NEARTS/2004v2-nuestra-m%C3%BAsica/reading-risk> (6. april 2020)
62. *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika.* Beograd: Matica srpska. Zagreb: Matica hrvatska, 1982.
63. Reljić, Slobodan. *Bukvar medijske pismenosti.* Beograd: Akademska knjiga. Univerzitet u Beogradu. 2018.
64. Rotar, Nada Zgrabljic. *Mediji – medijska pismenost, medijski sadržaji i medijski uticaji.* U: *Medijska pismenost i civilno društvo.* Sarajevo: Mediacentar, 2005.
Dostupno na:
file:///C:/Users/Win/Desktop/2005_Nada_Zgrablji_Rotar_Medijska_pismenost_i_civilno_drustvo.pdf (20. mart 2020)
65. Rozen, Kristin. *Ubijanje štampane pismenosti.* U: *NIN*, br. 3039, 26.03.2009.
Dostupno na: <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/ubijanje-stampane-pismenosti.html?alphabet=l> (20. april 2020)
66. Sosnoski, James. *Hiper-readers and Their Readings Engines.* U: *Passions, Politics, and 21st Century Technologies* ed. Gail E. Hawisher and Cynthia L. Selfe, 161-177.

- Dostupno na: https://www.academia.edu/264233/Hyper-Readers_and_Their_Reading_Engines (1. april 2020)
67. Stančić, Gordana J. *Biblioteke i kultura čitanja*. Dostupno na: <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/11799> (1. april 2020)
68. Stipanov, Josip. *Knjižnice i društvo*. Zagreb: Školska knjiga, 2010.
69. Stokić, Gordana. *Ka filozofiji bibliotekarstva: Džesi Šir u teoriji i praksi bibliotekarstva 20. veka*. Pančevo: Mali Nemo, 2002.
70. Stošić, Mirjana. *Strategije čitanja*. Beograd: Univerzitet Singidunum, 2014.
71. *Study on Assessment Criteria for Media Literacy Levels*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/literacy-criteria-report_en.pdf (16. mart 2020)
72. *Studije digitalnog: organologija znanja kognitivne tehnologije*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016.
73. *Studije digitalnog: organologija znanja kognitivne tehnologije*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016.
74. Ščekić, Radenko. *Mediji i geopolitika*. Nikšić: Medijska kultura, 2019.
75. Šušnjić, Đuro. *Ribari ljudskih duša: ideja manipulacije i manipulacija idejama*. Beograd: Čigoja štampa, 2008.
76. Tajić, Lea. *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Internews u Bosni i Hercegovini, 2013.
77. *The five laws of library science, by S. R. Ranganathan, with a foreword by Sir P. S. Sivaswami Aiyerandan introduction by W. C. Berwick Sayers*. – Madras : The Madras Library Association, 1931. Dostupno na: [https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.\\$b99721;view=1up;seq=13](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.$b99721;view=1up;seq=13) (16. mart 2020)
78. Todorović, Aleksandar Luj. *Diskurs novih tehnologija*. Beograd: Clio, 2017.
79. *To Read or Not to Read: A Question of National Consequence*. Dostupno na: <https://www.loc.gov/item/webcast-4319/> (15. mart 2020)
80. Tuđman, Miroslav. *Svijet znanja i sudbina knjige*. U: Aleksandru Stipčeviću s poštovanjem. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/281098561_Svijet_znanja_i_sudbina_knjige (18. mart 2020)

81. Tripp, Lisa. *Digital Youth, Libraries, and New Media Literacy*. U: The Reference Librarian, 52:4, 2011.
82. *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*. Dostupno na:
https://www.ombudsman.co.me/docs/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf (1. mart 2020)
83. *U.S. Trends in Arts Attendance and Literary Reading: 2002-2017*. Dostupno na:
<https://www.arts.gov/sites/default/files/2017-sppapreviewREV-sept2018.pdf> (25. mart 2020)
84. Vertovšek, Nenad. *Noam Chomsky i kritika suvremenihz medija: proizvodnja slike stvarnosti i neophodnih iluzija*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga. 2017.
85. Vidaković, Mira. *Net generacija i e-učenje: savremena obrazovna revolucija*. U Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene 3. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, 2013. Dostupno na:
http://odsek.medijskestudije.org/wp-content/uploads/2014/02/Dig_med_tehno-kraj-PRINT.pdf (1. april 2020)
86. Vraneš, Aleksandra. Marković, Ljiljana. *Od rukopisa do biblioteke : pojmovnik*. Beograd: Filološki fakultet, 2008.
87. Vučković, Željko. Simončić, Gordana Stokić. *Čitanje, kliktanje i mišljenje u digitalnom dobu*. U: Čitalište 19 (novembar 2019). Dostupno na:
<https://citaliste.rs/casopis/br19/br19.html> (23. april 2020)
88. *Zakon o elektroničkim medijima*. (NN 153/09 i 84/11). Dostupno na:
<https://www.zakon.hr/z/196/Zakon-o-elektroni%C4%8Dkim-medijima> (16. mart 2020)
89. *Zakon o medijima*. 2002. U: Službeni list RCG, br. 51/02, 62/02. Dostupno na:
<http://media.cgo-cce.org/2013/06/14-Zakon-o-medijima.pdf> (16. mart 2020)
90. Wolf, M. *Our 'deep reading' brain: Its digital evolution poses questions*. U: Nieman Reports. Retrieved March 2, 2012, Dostupno na:
<https://nieman.harvard.edu/articles/our-deep-reading-brain-its-digital-evolution-poses-questions/> (10. april 2020)